acces la istorie

GERMANIA: AL TREILEA REICH, *1933-1945*

Geoff Layton

ALL

Germany: The Third Reich, 1933-1945
Geoff Layton
Copyright © 1992 Geoff Layton
First published in English by Hodder & Stoughton.

Germania: Al Treilea Reich, 1933-1945
Geoff Layton
Copyright © 1997, 1999, 2001 **BIC ALL**
Traducere: Corina Popa

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL**.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL**.
Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate Editurii **BIC ALL**.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **BIC ALL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
LAYTON, GEOFF
Germania: Al Treilea Reich, 1933-1945/Geoff Layton.
- București: Editura BIC ALL, 2001
176 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Tit. orig. (engl): Germany: The Third Reich, 1933-1945
ISBN 973-571-335-7

94(430)''1933/1945''

Editura **BIC ALL**
Bd. Timișoara nr. 58, sector 6
București, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10

Departamentul difuzare ☎ 402 26 20

Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro

Redactor: Simona Ceaușu
Procesare copertă: Daniel Țuțunel
Ilustrația copertei: *Adolf Hitler, poster german, 1938*

Acces la istorie 10

GERMANIA: AL TREILEA REICH, 1933-1945

Geoff Layton

Traducere de
Corina Popa

ALL

Cuprins

	Cuvânt înainte	IX
Capitolul I	**Al Treilea Reich - Introducere**	1
	1. Problemele istorice	2
	2. Contextul istoric	4
	3. Problemele interpretării istorice	6
	Îndrumări pentru studiu	7
Capitolul II	**Hitler şi partidul nazist**	10
	1. Germania şi criza economică mondială. Impactul socio-economic	10
	2. Germania şi criza economică mondială. Impactul politic	12
	3. Hitler - anii de început	15
	4. Puciul de la berărie 1923	17
	5. Ideologia naţional-socialismului	18
	6. Crearea structurii partidului	21
	7. Progresul electoral	22
	Îndrumări pentru studiu	23
Capitolul III	**Drumul naziştilor spre putere, 1930-3**	27
	1. Forme preliminare de dictatură	27
	2. Electoratul nazist	29
	3. Metodele politice naziste	32
	4. Numirea lui Hitler în funcţia de Cancelar	36
	5. De ce a fost înlocuită Republica de la Weimar cu regimul nazist?	38
	Îndrumări pentru studiu	41
Capitolul IV	**Naziştii îşi consolidează puterea, 1933-4**	45
	1. „Revoluţia legală"	45
	a) Alegerile pentru *Reichstag,* 5 martie 1933	46
	b) Legea de împuternicire, martie 1933	48
	2. Gleichschaltung	51
	3. Noaptea cuţitelor lungi	53
	4. Al Treilea Reich - O revoluţie politică?	57
	Îndrumări pentru studiu	58

Capitolul V **Politica şi economia în statul nazist, 1933-45** 62
1. Conceptul de totalitarism 62
2. Sistemul nazist de guvernare 63
a) Relaţia dintre partid şi stat 63
b) Rolul lui Hitler 65
c) Aparatul poliţienesc al statului 67
d) Maşina de propagandă nazistă 69
3. Armata 72
4. Economia în cel de-al Treilea Reich 75
5. Concluzie 81
Îndrumări pentru studiu 84

Capitolul VI **Impactul social al celui de-al Treilea Reich** 88
1. Opiniile naziştilor despre societate 88
2. Condiţiile materiale 88
3. Antisemitismul 90
4. Educaţia şi tineretul 98
5. Religia 102
6. Femeile şi familia 105
7. Viaţa culturală 109
8. O revoluţie socială? 113
Îndrumări pentru studiu 117

Capitolul VII **Ascensiunea şi declinul celui de-al Treilea Reich** 121
1. Contururile politicii externe naziste 121
2. Etapa revizionistă, 1933-7 122
a) Începuturile politicii externe naziste 122
b) Eliberarea de prevederile Tratatului de la Versailles 124
c) Planuri de război? 126
3. Drumul către război, 1938-9 127
a) Anschluss-ul 127
b) Cehoslovacia 128
c) Polonia 131
4. De ce invadarea Poloniei de către Germania a declanşat în 1939 un război european de proporţii? 132
5. Germania în timpul războiului, 1939-45 133
a) Victoriile iniţiale, 1939-41 134
b) Schimbarea cursului evenimentelor, decembrie 1941-ianuarie 1943 137
c) Înfrângerea 138
6. Concluzie 139
Îndrumări pentru studiu 140

Capitolul VIII **Concluzie: Al Treilea Reich şi istoria Germaniei** 145
1. Opinii contemporane 145
2. Interpretări postbelice 147
3. Idei pentru încheiere 150

Îndrumări pentru studiu 152

Tabel cronologic 155

Glosar 158

Lecturi suplimentare 161

Cuvânt înainte

Către cititorul obişnuit

Seria „Acces la istorie" a fost iniţiată mai ales la nivelul cerinţelor studenţilor şi elevilor care susţin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulţime de informaţii interesante şi cititorului obişnuit. Partea principală a cărţii (textul propriu-zis, mai puţin îndrumările de la sfârşitul capitolelor) reprezintă un studiu uşor de citit şi incitant totodată, ce are coerenţa necesară unei cercetări istorice. Intenţia autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară şi concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar şi pe cei neiniţiaţi) în a-şi forma o opinie despre subiectul pus în discuţie. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice" plate, lucrările din această colecţie conţin puncte de vedere şi interpretări diferite.

Către studenţi şi elevi

În funcţie de subiectele care vă interesează şi de timpul de studiu pe care îl aveţi la dispoziţie, puteţi proceda în mod diferenţiat atunci când folosiţi această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriţi să vă formaţi o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

• Citiţi capitolul 1 în întregime.

• Pentru fiecare dintre capitolele următoarele, începeţi cu secţiunea „Să luăm notiţe" şi, dacă subiectul vă interesează, citiţi tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol (sau la semnul *) pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriţi totuşi să abordaţi întreaga tematică a cărţii şi dispuneţi de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiţi pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiţi tot capitolul, de preferat într-o singură şedinţă.

2. Studiaţi schema de la sfârşitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-aţi înţeles.

3. Citiţi secţiunea „Să luăm notiţe" (şi secţiunea „Să răspundem la întrebări-eseu") şi decideţi dacă mai aveţi de lucrat la capitolul respectiv.

4. Abordaţi secţiunea „Întrebări bazate pe izvoare". Citiţi întrebările şi formulaţi-vă răspunsurile mental sau în scris.

După ce aţi citit întreaga lucrare, studiaţi secţiunea „Lecturi suplimentare" şi alegeţi acele titluri care v-ar putea completa informaţiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul şi să vă facem studiul cât mai agreabil. Sperăm că la încheierea lecturii veţi aprecia că el a fost atins.

CAPITOLUL I

Al Treilea Reich - Introducere

Indiferent ce s-ar putea crede despre metodele lui [Hitler] - şi, cu siguranţă, acestea nu sunt cele ale unei ţări cu sistem parlamentar - nu există nici o îndoială că el a reuşit să producă o transformare extraordinară în ceea ce priveşte spiritul poporului său, atitudinea oamenilor unii faţă de ceilalţi, precum şi viziunea lor asupra socialului şi a economicului... Iar popularitatea sa nu poate fi pusă la îndoială, mai ales în rândurile tineretului german. Vârstnicii au încredere în el; tinerii îl idolatrizează. Este acea veneraţie faţă de eroul naţional care şi-a salvat ţara aflată în cel mai înalt grad de degradare şi dependenţă. În cazul său nu este vorba de admiraţia reţinută în faţa unui lider ce se bucură de popularitate. El este George Washington al Germaniei... Pe de altă parte, cei care îşi imaginează că Germania a revenit la sentimentele sale imperialiste nu dau dovadă că ar fi înţeles caracterul transformării produse. Ideea unei Germanii care ar intimida Europa cu trupele sale mărşăluind peste frontierele altor ţări nu face parte din noua viziune politică. Ceea ce a declarat Hitler la Nürnberg este adevărat. Germanii vor rezista până la ultimul om în faţa oricărei încercări de cucerire a ţării lor, dar în ceea ce îi priveşte, ei au renunţat la orice dorinţă de a cotropi alte teritorii.

Aceste cuvinte au fost scrise în 1937 nu de către un nazist, nici măcar de un simpatizant, ci de un galez, liberal şi fost prim-ministru al Marii Britanii - David Lloyd George. Bineînţeles că au fost date publicităţii numeroase afirmaţii făcute de contemporanii lui Hitler în legătură cu Germania; acestea cuprind o întreagă gamă de opinii, de la aprobări şi laude necondiţionate la cel mai adânc dispreţ. Totuşi, începând cu anul 1945, când realitatea sumbră a nazismului a fost dezvăluită pe deplin, elogiile aduse celui de-al Treilea Reich au rămas apanajul extremiştilor de dreapta. Într-adevăr, nu există probabil în istorie nici un alt regim politic care să fi fost condamnat într-o atât de mare măsură de specialiştii consacraţi. În orice caz, în ciuda acestui consens unanim, atunci când se ridică problema explicării fenomenului nazist, părerile se împart. Cel de-al Treilea Reich a devenit unul dintre cele mai controversate fenomene ale istoriei contemporane, căci nu a generat numai disputele obişnuite legate de analiză şi interpretare, ci a ridicat probleme de morală şi de filosofie care au pus în discuţie însăşi natura profesiei de istoric.

1. Problemele istorice

Ca şi în cazul atâtor altor mari controverse istorice, cea mai disputată dezbatere s-a axat pe problema cauzelor şi definirii fenomenului. Cum şi de ce au reuşit naziştii să creeze şi să menţină un regim de o asemenea brutalitate? Ce a fost nazismul şi ce a reprezentat el?

În centrul acestor întrebări se află Hitler însuşi. Pentru unii, „factorul Hitler" este dovada reconfortantă că istoria se produce ca rezultat al puterii, influenţei şi acţiunilor unui singur om. În acest sens, Hitler poate fi considerat ca unul dintre „marii bărbaţi" ai istoriei (cu toate că în categoria figurilor nefaste). Un lider, comparabil cu Iulius Caesar şi Napoleon Bonaparte, care a creat o mişcare politică puternică, a condus destinele ţării sale conform propriilor sale dorinţe, antrenând apoi întreaga omenire în cel mai distructiv conflict armat cunoscut vreodată. Mulţi istorici de renume susţin interpretarea celui de-al Treilea Reich pornind de la personalitatea lui Hitler - aceştia aparţin şcolii „intenţionaliste". Cinicii ar putea argumenta că viziunea intenţionalistă este cu atât mai convenabilă cu cât permite ca mare parte dintre acuzaţiile de crimă aduse nazismului să cadă în seama unui *Führer* mort. În orice caz, o altă grupare a istoricilor susţine ideea că rolul jucat de Hitler a fost într-o oarecare măsură supraevaluat. Istoricii şcolii „structuraliste" au pus sub semnul întrebării însemnătatea lui Hitler şi a intenţiilor sale şi şi-au îndreptat atenţia asupra organizării celui de-al Treilea Reich în sensul său cel mai larg. Adică au examinat structura aparatului de partid şi de stat pentru a identifica complexitatea politică a regimului, precum şi procesul de luare a deciziilor. Studentul care abordează tema celui de-al Treilea Reich nu poate ignora poziţia pe care s-a situat Hitler. Oricum, a nu te lăsa atras în mod automat către o analiză ce-l are în centrul ei pe Hitler este de o importanţă capitală. Puterea şi influenţa acestuia trebuie evaluate şi nu acceptate aprioric.

Deşi această carte se ocupă aproape în exclusivitate de Germania, nu trebuie uitat faptul că existenţa celui de-al Treilea Reich a coincis cu cea a altor regimuri etichetate drept „fasciste" şi/sau „totalitare". Lucrul acesta i-a făcut pe unii istorici (în special pe specialiştii în ştiinţe politice) să descrie nazismul ca fiind exemplificarea de tip german a genului de mişcare politică caracteristică secolului XX. Analiştii de stânga, de exemplu, au susţinut în mod tradiţional interpretarea „generică" a fascismului, care subliniază importanţa covârşitoare a forţelor economice şi a delimitărilor de clasă din cadrul societăţii capitaliste, pentru a explica apariţia sistemelor de guvernământ fasciste. În orice caz, explicarea nazismului ca fiind doar o formă a fascismului implică numeroase chestiuni care depăşesc latura istorică. Apare astfel posibilitatea ca nazismul să nu fi fost un fenomen istoric rezultat dintr-un

complex de împrejurări unic şi să nu fi avut rădăcini neapărat germanice, cu atât mai puţin exclusiv hitleriste. La fel, aplicarea termenului „totalitarist" în cazul celui de-al Treilea Reich a fost preferată de către istoricii mai liberali, care au căutat să sublinieze similitudinile dintre statele cu unică orientare, fie de dreapta, fie de stânga. Conform acestei opinii, nazismul nu poate fi comparat numai cu regimurile contemporane lui - Italia lui Mussolini şi Rusia lui Stalin, ci şi cu republicile populare apărute în Europa de Est după cel de-al doilea război mondial. Aşadar, cel de-al Treilea Reich nu trebuie studiat izolat, ci este important să se compare istoria Germaniei cu evoluţia Italiei, Spaniei şi URSS-ului. În orice caz, este necesară evitarea tendinţei de a introduce forţat cel de-al Treilea Reich în tiparele unor anumite modele politice predeterminate. Trebuie avut în vedere întotdeauna contextul european, în timp ce se face analiza împrejurărilor specifice care au permis evoluţia naţional-socialismului în Germania.

Acei istorici care şi-au manifestat dorinţa de a explora implicaţiile unor astfel de situaţii paralele au fost tentaţi să sublinieze politica externă şi cea rasială a naziştilor ca reprezentând trăsăturile cele mai semnificative ale unicităţii acestui sistem. Conform acestui punct de vedere, importanţa pe care au acordat-o naziştii ideologiei lor rasiale - ce a constituit justificarea programului lor expansionist, de cucerire şi dominare - singularizează regimul instaurat de ei faţă de toate celelalte. Cu siguranţă că grandilocvenţa ambiţiilor imperiale ale naziştilor, împreună cu instituirea brutală şi cinică a „noii ordini" rasiale au constituit factori vitali ai transpunerii celui de-al Treilea Reich în centrul atenţiei generale. Genocidul evreilor, strămutarea şi uciderea a milioane de oameni consideraţi „inferiori", precum şi vărsările de sânge care au avut loc în sânul poporului german însuşi sunt fapte care nu cer numai o analiză istorică profundă, dar care ridică întrebări despre natura moralităţii şi a umanităţii.

O altă chestiune controversată în legătură cu cel de-al Treilea Reich implică o estimare a extinderii caracterului său „revoluţionar". Acesta a reprezentat un punct „fierbinte" al dezbaterilor istorice de mulţi ani încoace. Pentru unii, nazismul este o aberaţie dezgustătoare, ce a adus după sine, într-un mod foarte tranşant, o schimbare fundamentală în evoluţia Germaniei. Pentru alţii, a ajuns să constituie punctul culminant al transformărilor din interiorul Germaniei, începute odată cu mijlocul secolului al XIX-lea. Această problemă a continuităţii şi a schimbărilor produse în istoria germană este de unanimă importanţă pentru orice încercare de înţelegere, definire şi explicare a celui de-al Treilea Reich. În orice caz, pentru a aprecia toate subtilităţile chestiunii este necesar ca cel de-al Treilea Reich să fie plasat în contextul istoriei de dată mai recentă a Germaniei.

2. Contextul istoric

În 1871, ca urmare a războiului franco-prusac, a fost proclamat Imperiul german. Pentru întâia dată în istoria lor, statele componente ale Germaniei s-au unit în mod oficial. Şaptezeci şi patru de ani mai târziu, printre ruinele principalelor sale oraşe, cel de-al Treilea Reich al lui Hitler se preda forţelor aliate, deschizând astfel procesul separării Germaniei, acţiune concretizată politic prin crearea în 1949 a două state germane separate, ce aveau să se menţină astfel mai mult de 40 de ani.

Încă din faza sa incipientă, cel de-al Doilea Reich (la care istoricii se referă acum prin termenul *Kaiserreich)* a purtat atât amprenta creatorului său, Bismarck, cât şi împrejurărilor în care a apărut. Partea germană, catolică a Austriei, era în mod deliberat exclusă. Componenţa federală a Germaniei, la care se ajunsese prin concesii făcute simţămintelor provinciale, a creat premisele dominaţiei prusace, Prusia fiind de departe cea mai puternică dintre toate statele federale. În plus, regele Prusiei era şi împărat al Germaniei, iar puterea sa era imensă: el era cel care desemna pe cancelarul imperiului, lui îi aparţineau hotărârile finale în ceea ce priveşte politica externă, era şi comandantul suprem al forţelor armate reunite ale imperiului. Astfel, în ciuda existenţei unui parlament imperial, Reichstag-ul, şi a unui consiliul federal, era evident faptul că puterea efectivă aparţinea Kaiser-ului şi cancelarului numit de el. Cât timp Wilhelm I (1871-88) şi cancelarul Bismarck au lucrat împreună, sistemul a funcţionat relativ mulţumitor, însă încoronarea lui Wilhelm II (1888-1918) a adus după sine o eră nouă, plină de incertitudini, fapt ce avea să evidenţieze o serie de slăbiciuni interne ale imperiului. Defectele personale ale lui Wilhelm II îl făceau incompatibil cu orientarea pe care o luaseră problemele de stat, astfel încât, în ciuda idealurilor măreţe şi a planurilor grandioase, nu exista o consistenţă a tacticii politice. Problemele constituţionale erau pe mai departe exacerbate de prefacerile care afectaseră economia şi societatea germană. Industrializarea nu numai că a transformat Germania în cea mai puternică economie de pe continent, dar a adus cu sine şi transformări fundamentale, imposibil de evitat, în cadrul structurii sociale. Apariţia unei clase de mijloc, cea a micilor întreprinzători şi a unei numeroase clase muncitoreşti reprezenta în mod clar o ameninţare la adresa ordinii sociale împământenite. Către anul 1914, social-democraţii, reprezentanţi ai clasei muncitoare, alcătuiau pe departe cel mai numeros partid din *Reichstag* şi totuşi, puterea efectivă a *Reichstag*-ului rămânea îngrădită cu strictețe prin prevederile aranjamentelor constituţionale adoptate în 1871. Ca urmare a acestui fapt, în preajma primului război mondial, Germania era încă guvernată de o cvasidemocraţie, pusă în slujba unui număr de grupuri de interese conservatoare, sau elite. Cele mai reprezentative erau armata, aparatul administrativ şi *junker*-i (marii latifundiari).

Faptul că Germania ar fi cunoscut o evoluție pașnică într-un tip de democrație constituțională rămâne un subiect deschis dezbaterilor, dar nu există îndoială asupra faptului că resentimentele și constrângerile cauzate de războiul total dintre 1914-1918 ar fi condus oricum la prăbușirea Kaiserreich-ului în urma revoluției de la finele anului 1918, după cum au avut o contribuție decisivă la evoluția politică înregistrată în următorii 15 ani.

Republica de la Weimar, care a înlocuit *Kaiserreich*-ul, era condamnată încă de la naștere. Ea era produsul înfrângerii militare și a tulburărilor sociale produse de război, iar în acest sens, crearea ei a fost mai curând reacția la o criză decât rezultatul unei dorințe sincere de transformare radicală. Mai mult, partidele democratice de până atunci s-au trezit legate de sentimentul umilinței naționale, care a lăsat loc liber mitului „pumnalului înfipt în spate" - ideea conform căreia politicienii trădaseră patria, capitulând într-un moment când armata ar mai fi putut câștiga încă războiul. La rândul ei, această situație a fost exacerbată prin impunerea Tratatului de la Versailles, căci tinerei republici i s-a pus în seamă responsabilitatea acceptării inacceptabilului. Chiar noua constituție, tratată cu o grijă extremă, a ajuns în final să fie supusă compromisurilor dintre forțele revoluționare și reacțiune, ceea ce a permis supraviețuirea grupurilor de interese tradiționale, simultan cu avansarea unor proceduri democratice și a unor principii sofisticate. Din nefericire pentru republică, instituțiile nou create nu manifestau întotdeauna loialitate față de constituție și nici înclinații satisfăcătoare față de valorile unei democrații pluraliste.

La data primelor alegeri pentru *Reichstag* din iunie 1920, schimbarea produsă în atitudinea maselor era evidentă, de vreme ce 35% din electorat și-a acordat sprijinul partidelor nedemocrate, atât de extremă stângă cât și de extremă dreaptă. Începând cu 1920, „democrația" de la Weimar a oscilat între cabinete efemere, lipsite de putere, și guvernarea autoritară datorată acordării unor puteri extraordinare președintelui. Republica a izbutit să facă față puciului Kapp din 1920 (o încercare de lovitură de stat a unor ofițeri ai armatei, sprijiniți de naționaliștii conservatori). A reușit să supraviețuiască chiar și crizelor mult mai puternice din 1923 - ocuparea Ruhr-ului de către francezi, precum și „Marele crah", care transformase banii în hârtii fără valoare. Oricum, implicațiile unor astfel de evenimente cu privire la supraviețuirea pe termen lung a democrației erau profunde: loialitatea armatei față de republică era nesigură; încrederea maselor fusese zdruncinată de inflație, economia germană se afla într-o situație precară, fiind supusă forțelor internaționale; puternicele grupuri militariste și naționaliste își dovediseră clar intenția de a răsturna regimul.

Chiar și în perioada de așa-zisă prosperitate și stabilitate din 1924-1929, ascunderea profundei slăbiciuni politice era cu neputință de realizat. Guvernele de coaliție (adeseori nedeținând majoritatea în *Reichstag)* veneau și ple-

cau de la putere cu o regularitate alarmantă şi nu de puţine ori erau rodul unor intrigi şi compromisuri considerabile. Mareşalul Hindenburg, cunoscut pentru vederile sale lipsite de simpatie faţă de regim, a fost ales preşedinte în 1925 - un post pe care acesta nu a fost pregătit să-l accepte până în clipa în care fostul *Kaiser* i-a acordat permisiunea.

Criza economică ce a adus în pragul ruinei Germania în perioada „Republicii de la Weimar" a creat şi cadrul propriu manifestării depline a forţelor antirepublicane. Astfel, între anii 1930-3, pe măsură ce numărul votanţilor cu simpatii democratice scădea, acelaşi lucru se petrecea şi cu şansa de a salva tânăra republică, începând cu septembrie 1930. Germania era deja o semi-dictatură. În 1932, numai 43% din electorat a votat cu partidele pro-republicane cu ocazia alegerilor din luna iulie pentru *Reichstag*. În lumina acestor dovezi, faptul că democraţia de tip Weimar nu avea şanse de supravieţuire devine evident. Aceasta, bineînţeles, nu înseamnă că apariţia în 1933 a regimului nazist a reprezentat o consecinţă naturală.

În mod firesc, ne-am aştepta să găsim aspecte ale continuităţii şi transformării în istoria Germaniei dintre 1871 şi 1945. Sarcina într-adevăr a istoricilor este de a hotărî care dintre cele două trebuie scoasă în evidenţă. Deci, cu toate că scopul acestei cărţi este de a explora unele dintre cele mai semnificative chestiuni legate de naţional-socialism în Germania, la fel de importantă este şi permanenta luare în considerare a fundalului istoric al celui de-al Treilea Reich. În special, următoarele teme trebuie privite în contextul mai larg al istoriei germane: natura structurii politice şi rolul jucat de grupurile de interese.

3. Problemele interpretării istorice

În noiembrie 1989, Zidul Berlinului, simbol al Germaniei postbelice divizate căzu, şi, un an mai târziu, Germania deveni din nou un stat unitar. Asemenea evoluţii dramatice au subliniat adevărul exprimat de maxima conform căreia istoria este întotdeauna produsul vremii în care este scrisă. Reunificarea Germaniei păruse o imposibilitate doar cu câteva luni înainte. Până în acest moment, istoricii îşi bazaseră în mod natural analizele asupra istoriei Germaniei pe perspectiva unei Germanii în mod evident divizată, ceea ce părea să sugereze că perioada de unitate dintre 1871-1945 era doar o excepţie în tradiţia seculară a divizării şi dezbinării.

Rareori perspectiva noastră istorică rămâne nemodificată pe termen lung. Este cu atât mai mult cazul istoriei celui de-al Treilea Reich, care s-a transformat în una din cele mai mari dezbateri istorice ale ultimilor 40 de ani. Principalele tendinţe exprimate în cele mai noi cărţi şi articole pe această

temă arată că acestă dezbatere este departe de a se fi încheiat. Într-o oarecare măsură, aceasta este o consecință a existenței multor documente de arhivă ce tratează această problemă, un izvor important, care continuă să crească, pe măsură ce autoritățile permit studierea a noi și noi materiale. Imensul volum de mărturii face ca istoricul celui de-al Treilea Reich să se confrunte cu probleme foarte diferite față de cercetătorii unor perioade mai vechi ale istoriei Germaniei. Cu toate acestea, istoricii sunt rareori satisfăcuți de mărturiile disponibile. Ei vor întotdeauna mai mult. Și astfel informația că o bună parte din materiale au fost distruse - fie în mod deliberat, fie ca un rezultat al războiului - este cauza unei considerabile frustrări. Revelația așa-ziselor „Jurnale ale lui Hitler" (care s-au dovedit ulterior a fi false), în anii 80, a creat o puternică emoție printre istorici, mai ales pentru că ar fi oferit posibilitatea explicării naturii guvernării naziste, care, într-o mare măsură, rămâne și astăzi învăluită de incertitudini.

Totuși, controversele ce înconjoară al Treilea Reich merg mult mai departe decât diferențele rezultate din interpretarea izvoarelor, cum s-a putut observa recent în sânul comunității academice din Germania, aflată într-o stare de „război făți". Al Treilea Reich a devenit centrul unei dispute pătimașe care, curând, a fost supranumită *die Historikerstreit* (disputa istoricilor), deși valurile produse au depășit cu mult zidurile universităților. În miezul acestei dezbateri se află problemele fundamentale cu care se confruntă oricine încearcă să studieze al Treilea Reich. Cum să interpretezi rațional și obiectiv o perioadă umbrită de ororile holocaustului? În al doilea rând, este oare posibil să tratezi într-o modalitate tipică cercetării istorice al Treilea Reich ca pe o perioadă normală a istoriei? Și, în sfârșit, mai ales pentru elevii și studenții germani, mai rămâne problema abordării trecutului nazist ca fiind o parte a propriei identități naționale.

Aproape inevitabil, pe măsură ce ne îndepărtăm de acele vremuri, perspectiva temporală ne oferă posibilitatea unei oarecare detașări, ceea ce permite o mai mare obiectivitate. Și totuși, chiar și după atâția ani, unii vor continua să susțină că „acest subiect respingător" (G. Mann) este prea încărcat de conotații politice și morale pentru standardele normale ale analizei și interpretării istorice. Aici, probabil, se află și explicația pentru care acest subiect continuă să se afle în centrul atenției atâtor istorici și tineri studioși. Al Treilea Reich este o periculoasă provocare a inteligenței, dar este una ce nu poate fi ignorată.

Să luăm notițe despre „Al Treilea Reich - Introducere"

Luând notițe despre capitolul introductiv trebuie să vă asigurați că ați identificat și înțeles principalele probleme pe care le au în vedere istoricii în

dezbaterile lor. Este foarte important să reţineţi aceste idei în timp ce citiţi restul cărţii.

1. De ce este aşa de dificil a aborda al Treilea Reich ca pe o perioadă normală a istoriei?
2. Ce înţelegeţi prin termenii „continuitate şi schimbare" în contextul istoriei Germaniei între 1871-1945? Care sunt implicaţiile abordării celui de-al Treilea Reich ca o parte a unei continuităţi? Care sunt implicaţiile abordării sale ca reprezentând o schimbare fundamentală?
3 Care sunt marile controverse istorice printre istoricii celui de-al Treilea Reich?

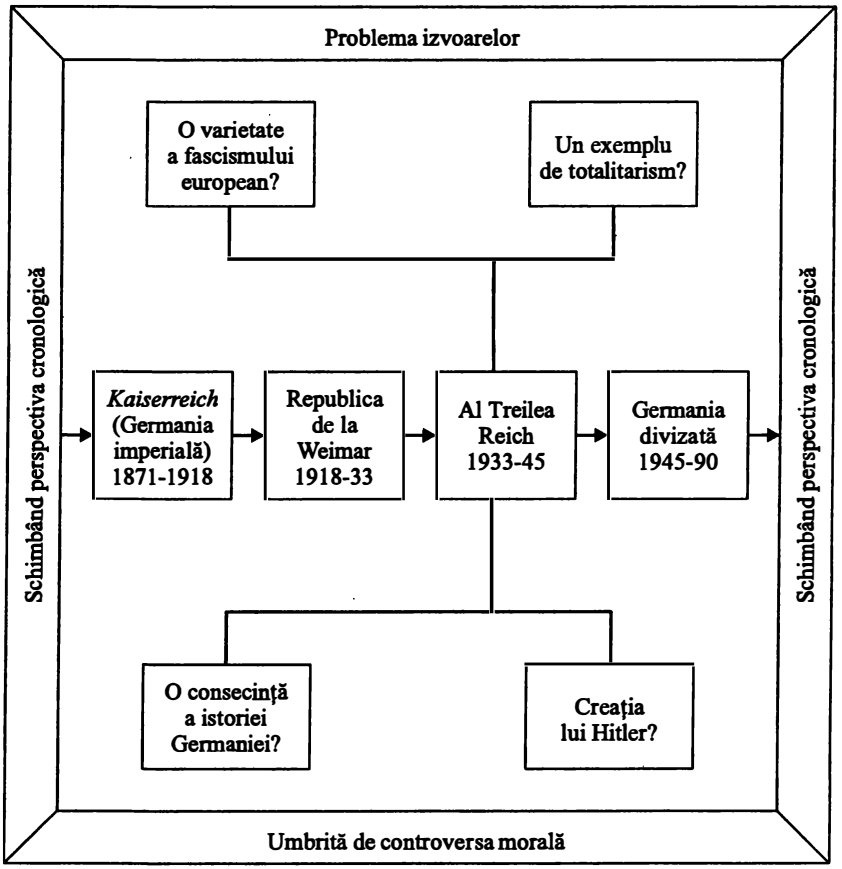

Studierea celui de-al Treilea Reich

Al Treilea Reich este, probabil, o problemă centrală în orice examen din istoria Europei sau lumii în secolul XX. Este foarte greu de crezut ca examinatorii să nu pună întrebări despre acest subiect, deci puteți fi siguri că eforturile de studiere a acestei teme nu vor fi zadarnice. Totuşi, tema fiind foarte vastă, şi în cadrul acestei colecții i s-a rezervat un volum aparte. Însă, este necesar ca ea să fie studiată în strânsă legătură cu alte câteva teme principale:

1. Evoluția istoriei Germaniei în cei 70 de ani de dinainte de 1933, şi în special eşecul Republicii de la Weimar.
2. Celelalte dictaturi din Europa interbelică, în special Rusia lui Stalin şi Italia lui Mussolini.
3. Relațiile internaționale între 1919-45, cu referire specială la originile celui de-al doilea război mondial.

De aceea, n-ar fi înțelept să studiați al Treilea Reich izolat sau, mai ales, să vă concentrați asupra numai a unul-două aspecte mai importante ale temei.

Sperăm că lectura şi conspectarea primului capitol v-au permis să identificați problemele interpretării şi temele majore ale controverselor istorice.

Va trebui să nu le uitați pe parcursul întregii cărți, pentru că vă vor fi de ajutor în a ajunge la propriile dvs. concluzii despre al Treilea Reich - acesta fiind scopul urmărit în cap. 8.

Totuşi, înainte de ajunge acolo, va trebui să studiați şi să reflectați asupra unor probleme specifice de importanță istorică. Acestea sunt:

1. Ascensiunea național-socialismului - cap. 2-3 (aceasta va trebui corelată cu studiul Republicii de la Weimar şi al prăbuşirii acesteia).
2. Organizarea şi structura regimului - cap. 4-5.
3. Impactul celui de-al Treilea Reich asupra societății.
4. Semnificația politicii externe naziste - cap. 7 (aceasta în directă legătură cu studierea relațiilor internaționale).

Notă: Toate citatele şi expresiile în germană sunt traduse şi explicate în glosarul final de la pag. 158.

Capitolul II

Hitler şi partidul nazist

1 Germania şi criza economică mondială - Impactul socio-economic

Sarcina principală a oricărui istoric este aceea de a interpreta trecutul prin prisma datelor pe care le deţine. O astfel de analiză presupune în mod inevitabil structurarea istoriei în perioade şi identificarea precisă a evenimentelor-cheie. În istoria Republicii de la Weimar, luna octombrie a anului 1929 se evidenţiază net ca un astfel de moment decisiv, din cauza a două evenimente majore. În primul rând, Gustav Stresemann murise, lipsind tânăra democraţie de unicul politician care ar fi putut, probabil, stăpâni această criză acută. Stresemann fusese singurul om politic democrat care reuşise să se impună: în timpul conducerii sale fusese depăşită criza din 1923, iar între anii 1923-9, deţinând funcţia de prim ministru, negociase cu succes reabilitarea Germaniei în contextul internaţional. În cel de-al doilea rând, bursa new-york-eză de pe Wall Street se prăbuşise, fapt care a aruncat întreaga lume într-o criză economică fără precedent.

În orice caz, e demn de reţinut faptul că slăbirea economiei germane, scăderea puterii economice a Germaniei se înregistrase cu mult timp înainte de aceste două întâmplări de maximă importanţă din octombrie 1929. Prosperitatea din 1924-9 se înregistrase pornind de la o bază extrem de nesigură, de vreme ce atât industria, cât şi agricultura germană importau pe scară largă echipamente din SUA cu o rată mare a dobânzii. Mai mult, multe din aceste împrumuturi erau pe termen redus, ceea ce însemna că plata trebuia făcută într-un anumit interval limită. Dacă creditorii americani şi-ar fi pierdut încrederea, atunci colapsul economiei germane ar fi devenit inevitabil.

Într-adevăr, sectorul agricol al economiei se afla încă dinainte de 1929 într-un proces de recesiune. Preţurile mondiale ale alimentelor scăzuseră cu 30% între 1925-1929 din cauza supraproducţiei, iar fermierii germani se confruntau cu situaţia aproape disperată ce rezulta din arenzile mari pentru pământ şi preţurile scăzute ale produselor. Un alt sector al societăţii care resimţea din plin scăderea nivelului economic erau aşa-numiţii „Mittelstand", adică micii întreprinzători. Pentru aceştia, supravieţuirea într-un context social dominat de averea şi influenţa „marilor" afaceri şi/ale sindicatelor devenea din ce în ce mai problematică. Ei au resimţit în mod special costul

noilor măsuri de „protecţie socială", cost ce trebuia obţinut prin creştera impozitelor şi a procentelor plătite pentru fondul de asigurare. Devine clar, în acest fel, faptul că în spatele imaginii de prosperitate şi înflorire din 1924-9, economia Germaniei era departe de a fi „sănătoasă". În 1928 creşterea economică scăzuse, iar numărul şomerilor atinsese deja cifra de 1,3 milioane, cu 18 luni înaintea dramaticelor evenimente din octombrie 1929.

Primul război mondial determinase o schimbare radicală a balanţei financiare şi economice dinspre Europa către America. Statele Unite deveniseră cea mai puternică economie din lume, iar Wall Street sediul mondial al bursei. Unul dintre rezultatele acestei dominaţii a fost că Statele Unite furnizau bani, sub formă de împrumuturi şi investiţii de capital, către marea majoritate a statelor lumii. În deceniul 1920, încrederea americanilor în propriul potenţial economic furnizase energia necesară unei înfloriri economice pe scară largă. Economia americană crescuse cu 70% între 1913 şi 1929. Prin comparaţie, în Germania această cifră se situa în jur de 4%. În această atmosferă chiar şi acţiunile erau cumpărate „pe bază de aconto plătit samsarului", ceea ce însemna că cumpărătorul plătea numai un procent din preţ şi apoi făcea speculaţii continuînd să ridice preţul acţiunilor pentru a obşine un profit şi a-şi plătii datoriile. Când în cele din urmă prea marea încredere în sine începuse să facă loc îndoielilor din cauza cifrelor care indicau o diminuare a producţiei, unii dintre principalii investitori îşi vândură acţiunile. Urmarea a fost un val de panică a vânzărilor, înregistrat în „Joia neagră", 24 octombrie 1929. În următoarele luni, preţurile scăzuseră constant, ruinându-i pe speculanţi, pe agenţii de bursă, precum şi un mare număr de bancheri.

În orice caz, prăbuşirea Wall Street-ului nu a afectat comunitatea financiară din SUA. Efectele urmau să fie resimţite în întreaga lume, iar Germania era probabil expusă acestor consecinţe într-o măsură mult mai mare decât oricare altă ţară.

Aproape imediat împrumuturile şi investiţiile au fost înghetate, pentru ca apoi să urmeze cereri de înapoiere a acestor împrumuturi ce fuseseră avansate cu atâta mărinimie în precedenţii cinci ani. În acelaşi timp, criza a grăbit declinul deja înregistrat la preţurile alimentelor şi ale materiilor prime, întrucât ţările industrializate îşi reduceau importurile. Dar efectele devastatoare ale acestei acţiuni s-au repercutat şi asupra economiilor mai dezvoltate, de vreme ce numeroşi producători de bază nu-şi mai permiteau să importe bunuri. Comerţul internaţional s-a diminuat pe măsură ce a scăzut cererea. În această situaţie, economia germană nu-şi mai putea plăti dezvoltarea. Nesusţinute de împrumuturi şi cu pieţe de desfacere din ce în ce mai puţine, preţurile şi salariile s-au prăbuşit, odată cu creşterea numărului de falimente. În timpul iernii 1929-30, numărul şomerilor depăşea cifra de 2.000.000. În cele

douăsprezece luni care au urmat crizei, cifra a ajuns la 3.000.000, iar până în septembrie 1932, 5,1 milioane. Punctul maxim al şomajului a fost atins la începutul anului 1933, când 6,1 milioane de germani nu aveau de lucru. Germania se confrunta cu încă o criză economică şi socială capitală, la numai câţiva ani după trauma produsă de „marea inflaţie".

Statisticile economice reprezintă o sursă vitală pentru istoricul timpurilor moderne. Totuşi, istoricii nu pot furniza decât un număr limitat de explicaţii referitoare la criza economică. Cifrele şomajului, de exemplu, nu iau în considerare pe cei care nu se înregistrau ca atare şi nici nu cuprind rata redusă a timpului de lucru din industria germană. Dar mai ales, asemenea statistici nu pot oferi date asupra consecinţelor umane ale acestui dezastru.

În Germania, marea criză a fost atotcuprinzătoare; puţine familii s-au putut sustrage efectelor ei nefaste. Numeroşi muncitori, calificaţi şi necalificaţi, se confruntau cu perspectiva şomajului. Iar femeilor le revenea sarcina imposibilă de a-şi hrăni familiile şi de a încălzi locuinţele din puţinii bani rezultaţi din infimele beneficii ale asistenţei sociale. Astfel de probleme nu atingeau numai clasa muncitoare; criza afectase şi clasa de mijloc. Începând cu micii negustori şi terminând cu licenţiaţii în drept şi în medicină, oamenii se luptau ca să supravieţuiască într-o lume care avea din ce în ce mai puţină nevoie de bunurile şi serviciile lor. Pentru aceste victime ale crizei, declinul economic era accentuat de pierderea mândriei şi respectabilităţii ce însoţea sărăcia şi şomajul. La ţară situaţia era la fel de rea ca şi la oraş. Întrucât cererea mondială se reducea în continuare, criza agriculturii s-a adâncit vizibil, ducând la răspândirea pe scară largă a sărăciei. Pentru unii fermieri-proprietari exista chiar posibilitatea îngrozitoare de a se trezi deposedaţi de bunuri şi de pământul pe care îl stăpâniseră timp de generaţii întregi.

Dată fiind relativa prosperitate actuală, este greu de apreciat gradul de suferinţă economică şi socială care lovise Germania în anii '30. Multor cetăţeni germani respectabili trebuie să li se fi părut că societatea însăşi se prăbuşea în mod anarhic. O treime din populaţie trăia de pe urma ajutorului de şomaj; Köln nu-şi mai putea plăti dobânzile împrumuturilor contractate; băncile se închideau; în oraşul Berlin, mulţi tineri şomeri erau încurajaţi să îşi petreacă timpul cu practicarea exerciţiilor fizice, a şahului sau a jocului de cărţi! În asemenea situaţii, nu este deloc surprinzător faptul că oamenii îşi pierduseră încrederea în Republica de la Weimar, care părea incapabilă să pună capăt mizeriei, şi vedeau salvarea în soluţiile oferite de partidele extremiste.

2 Germania şi criza mondială - Impactul politic

În anul 1929, guvernul german se afla în mâinile Marii Coaliţii a lui Hermann Müller, care se formase după alegerile generale din mai 1928. Într-un timp în

care s-ar fi impus o unitate naţională şi o guvernare fermă care să atenueze criza economică, Republica de la Weimar era dezbinată de reînvierea pătimaşă a discuţiilor cu privire la problema despăgubirilor.

Planul Dawes (1924) rezolvase cu succes criza despăgubirilor la începutul anilor '20, prin restructurarea plăţilor în conformitate cu capacitatea de plată a Germaniei; încă de la început fusese însă privit ca o măsură temporară, până în clipa în care Germania şi-ar fi redobândit puterea economică. La începutul anului 1929 Comisia Inter-Aliată pentru Reparaţii (IARC) a format un comitet multinaţional de economişti, al cărui preşedinte era bancherul american Owen Young. Raportul său din iunie 1929 sugera o nouă planificare a despăgubirilor. Germania urma să continue plata acestora până în 1988, însă suma finală se reducea cu 1850 milioane lire sterline (o pătrime din cifra impusă în 1921). După negocieri, în timpul cărora Stresemann obţinuse promisiunea aliaţilor de a evacua regiunea renană până în 1930, planul Young a fost acceptat.

În orice caz, cercurile de dreapta au privit acordul ca fiind o nouă trădare a intereselor germane în folosul aliaţilor. Ele considerau că fiecare rată a despăgubirilor se baza pe „minciuna" conform căreia Germania se făcea vinovată de izbucnirea războiului (articolul 231 al Tratatului de la Versailles) şi ca atare orice program trebuia respins. Un comitet naţional, condus de noul lider al naţionaliştilor, Alfred Hugenberg, a fost constituit tocmai pentru a se opune planului Young. Hugenberg era marele magnat al presei germane; proprietar a 150 de ziare şi al unei edituri, precum şi al binecunoscutei societăţi de film UFA. Acum îşi folosea toate resursele pentru a-şi susţine cauza. Mai mult, a obţinut sprijinul a numeroase şi variate fracţiuni de dreapta „Stahlhelm" (cea mai mare organizaţie a foştilor combatanţi), Liga pan-germană, industriaşi de frunte ai ţării, precum şi naziştii lui Hitler. Această „opoziţie naţională" a redactat o „Lege împotriva înrobirii poporului german", care denunţa orice formă de plată a despăgubirilor şi cerea pedepsirea oricărui ministru care ar fi sprijinit tratatul. Propunerea s-a bazat pe suficiente semnături pentru a face din acest subiect obiectul unui referendum naţional în decembrie 1929. „Opoziţia naţională" a obţinut în cele din urmă numai 5,8 milioane de voturi, cu mult mai puţin decât cele 21 milioane prevăzute în constituţie pentru ca legea să intre în vigoare. Oricum, campania a răscolit sentimentele naţionaliste şi a concentrat opoziţia faţă de guvernul democrat într-un moment vital. A avut ca urmare coalizarea forţelor de dreapta care se împotriveau Republicii şi, poate, cea mai importantă consecinţă pentru viitor: a conferit pentru întâia dată un statut naţional lui Hitler şi naziştilor.

Guvernul lui Müller a înfruntat cu succes atacul declanşat de „opoziţia naţională". Însă nu era tot atât de rezistent în faţa diviziunilor sale interne.

Müller, un social-democrat, lupta pentru menţinerea coaliţiei, dar atât Partidul Poporului, de la moartea lui Stresemann, cât şi Partidul de Centru, de la demisia liderului său Marx din 1928, alunecaseră către dreapta. În mod nu foarte surprinzător, o chestiune financiară guvernamentală a cauzat, în cele din urmă, prăbuşirea guvernului în martie 1930. Creşterea accentuată a şomajului crease un mare deficit în programul asigurărilor, iar social-democraţii şi Partidul Poporului nu şi-au putut rezolva divergenţele în ceea ce priveşte găsirea unei soluţii. Social-democraţii, ca reprezentanţi politici ai sindicatelor, doreau să mărească contribuţiile şi să menţină nivelul plăţilor asistenţei sociale. Partidul Poporului, pe de altă parte, era strâns legat de marea industrie şi milita pentru reducerea beneficiilor. Müller nu a avut altă alegere decât să depună demisia guvernului său.

Preşedintele Hindenburg l-a numit pe Heinrich Brüning în funcţia de cancelar. La prima vedere, a fost o alegere firească, de vreme ce Brüning era liderul parlamentar al Partidului de Centru, al doilea partid ca importanţă în „Reichstag". În orice caz, privind în urmă, pare evident faptul că instalarea lui Brüning a marcat sfârşitul adevăratei guvernări aflate în preajma unui preşedinte înaintat în vârstă. Otto Meissner, secretarul de stat al preşedintelui, Oskar von Hindenburg, fiul preşedintelui, şi general-maior Kurt von Schleicher, „vocea" politică a armatei, îşi pierduseră cu toţii încrederea în procesul democratic. Ca urmare, îl considerau pe preşedinte, precum şi prerogativele în caz de criză conferite prin art. 48 din Constituţie, ca fiind mijlocul de a crea un guvern autoritar, susţinut de armată. Brüning era pentru ei un politician conservator respectabil, care credea el însuşi în necesitatea unei conduceri ferme. Iniţial, acesta sperase să realizeze acest lucru în fruntea unei coaliţii de centru-dreapta, ceea ce-i elimina din cursă pe social-democraţi.

Replica lui Brüning la criza economică crescândă a fost propunerea unor reduceri ale cheltuielilor guvernamentale, astfel încât să se ajungă la o echilibrare a bugetului, evitându-se astfel riscul reapariţiei inflaţiei. Măsura a fost respinsă în *Reichstag* cu 256 voturi împotrivă, faţă de 193 pentru, în iulie 1930. În această situaţie, Brüning a trecut la transpunerea în practică a propunerilor sale, conform decretului privitor la măsurile de urgenţă, semnat de preşedinte ca urmare a art. 48. *Reichstag*-ul s-a împotrivit legalizării decretului şi a votat pentru retragerea acestuia. Se ajungea astfel la un impas total. Brüning i-a cerut lui Hindenburg să dizolve *Reichstag*-ul şi să decreteze alegeri anticipate pentru septembrie 1930. Spera ca electoratul, în faţa crizei ce lua amploare, să sprijine coaliţia sa de centru-dreapta. Rezultatul alegerii i-a infirmat aşteptările. Beneficiarul real a fost Partidul nazist, care-şi sporise voturile de la 810.000 la surprinzătoarea cifră de 6.409.600.

3 Hitler - anii de început

Alegerile din 1930 îi catapultaseră pe naziști în prima linie a politicii germane. Îl transformaseră pe conducătorul acestui partid într-un om politic de importanță națională. Și totuși, existau puține elemente în biografia lui Adolf Hitler (1889-1945) care să sugereze ascensiunea sa către puterea politică.

Hitler s-a născut la Braunau-am-Inn în 1889, în ceea ce pe atunci încă era Imperiul austro-ungar. Mediocru în anii de școală, după moartea părinților s-a mutat la Viena (1907). Acolo a candidat fără succes pentru un loc la Academia de Arte frumoase. Timp de șase ani a dus o viață nefericită și lipsită de idealuri în cartierele sărace ale orașului. Numai odată cu înrolarea în Regimentul bavarez, la izbucnirea primului război mondial, și-a găsit un scop adevărat în viață. S-a comportat vitejește pe parcursul întregului război, fapt pentru care i-a fost conferită Crucea de Fier, clasa I. Sfârșitul războiului l-a surprins la spital, în convalescență, după un atac cu gaze al englezilor. Până în momentul întoarcerii în Bavaria din 1919, Hitler avea deja schițată în minte esența a ceea ce urma să devină național-socialismul: un naționalism german înflăcărat; ură față de socialism și democrație; un anti-semitism exacerbat; o perspectivă de tip rasist asupra societății și a valorilor sale, *Volksgemeinschaft* (vezi pag. 18 și 88)

Un astfel de amalgam de idei la un individ a cărui viață personală este în mare parte un mister - nu avea rude apropiate și numai câțiva prieteni adevărați - a produs din partea „istoricilor-psihologi" un val de speculații extraordinare. Să se datoreze anti-semitismul său contractării sifilisului de la o prostituată evreică? Să se explice oare indicațiile sale dictatoriale ca fiind urmarea educației primite de la un tată vârstnic și răzbunător? Astfel de diagnostice psihologice pot trezi interesul cititorului, dar dovezile aduse în favoarea acestor explicații sunt, în cel mai bun caz, extrem de fragile. Ca urmare, concluziile la care s-a ajuns sunt extrem de speculative și nu ajută la găsirea unui răspuns la întrebarea cum și de ce a fost posibil ca Hitler să devină o figură politică atât de influentă.

Din cauza principiilor sale de dreapta adânc înrădăcinate, Hitler a fost folosit ca spion de către departamentul politic al armatei din Bavaria, în timpul atmosferei încărcate din 1919. Una dintre misiunile sale l-a pus în contact cu DAP (*Deutsche Arbeitpartei* - Partidul Muncitoresc German), care, în ciuda numelui și a presupunerilor lui Hitler, nu era o mișcare a stângii revoluționare, ci sprijinea naționalismul, antisemitismul și anticapitalismul. Hitler s-a alăturat micului partid și în scurt timp a devenit membru al comitetului. Energia, talentul său propagandistic și oratoric l-au impus curând în fața acestei grupări, astfel încât Hitler a fost cel care, alături de fondatorul partidului,

Anton Drexler, a formulat programul, însumând 25 de puncte, al partidului, în februarie 1920. Tot atunci s-a hotărât schimbarea numelui partidului în NSDAP - Partidul Naţional-Socialist Muncitoresc German.

1 Cerem unirea tuturor germanilor între graniţele Germaniei Mari, pe baza dreptului de auto-determinare naţională.

2 Cerem drepturi egale pentru poporul german în cadrul relaţiilor sale cu celelalte naţiuni şi revocarea tratatelor de pace de la Versailles şi Saint Germain.

3 Cerem pământuri şi teritorii (colonii) ca să ne hrănim poporul şi să oferim adăpost excedentului nostru de populaţie.

4 Numai membrii Volk (naţiunii) pot fi cetăţeni ai statului. Numai cei de origine germană, indiferent de credinţă, pot fi membri ai naţiunii.

Conform acestui fapt, nici un evreu nu poate fi membru al naţiunii.

7 Cerem ca datoria fundamentală a statului să fie asigurarea condiţiilor de trai pentru cetăţenii săi. Dacă se va dovedi imposibilă hrănirea întregii populaţii, non-cetăţenii trebuie deportaţi din Reich.

10 Prima îndatorire a fiecărui cetăţean este de a presta o muncă fizică sau intelectuală. Acţiunile individului nu trebuie să prejudicieze interesul general, ci să se desfăşoare în cadrul comunităţii, spre binele general.

11 Cerem, aşadar, abolirea veniturilor obţinute fără muncă.

14 Cerem cote de participare în cadrul marilor întreprinderi industriale.

15 Cerem mărirea repetată a asigurărilor sociale pentru vârstnici.

16 Cerem pedepsirea fără milă a acelor acţiuni ce prejudiciază interesul general. Criminalilor de drept comun, cămătarilor, speculanţilor să li se aplice pedeapsa cu moartea, indiferent de credinţă sau rasă.

22 Cerem desfiinţarea armatei de mercenari şi formarea unei armate a poporului.

23 Cerem desfăşurarea unei lupte pe căi legale împotriva înşelăciunii politice deliberate şi incriminarea ei în presă.

(Pentru o analiză a ideologiei naziste, consultaţi pagina 18).

La mijlocul anului 1921 devenise evident faptul că Hitler era forţa motrice a partidului, deşi nu deţinea încă decât funcţia de şef al propagandei. Datorită discursurilor sale energice, publicul local fusese impresionat, astfel încât numărul membrilor de partid crescuse la 3.300. El încurajase alcătuirea detaşamentelor armate care asigurau paza întrunirilor de partid. Hitler perfecţionase tehnicile de propagandă aflate la începuturi - salutul nazist, zvastica, uniformele - fapt ce a conferit, într-o mare măsură, o identitate clară şi uşor de recunoscut partidului. Alarmaţi de influenţa crescândă a lui Hitler asupra parti-

dului, Drexter şi o parte din membrii comitetului au încercat să-i micşoreze rolul. În lupta politică ce a urmat, Hitler şi-a mobilizat suporterii, iar ca urmare a două întruniri ţinute în iulie 1921 şi având acum suficient de numeroşi susţinători, a devenit preşedinte şi *Führer* (conducător) al partidului.

Câştigând controlul absolut asupra partidului în München, Hitler dorea să-şi subordoneze celelalte 45 de ramuri semi-autonome din provincie. Acest lucru s-a petrecut pe scară largă în landul Bavaria între 1921-3, dar s-a dovedit imposibil de obţinut în cazul grupărilor existente pe o rază teritorială mai îndepărtată. În această perioadă a avut loc şi prima adunare a partidului, iar detaşamentele înarmate au continuat să îşi sporească numărul, sub o formă organizată - SA (*Sturm Abteilung* - Batalioane de şoc).

4 Puciul de la berăria din München, 1923

Preluarea puterii în Italia de către Mussolini în octombrie 1922, precum şi cu adâncirea crizei interne germane l-au convins pe Hitler că sosise momentul obţinerii puterii. Dar naziştii erau încă mult prea neorganizaţi ca să rişte o răsturnare politică. Nevoia de aliaţi l-a determinat pe Hitler să iniţieze în 1923 negocieri cu guvernul de stat al Bavariei şi cu fostele armate bavareze.

Guvernul landului Bavaria îl avea în frunte pe ultraconservatorul Gustav von Kahr, care punea pe seama guvernului dominat de socialiştii din Berlin majoritatea problemelor cu care se confrunta Germania. Asemeni lui Hitler, acesta dorea să distrugă republica, deşi scopul său, urmărit cu perseverenţă de multă vreme, era crearea unei Bavarii independente. Generalul von Lossow, comandantul armatei bavareze, se afla deja în octombrie 1923 sub influenţa lui von Kahr şi începuse chiar să nesocotească ordinele ministrului Apărării.

Împreună cu aceşti doi oameni, Hitler a pus la cale „martie în Berlin", în stilul loviturii de stat a lui Mussolini. În orice caz, în cel de-al doisprezecelea ceas, von Kahr şi von Lossow au abandonat planul comun, de teama unui eşec. Hitler nu era la fel de precaut şi a preferat să adopte tactica presiunilor decât să piardă ocazia. La 8 noiembrie, în timpul discursului rostit de von Kahr în faţa unei asistenţe numeroase într-una din berăriile müncheneze, Hitler şi naziştii săi au preluat contolul adunării şi au declarat „revoluţia naţională". Drama s-a transformat curând în farsă. Hitler nu avea în suficientă măsură sprijinul armatei şi al poliţiei, iar încercarea de preluare a puterii la München a fost înăbuşită cu uşurinţă. Au fost ucişi 14 nazişti, iar Hitler însuşi a fost arestat, sub acuzaţia de trădare.

În ciuda rezultatului lipsit de glorie, Hitler a câştigat un important avantaj politic. Câştigase respectul a numeroşi naţionalişti de dreapta, căci avusese curajul de a trece la acţiune; procesul său s-a transformat într-un succes propa-

gandistic atât pentru el personal, cât şi pentru cauza nazistă. Într-adevăr, pedeapsa de 5 ani (minimum de pedeapsă stipulat în Constituţia de la Weimar şi care de fapt a fost redusă la 10 luni) părea un act de încurajare din partea justiţiei.

5 Ideologia naţional-socialismului

Nazismul a evidenţiat în permanenţă primatul acţiunii asupra gândirii. În orice caz, în timp ce se afla în închisoarea Landsberg, Hitler şi-a dictat prima parte din „Mein Kampf" („Lupta mea"), care urma să devină în anii următori biblia naţional-socialismului. Alături de programul în 25 de puncte din 1920, a reprezentat cadrul de bază al ideologiei lui Hitler şi, prin extindere, al nazismului însuşi.

Ideile lui Hitler se întemeiau pe conceptul său asupra raselor. El considera că omenirea este alcătuită pe baza unei ierarhii valorice a raselor şi că viaţa nu reprezintă nimic altceva decât „supravieţuirea celor adaptabili". Credea că darwinismul social are nevoie de lupta dintre rase, întocmai cum animalele se luptă pentru hrană şi pentru menţinerea purităţii rasei, astfel încât cei puternici să nu fie degradaţi/împietaţi de sângele celor slabi.

Era o filosofie crudă, care pare cu atât mai simplistă, cu cât luăm în considerare analiza făcută de Hitler raselor. Poporul de stăpâni (*Herrenvolk*) era de rasă ariană, alcătuit fiind din populaţiile Europei de Nord şi sublimat în persoana germanilor. Arienilor le revenea sarcina de a menţine puritatea rasei şi de a subjuga rasele inferioare. La baza piramidei sale rasiale, Hitler plasase negrii, slavii, ţiganii şi evreii, pentru aceştia din urmă având sentimente de ură exacerbată. Antisemitismul lui Hitler era violent şi iraţional. Evreii deveniseră ţapii ispăşitori, vinovaţi în ochii naziştilor de toate problemele trecute şi prezente ale Germaniei. Hitler socotea comunitatea evreiască un cancer ce roade trupul Germaniei - o boală care trebuie tratată, după cum ilustrează următorul citat din „Mein Kampf":

> Alterarea sângelui şi deteriorarea rasei reprezintă singurele cauze care explică declinul civilizaţiilor străvechi; niciodată războiul nu a ruinat naţiunile, ci pierderea puterii lor de rezistenţă - caracteristică exclusivă a sângelui raselor pure. În această lume, oricine nu este de sorginte sănătoasă poate fi considerat pleavă. Toate evenimentele istorice din lume nu sunt nimic altceva decât manifestarea instinctului de supravieţuire şi păstrare a rasei, fie spre bine, fie spre rău.

Un număr de puncte din programul apărut în 1920 cerea reforme sociale, urmarea fiind existenţa îndelungată în sânul partidului a unei fracţiuni ce

punea accent pe latura anticapitalistă a nazismului. Hitler acceptase aceste puncte la început, întrucât recunoaştea caracterul lor populist, dar personal nu a aderat cu adevărat niciodată la astfel de idei; după instalarea la putere, acestea au fost scoase din programul său. Ceea ce el într-adevăr a susţinut a fost conceptul de „comunitate naţională" (*Volksgemeinschaft*). Acesta rămâne cel mai puţin lămurit element al ideologiei naziste, iar o definiţie precisă este greu de furnizat. Însemna efortul comun pentru binele naţiunii; crearea de locuri de muncă şi evaluarea unor ajutoare sociale şi încurajarea „valorilor germane". De facilităţile oferite de un asemenea regim nu puteau beneficia, bineînţeles, decât cei care aparţineau poporului german şi care acceptau bucuros pierderea libertăţilor individuale în favoarea unui sistem autocrat.

După părerea lui Hitler, nu exista nici o alternativă realistă la guvernarea dictatorială. Încă din timpul anilor petrecuţi la Viena el considerase democraţia parlamentară slabă şi ineficientă. Aceasta se opunea tradiţiilor istorice germane bazate pe militarism şi absolutism şi, mai mult, încuraja răspândirea unui rău şi mai mare: comunismul. Mai exact, Hitler privea democraţia de la Weimar ca pe o trădare. Pentru el, politicienii democraţi şi socialişti din 1918, „criminalii din noiembrie", fuseseră cei care impuseseră marginalizarea armatei germane, prin acceptarea armistiţiului şi instaurarea Republicii. De atunci, Germania traversase criză după criză. În locul democraţiei, Hitler prevedea crearea unui stat în care să existe un singur partid atotcuprinzător şi care să fie condus după principiul dictatorial (*Führerprinzip*). Astfel, marea masă a populaţiei trebuia subjugată în numele binelui general, în schimb, conducătorul trebuia să se înalţe deasupra celorlalţi ca să insufle naţiunii dorinţa de acţiune şi să ia deciziile necesare.

Cel din urmă element al ideologiei naziste era naţionalismul de tip agresiv, care se răspândise ca urmare a condiţiilor specifice din Germania ultimilor ani. Armistiţiul din 1918 şi Tratatul de la Versailles trebuiau reconsiderate, iar teritoriile pierdute trebuiau retrocedate Germaniei. Dar naţionalismul lui Hitler cerea ceva mai mult decât simpla restabilire a graniţelor din 1914. Însemna crearea unui imperiu (*Reich*) care să-i cuprindă pe toţi acei membri ai „poporului" (*Volk*) german ce trăiau dincolo de frontierele Germaniei Kaiser-ului: germanii austrieci, germanii sudeţi, comunităţile germane existente de-a lungul coastei baltice - toţi urmau să fie cuprinşi în limitele teritoriale ale noii Germanii. Totuşi, ţelurile naţionaliste ale lui Hitler nu se sfârşeau aici. Visa la Germania Mare, o supraputere, capabilă să rivalizeze cu Imperiul britanic şi cu Statele Unite. Un asemenea obiectiv nu putea fi atins decât printr-o extindere teritorială de mari proporţii. Acesta a fost motivul pentru care Hitler ceruse *Lebensraum* (spaţiu vital) pentru Germania. Numai prin cucerirea Poloniei, Ucrainei şi Rusiei putea obţine Germania sursele de materii prime, mână de lucru ieftină şi stocurile de

alimente atât de necesare cuceririi supremaţiei continentale. Iniţierea „Noii Ordini" în Europa de Est presupunea în acelaşi timp atingerea unui obiectiv important: adică, ar fi dus la distrugerea Rusiei, centrul comunismului mondial. După cum susţinea el în „Mein Kampf":

> Poporului german trebuie să i se asigure teritoriul necesar existenţei sale pe pământ... Oamenii de acelaşi sânge trebuie să aparţină unuia şi aceluiaşi imperiu (*Reich*). Poporul german nu are dreptul să se angajeze într-o politică colonială până în clipa în care nu şi-a adunat copiii între graniţele aceluiaşi stat. Atunci când teritoriul *Reich*-ului îi va cuprinde pe toţi germanii şi nu-şi va mai putea permite să ofere acestora condiţii decente de trai, numai atunci se va putea vorbi de dreptul moral, rezultat din nevoile poporului, de a dobândi teritorii străine. Plugul se va transforma în sabie şi lacrimile războiului vor deveni pâinea zilnică a generaţiilor următoare... În viitor, poporul nostru nu va obţine teritorii, şi prin urmare, mijloace de trai ca pe o favoare datorată altor popoare, ci va trebui să le câştige prin puterea sabiei sale victorioase...
>
> Dreptul la teritoriu devine datorie în cazul în care o mare naţiune pare destinată să decadă dacă nu-şi extinde posesiunile. Iar acest lucru este cu atât mai adevărat atunci când naţiunea în cauză nu este o mică comunitate negroidă, ci însăşi Germania-mamă a tuturor celor care au conferit lumii actuala sa formă culturală. Germania fie va deveni o Putere Mondială, fie va dispărea. Ţelul de viitor al politicii noastre externe trebuie să fie o politică îndreptată spre est, care să prevadă teritoriile considerate necesare poporului nostru german. Pentru a pune în practică această politică avem nevoie de întreaga forţă de care inamicul de moarte al naţiunii noastre, Franţa, ne lipseşte.

Să consideri gândirea lui Hitler drept ideologie înseamnă să-l flatezi. Îi lipsea coerenţa, iar din punct de vedere intelectual era superficială şi simplistă. Nu era nici măcar un mod de gândire raţional, ci o colecţie de idei strânse laolaltă cu abilitate. Deşi combinaţia era unică nu era deloc originală în sens pozitiv. Fiecare element al gândirii lui Hitler putea fi găsit în scrierile naţionaliste şi rasiste din secolul al XIX-lea. Naţionalismul său era o moştenire a entuziasmului produs în Germania dintre anii luptei statului prusac împotriva lui Napoleon şi unificarea din 1871. Ideea unui *Reich* german atotcuprinzător nu era decât repetarea pretenţiilor în legătură cu „Germania Mare" a acelor naţionalişti care criticaseră unificarea parţială realizată de Bismarck. Chiar şi imperialismul cuprins în conceptul de *Lebensraum* fusese exprimat în programul de „germanizare" susţinut de acei scriitori care considerau rasa germană oarecum superioară celorlalte. Această

venerație crescândă a „poporului" mersese deja mână în mână cu răspândirea ideilor rasiste, în special a celor antisemite. Aşadar, chiar înainte ca Hitler şi ceilalți conducători naziști să se fi născut, esența a ceea ce va deveni nazismul fusese vehiculată în cercurile politice. Putea fi găsită în pamfletele vulgare şi ieftine ce se vindeau mulțimii din marile oraşe; în programul politic al grupărilor de presiune respectabile, precum Liga pan-germană; pe coridoarele marilor universități germane; în operele artistice ale unor anumite personalități culturale, precum compozitorul Richard Wagner. În orice caz, în ciuda tuturor acestor legături strânse, trebuie să evităm etichetarea ideologiei naziste drept rezultatul logic al moştenirii intelectuale a Germaniei. Este mult prea uşor să cauți acele elemente care susțin teoria relaționistă şi să ignori alte mărturii care aparțin unor tradiții culturale complet diferite - şi existau multe în cazul Germaniei. În plus, e bine să ne aducem aminte că un număr de țări, dar în special Marea Britanie şi Franța, cunoscuseră şi ele propagarea aceloraşi idei în acelaşi timp. În acest sens, naționalismul şi rasismul erau o consecință a istoriei întregii Europe în secolul al XIX-lea. Poate că ideologia nazistă nu era originală, dar nu trebuie să presupunem aprioric că era rezultatul inevitabil al trecutului Germaniei.

6 Crearea unei structuri de partid

Aflat în închisoarea Landsberg, Hitler avea timp să reflecteze asupra eşecului puciului din 1923. Ajunsese la concluzia că o lovitură de stat armată nu mai reprezenta tactică potrivită şi că singura cale sigură către succes era să acționeze în limitele constituției de la Weimar şi să câştige puterea pe căi legale. O astfel de politică a legalității presupunea crearea unei structuri de partid care să conducă la reuşită prin intermediul urnelor de voturi.

În orice caz, atunci când Hitler a părăsit închisoarea în decembrie 1924, viitorul părea sumbru. În partid domnea neorînduiala: membrii săi de frunte erau divizați în fracțiuni, iar numărul de membrii era în scădere. Fapt şi mai semnificativ, atmosfera de criză care domnise în primii ani ai republicii făcuse loc unei perioade de linişte politică şi economică. Partidul a fost reînființat în mod oficial la 27 februarie 1925, dar era un partid foarte divizat, fiecare fracțiune susținând o altă orientare. Nu toți erau de acord cu noua politică de legalitate. Animozitățile regionale tradiționale, mai ales între Bavaria catolică şi Prusia protestantă, continuau să se manifeste. Iar cel mai important lucru era că apăruseră opinii politice diferite între aripile naționalistă şi anticapitalistă ale partidului. Mai bine de un an Hitler a luptat împotriva acestor fricțiuni interne; în cele din urmă, în februarie 1926, cu prilejul unei conferințe speciale a partidului desfăşurată la Bamberg, a reuşit să

mobilizeze suficiente forţe în jurul său şi să redobândească supremaţia. Partidul nazist urma să fie condus conform *Führerprinzip* (principiul dictatorial). Problema divergenţelor de opinii nici nu se punea.

Cea mai importantă reuşită din anii premergători crizei mondiale consta în refacerea structurii de partid. Întreaga Germanie era împărţită în regiuni (*Gaue*), care reflectau geografia electorală a sistemului reprezentării proporţionale practicat la Weimar. Controlul fiecărei regiuni era deţinut de către un *Gauleiter,* care îşi asuma responsabilitatea creării grupărilor disctrictuale (*Kreis*) şi ramificaţiilor locale (*Ort*) ale partidului. În acest mod a apărut o structură de partid verticală pe tot cuprinsul Germaniei, ceea ce nu reprezenta o subminare a poziţiei lui Hitler de autoritate supremă. În acelaşi timp a fost alcătuit un număr de noi organizaţii naziste: SS-ul, corpul de elită al „cămăşilor negre", care datorau supunere necondiţionată Führer-ului; organizaţia tinerilor hitlerişti, alcătuită cu scopul de a atrage tineretul; şi Asociaţia profesorilor nazişti. Partidul începea să prindă contur, iar numărul membrilor săi a sporit de la 27.000 în 1925 la 49.000 în 1926 şi 72.000 în 1927. În plus, înglobase cu succes majoritatea celorlalte grupări rasiste de dreapta din Germania. Un astfel de progres nu a putut totuşi compensa dezamăgirea prilejuită de alegerile din mai 1928, când partidul a câştigat numai 2,6% din voturi şi doar 12 locuri în *Reichstag.* Părea că îmbunătăţirile în organizarea partidului şi politica legală eşuaseră în captarea succesului politic.

7 Progresul electoral

Cu toate că rezultatul global al alegerilor din 1928 fusese slab pentru nazişti, în spatele său se ascundeau variaţii regionale considerabile. În unele regiuni rurale, în special în nord-vest, câştigaseră peste 10% din voturi. Apariţia crizei în agricultură în anii premergători crease un climat foarte receptiv la agitaţia de tip nazist. Conducătorii nazişti au reţinut lucrul acesta şi au început să-şi concentreze propaganda asupra populaţiei rurale şi a clasei de mijloc.

În termeni politici, anul 1929 a fost dominat iniţial de controversatul Plan Young şi de referendumul organizat de Hugenberg (vezi pag. 12). Implicarea naziştilor în această campanie i-a adus lui Hitler mari avantaje. A deschis propagandei naziste o poartă de intrare în imperiul informaţional al lui Hugenberg. Nazismul fusese declarat respectabil în urma asocierii cu naţionaliştii conservatori. În plus, unii industriaşi de frunte, precum Emil Kirdorf, marele magnat al cărbunelui din Ruhr şi Fritz Thyssen, producătorul de oţel, au fost impresionaţi de către Hitler într-o măsură suficientă pentru a contribui la finanţarea partidului. Hitler considera că asemenea avantaje compensau cu mult înfrângerea propunerii de referendum, iar până la finele anului a apărut

confirmarea progreselor înregistrate de politica nazistă. Numărul de membri a atins 178.000, iar în alegerile locale se înregistraseră succese constante. În Turingia, de exemplu, rata voturilor crescuse cu 11,3%, iar Wilhelm Frick, o figură marcantă a partidului, acceptase un post-cheie în guvernul landului.

Întrucât criza economică începuse să pună stăpânire pe Germania în cursul anului 1930, agitația nazistă câștiga un număr crescând de simpatizanți. Dar nimeni - nici chiar Hitler - nu se aşteptase la rezultatul dramatic înregistrat în alegerile din septembrie 1930 pentru *Reichstag* (vezi pag. 14). Cu 107 locuri, naziştii deveneau al doilea partid politic din Germania. Acest lucru se realizase pe seama naţionaliştilor, ale căror voturi fuseseră împărţite şi se datora, parţial, declinului partidelor politice ale clasei de mijloc. Partidul Democrat şi Partidul poporului, care pierduseră 20 de locuri. Succesul naziştilor nu poate fi explicat, însă, numai prin aceste „voturi de protest". Se estimase că aproape jumătate din locurile naziştilor se datorau noilor votanți ai partidului. Electoratul sporise cu 1,8 milioane de la alegerile precedente, iar procentele voturilor de la 76,5% la 82%. Părea că naziştii îşi asiguraseră nu numai o bună parte din numărul tinerilor care votau pentru prima oară, dar şi că reuşiseră să convingă mulți cetățeni, care nu participaseră la alegerile anterioare, să le susțină cauza.

Un singur partid mai avea motive să sărbătorească rezultatele alegerilor din septembrie 1930 - Partidul Comunist, care înregistrase un spor de voturi de 14,3%, în special datorită social-democraților, şi care câştigaseră astfel încă 23 de locuri în Reichstag. Implicațiile generale în ceea ce-i privea pe suporterii democrației deveneau alarmante, căci 39,6% din populația cu drept de vot susținuse partidele nedemocratice. Alunecarea către extremismul politic era acum în plin proces de desfăşurare.

Să luăm notițe despre „Hitler şi partidul nazist"

Citind acest capitol (şi următorul), trebuie să vă amintiți în permanență că acestea ridică probleme care îşi au originea cu mult înainte de 1929. Acest fapt este valabil în special în ceea ce priveşte problemele referitoare la Republica de la Weimar şi rădăcinile ideologice ale nazismului în istoria germană.

Secțiunile 1 şi 2 subliniază impactul crizei economice în Germania. Ar fi indicat să consultați şi alte cărți pentru a afla modul în care această criză mondială a afectat alte țări. Astfel veți putea aprecia amploarea problemelor cu care s-a confruntat Germania.

Secțiunile 3 şi 4 vă furnizează date despre originea şi formația lui Hitler şi cu toate că nu este necesară studierea detaliată a acestei laturi, ați putea încerca să apreciați datele cu privire la Hitler ca persoană.

Secţiunile 5 şi 6 sunt foarte diferite referitor la conţinut, dar trebuie studiate temeinic, întrucât cunoştinţele despre organizarea şi ideologia nazistă sunt foarte importante pentru o bună înţelegere a subiectului.

Secţiunea 7 uneşte cele două laturi ale capitalismului şi face legătura cu capitolul 3.

Următoarele titluri, subtitluri şi întrebări vă vor furniza o schemă utilă pentru notiţele dumneavoastră:

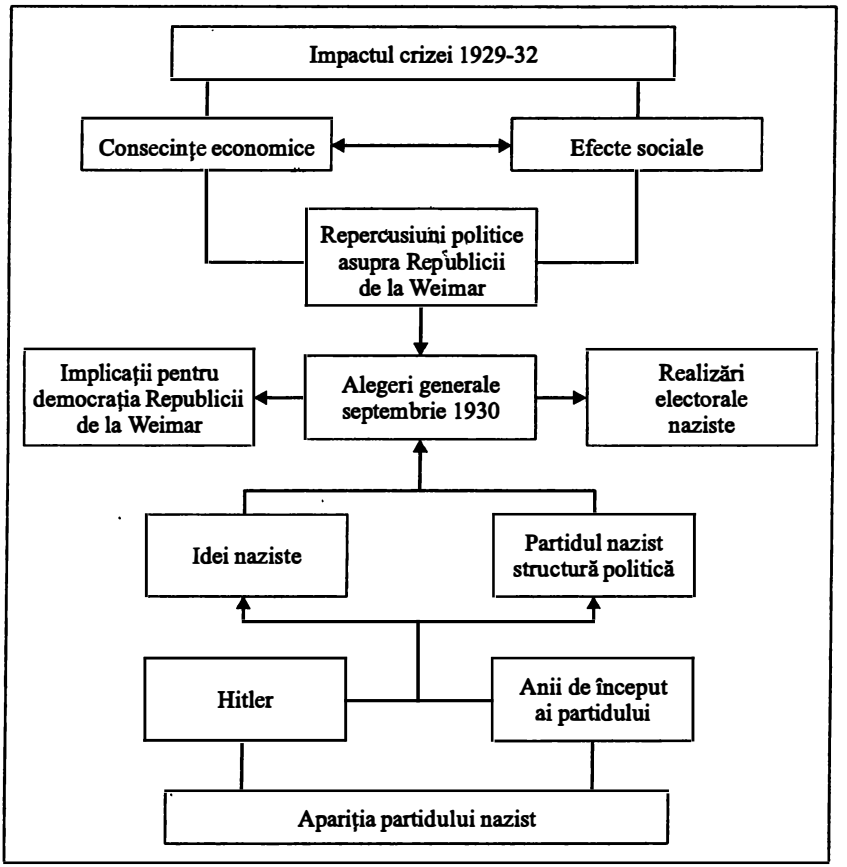

Sumar - Hitler şi partidul nazist

1. **Germania şi criza economică mondială - impactul socio-economic**
1.1. Economia germană în pragul crizei.
1.2. „Crahul din Wall Street" şi consecinţele lui economice. De ce a fost atât de zguduită economia germană?
1.3. Efectele sociale
2. **Germania şi criza mondială - Impactul politic**
2.1. Repercusiunile politice imediate din 1929-30. Care a fost semnificaţia problemei despăgubirilor în criza mereu crescândă a anilor 1929-30?
3. **Anii de început ai lui Hitler**
3.1. Construiţi o cronologie simplă a originii şi carierei sale 1889-1922
4. **Puciul de la berărie, 1923**
4.1. Care este semnificaţia puciului din berăria münchenează?
5. **Ideologia naţional-socialismului**
5.1. Rasismul
5.2. Comunitatea populară
5.3. Dictatura
5.4. Naţionalismul
5.5. În ce măsură este originală ideologia nazistă?
6. **Crearea structurii de partid, 1925-9**
6.1. Structura partidului nazist
6.2. De ce era atât de importantă această structură?
7. **Rezultatul electoral 1929-30**
7.1. Amploarea succesului naziştilor.
7.2. Este apariţia crizei economice o explicaţie suficientă a popularităţii în rândurile electoratului?

Întrebări bazate pe izvoare despre „Hitler şi partidul nazist"

1. Programul în 25 de puncte al partidului nazist din 1920

Citiţi cu atenţie extrasele din programul de la pag. 16. Răspundeţi la următoarele întrebări.

a) Explicaţi cu propriile dvs. cuvinte ceea ce înţelegea nazismul prin termenul „*Volk*".
b) Care punct îl consideraţi ca fiind „socialist"? În fiecare caz, explicaţi răspunsul dat.
c) În ce mod încerca programul partidului să răspundă temerilor şi prejudecăţilor poporului german?
d) Care sunt punctele slabe şi cele forte ale citatului ca mărturie a intenţiilor politice naziste?

2 „Mein Kampf"-ul lui Hitler

Citiţi cu atenţie fragmentele extrase din *„Mein Kampf"* de la paginile 18 şi 20. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Explicaţi ce înţelegea Hitler prin i) „forţa de care ne lipseşte Franţa acum?" (rând 22-23) şi ii) „plugul deveni apoi sabie" (rândul 9)

b) Din aceste două citate, pe care îl consideraţi să fi avut cea mai mare încărcătură emoţională politică pentru Hitler? Explicaţi-vă răspunsul.

c) Pe baza acestor două citate, care consideraţi să fi fost punctele forte şi cele slabe ale lucrării *„Mein Kampf"* ca material de propagandă politică?

d) Atitudinea lui Hitler faţă de rase şi faţă de politica externă este expusă suficient de clar. De ce credeţi că foarte mulţi contemporani au preferat să ignore implicaţiile lucrării *„Mein Kampf"*?

Capitolul III

Drumul naziştilor spre putere, 1930-3

1 Forme preliminare de dictatură

Hotărârea lui Heinrich Brüning de a chema poporul la urne în septembrie 1930 a reprezentat de-a lungul anilor o chestiune controversată. Unii istorici o consideră o acţiune naivă, la care s-a recurs fără a se epuiza celelalte posibilităţi existente. Alţii s-au arătat mai înţelegători şi l-au privit pe Brüning ca pe o victimă a împrejurărilor, forţat să ia această decizie în urma lipsei de colaborare din partea celorlalte partide, în special a social-democraţilor. Dar indiferent cui îi aparţine responsabilitatea, poziţia politică a lui Brüning de după alegeri era extrem de dificilă. Planul său menit să îi consolideze sprijinul parlamentar dinspre centru-dreapta nu avusese succes. Mai mult, era confruntat cu opoziţia neînduplecată a extremiştilor foarte puternici, atât de dreapta, cât şi de stânga.

Oricum, lui Brüning nu i s-a contestat poziţia de cancelar. Încă se mai bucura de sprijinul lui Hindenburg, iar social-democraţii hotărâseră să-i „tolereze" recurgerea la articolul 48 (deşi nu într-atît încât să se alăture guvernării) din cauza ameninţării reprezentate de extremişti pentru republică. În acest mod, adevărata democraţie parlamentară a făcut loc guvernării prezidenţiale, sprijinită până la un punct şi de *Reichstag*.

Scopul pe care şi-l propusese Brüning pentru următorii doi ani era susţinerea naţionaliştilor extremişti printr-o continuare a politicii sale economice şi externe. Urmând un program sever de austeritate, el spera să demonstreze aliaţilor că nu mai era posibilă continuarea plăţii despăgubirilor. În această privinţă a reuşit, căci sistemul despăgubirilor a fost revocat de către Conferinţa de la Lausanne din iunie 1932 - ca o ironie a soartei, cu câteva zile înainte de demisia lui Brüning. La fel, el a urmărit şi realizarea uniunii transteritoriale austro-germane, în parte pentru a stopa tendinţele naţionaliste către *Anschluss* (unirea Germaniei cu Austria), cât şi pentru a încuraja înflorirea comerţului. Dar anunţarea unui astfel de plan în martie 1930 a avut urmări negative. Franţa a pus în discuţie această propunere în faţa Curţii internaţionale de Justiţie, pe motiv că era contrară stipulaţiilor Tratatului de la Versailles, iar judecătorii au susţinut punctul de vedere francez cu 8 voturi pentru şi 7 împotrivă. Aceasta a fost o lovitură capitală pentru Brüning, iar ministrul său de externe, Curtis, a fost nevoit să demisioneze. În cele din

urmă, Brüning intenţiona să obţină recunoaşterea internaţională a dreptului Germaniei de a dispune de efective militare egale la mult-mediatizata Conferinţă pentru dezarmare, care îşi deschisese lucrările în februarie 1932.

În orice caz, calea urmată de Brüning nu numai că nu i-a adus nici un prestigiu politic, dar nu a reuşit deloc să pună capăt crizei economice şi sociale de acasă. În iunie 1931, una dintre principalele bănci germane, Danat, şi-a închis porţile pentru clienţii săi. Până la începutul lui 1932, numărul şomerilor atinsese cifra de 5 milioane. Din ce în ce mai des, tensiunile politice se rezolvau în stradă, atunci când strategiile politice eşuau. În plus, clica ce-l încuraja pe preşedintele Hindenburg începuse să-şi manifeste neîncrederea faţă de Brüning.

Ultimul serviciu îndeplinit de Brüning a fost asigurarea realegerii lui Hindenburg ca preşedinte, întrucât în primăvara anului 1932 acestuia urma să i se încheie mandatul de şapte ani. Iniţial, el încercase să obţină o prelungire de doi ani a mandatului, astfel încât să se evite noi divizări politice în timpuri aşa de tulburi. Însă un asemenea amendament constituţional cerea o majoritate de două treimi în *Reichstag* şi atît naziştii, cât şi naţionaliştii au refuzat să coopereze. Preşedintele în vârstă de 84 de ani, conştient cu destulă reticenţă să candideze din nou, avându-l acum contracandidat pe Hitler.

Naziştii s-au bucurat de o propagandă foarte eficientă, dar cel care a câştigat a fost Hindenburg. La sfârşitul lunii mai 1932, preşedintele l-a silit pe cancelar să demisioneze, prin refuzul său de a semna noi decrete de urgenţă. În general este acceptată ideea conform căreia această hotărâre aparţinea, în fapt, grupului ce-l înconjura pe bătrân. Schleicher, recunoscând eşecurile lui Brüning, se convinsese de faptul că naziştii nu mai puteau fi ignoraţi şi că trebuiau acceptaţi ca parte a unui guvern de orientare preponderent de dreapta, care nu se baza pe „toleranţa" social-democraţilor. Preşedintele a acceptat în cele din urmă această argumentaţie, când au sosit ştiri despre cea mai recentă propunere a lui Brüning de a folosi 600.000 de muncitori şomeri pe proprietăţile junkerilor din Prusia de Est. Acest plan a fost catalogat drept „bolşevism agricol" în cercurile moşierilor şi a furnizat ocazia perfectă pentru Schleicher de a regiza căderea lui Brüning.

Brüning era tipul de om cinstit, muncitor şi onorabil, care dăduse greş. În ce măsură acest eşec trebuie privit ca responsabilitatea sa proprie şi cât trebuie considerat ca rezultat al împrejurărilor şi forţelor care scăpau controlului său este o chestiune de conjunctură. Dar semnificaţia sa este neîndoielnică, căci a condus la numirea, dubioasă, a lui Franz von Papen în funcţia de cancelar.

Noul cancelar îi fusese sugerat lui Hindenburg de către Schleicher. Aparţinând aristocraţiei, Papen avea relaţii utile în înalta societate, şi fiind catolic, aparţinea Partidului de centru, deşi opiniile sale politice erau comune cu cele ale

naționaliștilor. Asemenea „virtuți" au stat la baza unei rapide și temeinice prieteni între Hindenburg și Papen. Papen avea și ambiții politice, dar experiența și înțelegerea politicii îi erau limitate (nici măcar nu deținea un loc în *Reichstag!).* Dacă alegerea lui Papen a fost întâmpinată cu neîncredere de mulți, lui Schleicher tocmai această lipsă de rutină politică îi convenise, căci întrevedea ocazia influențării evenimentelor într-un mod și mai direct prin intermediul acestuia. Noul cabinet, poreclit „Cabinetul baronilor", era dominat de proprietari de pământuri și industriași aristocrați. Oricum, Schleicher obținuse și promisiunea lui Hitler că naziștii nu se vor opune noii guvernări, în schimbul a două concesii: dizolvarea *Reichstag*-ului și convocarea de noi alegeri; sfârșitul interdicției impuse de guvern asupra grupărilor SA și SS, care fuseseră folosite pentru prima oară în timpul violențelor din timpul campaniei prezidențiale. În acest fel, Schleicher spera să-și atingă scopul: un guvern autoritar de orientare dreapta susținut de naziști, care reprezentau deja multe pături ale populației. Așadar, *Reichstag*-ul a fost dizolvat, iar ca dată a alegerilor a fost fixată ziua de 31 iulie 1932.

Campania care a urmat anunțării alegerilor a fost brutală, întrucât în marile orașe s-au înregistrat din nou violențe stradale. Numai în decursul lunii iulie au murit 86 de oameni, ca urmare a luptelor politice. Asemenea vărsări de sânge le-au furnizat lui Schleicher și Papen ocazia de a dizolva guvernul landului Prusia la 20 iulie, pe motiv de ineficiență. Coaliția dintre centru și social-democrați fusese un obiectiv principal al resentimentelor celor de dreapta încă din 1919, dar acum era distrusă de Papen ca urmare a declarării stării de necesitate și a autoinvestirii sale drept comisar al Reichului pentru Prusia. Acesta reprezenta un act arbitrar și neconstituțional, și totuși social-democrații (și sindicatele) au cedat fără să se opună. Rămâne sub semnul întrebării chestiunea dacă rezistența ar fi avut vreun efect, dar reacția pasivă care s-a înregistrat denotă măsura în care forțele democratice își pierduseră inițiativa.

Mulți dintre cei aparținând orientării de dreapta l-au felicitat pe Papen pentru acel „coup d'etat" din Prusia. Oricum, nu pare să fi câștigat prin acțiunea lui sprijin electoral suplimentar. Când s-au anunțat rezultatele alegerilor, cei care au avut motive de satisfacție au fost din nou naziștii. Înregistraseră 13,7 milioane de voturi și câștigaseră 230 de locuri. Hitler se afla la conducerea celui mai numeros partid din Germania și din punct de vedere constituțional, avea tot dreptul de a forma un guvern.

2 Electoratul nazist

Se ridică în mod obișnuit obiecția că Hitler și naziștii nu au câștigat niciodată majoritatea absolută în alegeri pentru *Reichstag*. Totuși, un astfel de fapt era puțin probabil să aibă loc din cauza numărului partidelor politice din

Germania Republicii de la Weimar şi a operaţionalităţii sistemului de reprezentare profesională. Luând în considerare aceste lucruri, succesele electorale naziste din iulie 1932 erau de-a dreptul uimitoare. Cele 13.745.000 de voturi reprezentau 37,4% din electorat, partidul lui Hitler devenind astfel cel mai numeros din *Reichstag*. Numai un singur partid, într-o altă ocazie asemănătoare, reuşise să adune mai multe voturi - SPD-ul, în atmosfera revoluţionară, din ianuarie 1919. Nazismul devenise o mişcare de masă, cu care se identificau milioane de oameni; astfel au fost puse bazele venirii la putere a lui Hitler din ianuarie 1933. Cine erau aceşti alegători naziţti şi de ce fuseseră ei atraşi de cauza nazismului?

S-a subliniat deja că naziştii câştigaseră sprijinul electoral al proaspeţilor votanţi şi al foştilor neparticipanţi la vot într-o proporţie mult mai mare decât orice alt partid; această tendinţă a electoratului a continuat până în martie 1933. În orice caz, această explicaţie este insuficientă prin sine însăşi. Studierea tabelului 1 dezvăluie anumite particularităţi.

Tabel 1

Creşterea numărului de voturi în favoarea naziştilor pentru *Reichstag* în raport cu alte grupări politice. Procentajul de voturi obţinut de fiecare partid.

Alegerile pentru *Reichstag*	20.5.28	14.9.30	31.7.32
Partidul nazist	2,6	18,3	37,3
Partidele protestante ale clasei de mijloc			
- Partidul naţionalist	14,2	7,0	5,9
- Partidul poporului	8,7	4,5	1,2
- Partidul democrat	4,8	3,8	1,0
Partidul industriaşilor	4,9	4,0	0,3
Alte grupări	9,2	10,0	2,3
TOTAL	41,8	29,3	11,8
Partidele catolice			
- Partidul de centru şi Partidul bavarez al poporului	15,2	14,8	15,0
Partidele de stânga			
- Partidul social-democrat	29,8	24,5	21,6
- Partidul comunist	10,6	13,1	14,3
TOTAL	40,4	37,6	35,9

Este destul de evident faptul că naziştii cîştigaseră mulţi aderenţi printre reprezentanţii partidelor a căror componenţă oglindeau clasa mijlocie sau protestantismul. Oricum, se impune în egală măsură constatarea că partidele catolice, Partidul comunist şi, pe scară largă, social-democraţii puteau surclasa poziţiile naziştilor. Acest fapt generează o întrebare interesantă şi anume de ce aceste trei partide reuşiseră să menţină alianţa dintre suporterii lor, în timp ce toate celelalte dăduseră greş.

Din punct de vedere geografic, interesul pentru nazişti era mai ridicat în nordul şi estul ţării şi destul de slab în sud şi vest. Chiar de partea cealaltă a Câmpiei germane de nord, din estul Prusiei şi Schleswig-Holstein, naziştii obţinuseră cele mai bune rezultate, iar acest lucru pare să reflecte semnificaţia a doi factori importanţi - religia şi gradul de urbanizare. În acele regiuni unde catolicismul era predominant, breşa nazistă era mai puţin evidentă, în timp ce aşezările preponderent protestante erau în mai mare măsură simpatizante ale nazismului. În mod asemănător, naziştii se descurcaseră mai puţin bine în marile oraşe industriale, dar se bucurau de sprijinul mai multor comunităţi rurale. Drept urmare, rata de vot pro-nazistă a fost minimă în oraşele catolice din vest, precum Köln şi Düsseldorf, în timp ce a atins cele mai înalte cote în aşezările săteşti protestante din nord şi nord-vest, ca Schleswig-Holstein şi Pomerania. Ca o ironie a soartei, Bavaria, regiune catolică puternică şi locul de naştere al nazismului, a avut un număr de voturi în favoarea naziştilor dintre cele mai reduse.

O astfel de retrospectivă nu ia în consideraţie, bineînţeles, excepţiile datorate conjuncturii locale. De exemplu, zona de graniţă a Sileziei era în mare parte catolică şi urbană, şi totuşi aici s-a înregistrat un procent foarte mare de votanţi nazişti (probabil ca rezultat al pasiunilor naţionaliste generate într-o provincie de graniţă, care-şi pierduse jumătate din suprafaţă în folosul Poloniei). În plus, o astfel de analiză nu trebuie să treacă cu vederea faptul că naziştii se lăudau cu o masă totală de suporteri mult mai numeroasă decât a oricărui alt partid. În acel timp, 32,5% din membrii de partid puteau fi clasificaţi ca muncitori. S-a subliniat într-un studiu recent asupra obiceiurilor de vot că naziştii au devenit un partid de masă recurgând la diferite căi de pătrundere în sânul clasei muncitoare. Hitler a reuşit astfel să atragă toate categoriile societăţii germane - cetăţeni de apartenenţă protestantă, rurală şi burgheză au simpatizat cu această mişcare într-o mai mare măsură. De ce s-a întâmplat aşa?

Mai întâi, atât catolicismul, cât şi socialismul reprezentau ideologii bine conturate prin ele însele şi ambele se opuneau nazismului la nivel intelectual. În al doilea rând, puterea organizatorică a fiecărei mişcări era o contrapondere pentru propaganda nazistă: pentru socialism, acest rol îl juca structura sindicatelor, iar pentru catolicism, ierarhia bisericii, ce se întindea până la parohul local. În al

treilea rând, ambele mişcări fuseseră atacate în timpul celui de-al Doilea Reich, iar persecuţiile la care au fost supuse au dus, aşa cum se întâmplă de obicei, la o sudare a identităţii de grup. A fost, ca urmare, mult mai dificil pentru naziştii să zdrobească loialitatea tradiţională a comunităţilor muncitoreşti sau catolice. Pe de altă parte, protestanţii şi clasa de mijloc nu erau tot atât de uniţi. Într-adevăr, ceea ce părea că îi ţine la un loc pe simpatizanţii naziştii era lipsa credinţei sau a identităţii în cadrul sistemului existent şi ideea că rolul şi statutul lor tradiţional în societate era ameninţat. Acesta este, pe scurt, punctul de vedere al politologului Seymour Lipset, care consideră fascismul ca fiind, în general, un radicalism tipic clasei de mijloc, „extremismul centrului". El este susţinut de numeroşi istorici ai nazismului. Acest mod de interpretare sociologică tinde să scoată în evidenţă părerea conform căreia, ideologic vorbind, nazismul s-a autodefinit cu succes ca fiind atât revoluţionar, cât şi reacţionar, de vreme ce dorea să distrugă republica şi în acelaşi timp promitea şi o întoarcere către epoci glorioase apuse. Pentru micii negustori, meseriaşi, lucrători agricoli, funcţionari, etc, criza din 1929-33 nu fusese decât punctul culminant şi firesc al dezastrelor ce începuseră cu 1918. Hitler a putut astfel exploata ceea ce a fost numită „politica neliniştii". Părea să ofere multor germani o ieşire din criza atotcuprinzătoare şi o întoarcere la respectabilitate.

Un alt grup de simpatizanţi naziştii ce iese în evidenţă este tineretul german. Criza a lovit Germania într-o perioadă în care deveneau majori copiii născuţi în explozia demografică de dinaintea războiului. Oricât de bine pregătiţi ar fi fost din punct de vedere profesional, şansele lor de a găsi de lucru erau minime. 41,3% dintre cei care au devenit membri de partid înainte de 1933 se născuseră între 1904 şi 1913 - deşi acest grup de vârstă reprezenta doar 25,3% din totalul populaţiei. Aşa se face că în SA intrau cei tineri. Adeseori şomeri, deziluzionaţi şi fără speranţe pentru viitor, mulţi tineri priveau nazismul ca un pas către o schimbare. Iar activităţile din cadrul SA le ofereau ceva cu care să-şi ocupe timpul!

Devine posibil, aşadar, să ajungem la nişte concluzii în ceea ce-i priveşte pe cei care-i votaseră pe naziştii şi motivul pentru care o făcuseră. În orice caz, statisticile pot fi prezentate şi interpretate în diferite feluri, în timp ce explicaţiile sociologice pot degenera cu uşurinţă în generalizări, ce nu reuşesc să ţină seama de varietatea punctelor de vedere existente. În consecinţă, este un lucru important pentru studentul în istorie să accepte aceste analize în mod critic şi să cugete asupra concluziilor cu precauţie.

3 Metodele politice naziste

Chiar şi aşa, ar fi o naivitate să presupunem că cei care votaseră partidul nazist fuseseră câştigaţi pentru cauză datorită prizei la public a unei ideologii

politice radicale în timpul crizei economice. Existau o mulțime de alte partide de extremă dreapta care dăduseră publicității mesaje similare. Ceea ce-i deosebea pe naziști și-i făcuse să fie preferați de electorat era stilul lor politic revoluționar - folosirea unui jargon actualizat, prezentarea și „ambalajul" sub care se făceau cunoscuți partidul și programul lor.

Încă de la începutul carierei sale politice, Hitler dovedise că era pe deplin conștient, deși la modul cinic și viclean, de puterea propagandei. În 1924, scrisese în *„Mein Kampf"*:

> Puterea de receptare a maselor este foarte restrânsă, iar înțelegerea lor este slabă. Pe de altă parte, uită repede. Aceasta fiind situația, întreaga propagandă eficientă trebuie să se rezume la câteva chestiuni esențiale, iar acestea să fie exprimate pe cât de mult posibil în formulări stereotipe. Aceste sloganе trebuie repetate cu regularitate, până când și cel din urmă invidid reușește să înțeleagă ideea care i-a fost prezentată.

Astfel de idei aveau să rămână baza propagandei naziste și nu e nici o îndoială că vehicularea lor între anii 1929-33 a jucat un rol vital în obținerea succesului de către naziști.

Întregul proces al propagandei naziste era foarte bine organizat. Începând cu aprilie 1930, Joseph Goebbels a fost însărcinat să se ocupe de mașina de propagandă nazistă, care se infiltra până la cea din urmă celulă de partid. În acest mod, informațiile și instrucțiunile porneau dinspre cartierul general al partidului și erau adaptate circumstanțelor locale. Acest sistem mai permitea dirijarea cu prioritate a fondurilor și strădaniilor către districtele electorale-cheie. În sfârșit, erau încurajate transmiterea și aplicarea informațiilor, în așa fel încât ideile cele mai constructive puteau fi transpuse în practică și în altă parte.

Mai presus de toate, noile tehnici de propagandă și aplicarea lor, din ce în ce mai sofisticată în practică au reprezentat o revoluționare a sistemului electoral. Afișele și foile volante jucaseră dintotdeauna un rol important, dar acum electoratul era sufocat pur și simplu de ele. Naziștii erau adepții politicii de masă într-o foarte mare măsură, arătând o subtilitate și o înțelegere psihologică pe care acum le asociem cu sistemul reclamelor. Următoarea directivă a fost transmisă de Departamentul de propagandă al Reich-ului către toate departamentele propagandistice din districte (Gau) în decursul alegerilor prezidențiale din 1932.

> ...Afiș reprezentându-l pe Hitler. Afișul înfățișează portretul lui Hitler pe un fundal complet negru. Subtitlu: alb și negru - „Hitler". Conform dorinței Fürer-ului, acest afiș urmează să fie folosit numai în zilele finale ale campaniei. Deoarece experiența precedentă arată că în aceste

5 ultime zile există o mare varietate de afişe color, acesta va contrasta cu toate celelalte datorită fondului în totalitate închis şi astfel va avea un efect copleşitor asupra maselor...

Începuse să fie utilizată şi tehnologia modernă. Difuzoarele, radioul, pelicula şi discurile, toate erau folosite. Au fost închiriate la preţuri ridicate maşini de lux şi avioane şi nu numai pentru a înlesni deplasările rapide ale lui Hitler în cât mai multe locuri, ci şi pentru crearea unei imagini a omului politic Hitler. În decursul anului 1932 au fost organizate 3 conferinţe de importanţă majoră, denumite „Zborul deasupra Germaniei". Pe plan local, mesajele politice erau transmise de filialele partidului, care erau însoţite de programe sportive, concerte, târguri.

Dar naziştii şi-au demonstrat stăpânirea perfectă a propagandei în special cu ocazia organizării demonstraţiilor de masă. Intenţia lor era de a crea o atmosferă cât mai emoţională, astfel încât toţi participanţii să se lase cuprinşi de sentimentul apartenenţei. Aceasta este ideea „sugestiei de masă" şi tot felul de mijloace erau folosite pentru a spori efectul: uniforme, torţe, muzică, saluturi, steaguri, cântece şi imnuri, precum şi cuvântările unor personaje marcante. Există numeroase mărturii care descriu modul în care creştea numărul aderenţilor ca urmare a acestor mitinguri.

Şi totuşi, în ciuda faptului că naziştii încercau din răsputeri să accentueze sentimentul unităţii naţionale - prin exploatarea, îndeosebi problemelor de politică externă - au reuşit să-şi dea seama de nevoia direcţionării propagandei în conformitate cu interesele sociale şi economice ale poporului. Foi volante speciale au fost create pentru categorii sociale diferite, iar vorbitorii nazişti acordau o importanţă deosebită preocupărilor diverselor cluburi şi societăţi cărora li se adresau. Astfel, propaganda nazistă era croită în aşa fel încât să se potrivească unei largi palete populare: ţărani, muncitori, şomeri, negustori şi oameni de afaceri, cu toţii sfârşeau prin a concepe naţional-socialismul din tot atâtea puncte de vedere.

Mai există o altă latură a acestei revoluţionări naziste a stilului politic: încurajarea sistematică şi folosirea violenţei. Politica de la Weimar a reprezentat o chestiune sângeroasă încă de la începuturi, dar dezvoltarea SA-ului şi SS-ului a dezlănţuit un val de violenţe fără precedent, persecuţii şi intimidări. În timpul campaniei din 1932, au avut loc numai în Prusia peste 481 de incidente politice; luptele dintre comunişti şi nazişti din 10 iulie s-au soldat cu 10 morţi; o săptămână mai târziu, 19 oameni au fost ucişi în urma unui marş nazist într-o suburbie muncitorească a Hamburgului. Asemenea activităţi erau încurajate de liderii nazişti, întrucât controlul asupra străzii era privit ca o latură vitală a expansiunii puterii naziste. Urna electorală a democraţiei nu mai reprezenta decât un obiect de decor şi alte tactici nedemocratice au început să fie considerate legitime în lupta pentru putere.

Afiş electoral al Partidului nazist „Ultima noastră speranţă: Hitler"

Naziştii făcuseră să fie dispreţuite dialogul raţional şi jocul cinstit. Pentru ei scopul scuza mijloacele. În faţa oponenţilor lor democratici se punea problema mijloacelor prin care să reziste în faţa celor care exploatau libertăţile societăţii democratice doar cu scopul de a o submina.

4 Numirea lui Hitler în funcţia de cancelar

Puterea politică dobândită de partidul nazist în urma alegerilor din iulie nu mai putea fi pusă la îndoială. În orice caz, pentru Hitler se punea problema modului în care să transforme această popularitate în putere reală. Era hotărât să nu accepte nimic altceva pentru sine decât funcţia de cancelar. Acest lucru era inacceptabil atât pentru Schleicher, cât şi pentru Papen, care doreau să aibă în guvern personalităţi naziste, dar în posturi cu putere limitată. Ca urmare a acestui fapt, întâlnirea dintre Hitler, Papen şi Hindenburg din 13 august 1932 s-a sfârşit în impas. În timp ce Papen se bucura în continuare de simpatia lui Hindenburg, Hitler a rămas cu ambiţia politică nesatisfăcută.

Noakes descrie perioada dintre august-decembrie 1932 drept „lunile de criză" ale naziştilor, de vreme ce părea că politica legalităţii dusese la un punct mort. Morala partidului a decăzut, iar elementele mai recalcitrante ale SA-ului deveneau din ce în ce mai nestăpânite. Papen, pe de altă parte, era din ce în ce mai convins că impasul politic submina poziţiile naziştilor care atinseseră, în opinia lui, zenitul sprijinului lor electoral (opinie împărtăşită şi de ambasadorul englez). În consecinţă, Papen dizolvă noul *Reichstag*, cu ocazia întrunirii acestuia la 12 septembrie. În multe privinţe, raţionamentul lui Papen era corect. Naziştii se aflau într-o criză financiară, moralul lor era scăzut, iar electoratul se săturase de atmosfera alegerilor. Aceşti factori au contribuit nemijlocit la scăderea votanţilor nazişti (6 noiembrie) la 11,7 milioane (33,1%), ceea ce le-a conferit 196 de locuri. Oricum, tactica lui Papen nu a avut efectul scontat, de vreme ce problema esenţială, cea a lipsei de sprijin în *Reichstag* pentru guvernul său, continua să existe. Hitler s-a ţinut tare pe poziţie, nu accepta să se alăture guvernului decât în funcţia de cancelar.

În această situaţie, Papen a început să ia în considerare o alternativă drastică: dizolvarea *Reichtag*-ului, instaurarea legii marţiale şi proclamarea dictaturii prezidenţiale. În orice caz, un asemenea plan era o anatemă pentru Schleicher, care observase că încrederea în sine din ce în ce mai mare a lui Papen precum şi prietenia acestuia cu preşedintele Hindenburg constituiau motive în plus de îngrijorare pentru el. Schleicher continua să creadă că sprijinul acordat naziştilor de către masele populare nu putea fi ignorat şi că tactica lui Papen va conduce la război civil. Atunci când l-a informat pe Hindenburg în legătură cu lipsa de încredere a armatei faţă de Papen, preşedintele a fost nevoit să ceară demisia cancelarului.

În sfârșit, Schleicher deținea o poziție-cheie, în urma numirii sale, la 2 decembrie, drept cancelar de către Hindenburg. Țelul său, ambițios de altfel, era să creeze un guvern cu suport mai larg, prin spargerea unității naziste și atragerea aripii socialiste a partidului nazist, aflată sub influența lui Gregor Strasser. Mai spera să obțină sprijinul stângii, ca urmare a propunerii unui program de asistență socială. Astfel, Schleicher intenționa să se prezinte drept cancelarul reconcilierii naționale. În ciuda acestui fapt, manevrele sale politice n-au avut succes. Sindicatele erau în continuare foarte suspicioase în legătură cu motivele lui Schleicher, iar la îndemnul stăpânilor lor politici din Partidul social-democrat, au întrerupt negocierile. Strasser a răspuns avansurilor lui Schleicher, dar Hitler a reușit să păstreze loialitatea conducerii de partid. Acest lucru a determinat izolarea lui Strasser și, în cele din urmă, demisia acestuia. Totuși, incidentul a fost o lovitură grea dată moralului naziștilor, iar tensiunile au continuat să existe până în ultimele săptămâni ale lui 1932, când proiectata preluare a puterii părea să se amîne.

Norocul lui Hitler nu s-a materializat până în prima săptămână a lui 1933. Papen (și Hindenburg) nu-l iertase pe Schleicher pentru felul în care îl debarcase. Papen era hotărât să recâștige poziția politică pierdută și știa că acest lucru se putea obține numai convingâdu-l pe Hindenburg că ar fi putut obține sprijinul majorității în *Reichstag*. În consecință, au fost inițiate contacte secrete cu liderii naziști, care au culminat cu întâlnirea din 4 ianuarie 1933 dintre Papen și Hitler. Cu acest prilej s-a căzut de acord în esență ca Hitler că conducă un guvern de coaliție între naționaliști și naziști, cu Papen vice-cancelar.

Intriga de culise care urmărea detronarea lui Schleicher a fost pusă în practică. Papen a căutat să găsească acoliți pentru planul său printre marii proprietari de pământuri, industriași și ofițeri de frunte din armată. De-abia acum conservatorii au socotit că găsiseră o cale de a scăpa de amenințarea comunismului și de intrigile primejdioase ale lui Schleicher. Iar mai presus de toate, Papen trebuia să-l convingă pe președintele însuși.

Încurajat, fără îndoială, de fiul său Oskar și de secretarul de stat Meissner, Hindenburg a cedat în cele din urmă. Schleicher eșuase în încercarea sa de a stabiliza situația. De fapt, nu reușise decât să înspăimânte cu planurile sale ambițioase puternicii magnați ai economiei. Așadar, Hindenburg a acceptat sfatul lui Papen de a-l numi pe Hitler cancelar al unui guvern de coaliție, având convingerea că naziștii vor fi în inferioritate numerică față de conservatorii tradiționaliști. La 28 ianuarie 1933, Hindenburg și-a retras sprijinul acordat lui Schleicher; două zile mai târziu l-a numit pe Hitler în fruntea unui guvern de coaliție „de concentrare națională".

5 De ce a fost înlocuită Republica de la Weimar cu regimul nazist?

Chiar de la început, numirea lui Hitler în funcţia de cancelar în ianuarie 1933 a provocat analize detaliate atât în interiorul, cât şi în exteriorul Germaniei. Acest lucru s-a datorat nu numai faptului că Germania deţinea o poziţie strategică şi politică în Europa şi politicii sale de importanţă vitală pentru restul continentului, ci a reprezentat şi o reflectare a interesului pe care îl trezeau „caporalul din Boemia", după cum îl numea Hindenburg, şi mişcarea condusă de el. În prezent, ca şi atunci, dezbaterea pe marginea venirii la putere a lui Hitler se concentrează pe problema istorică a cauzalităţii. Apar mai ales două întrebări-cheie care, deşi sunt strâns legate între ele, diferă una de cealaltă". „De ce a eşuat democraţia de la Weimar?" şi „De ce naziştii, şi nu altă grupare politică, au preluat puterea?" Această ultimă întrebare face obiectul cărţii de faţă, deşi orice explicaţie a succesului nazist e intrinsec legată de slăbiciunile şi eşecurile Republicii de la Weimar: crearea acesteia în urma înfrângerii armate; asocierea sa cu Tratatul de la Versailles; constituţia de compromis; problemele economice din ce în ce mai acute şi nesiguranţa politică ce rezultaseră din acţiunile efemerelor guverne de coaliţie. În 1932, numai 43% din electorat votase în alegerile pentru *Reichstag* în favoarea partidelor pro-republicane. Majoritatea poporului german votase cu ocazia acestor alegeri libere (şi destul de corecte) pentru respingerea democraţiei, în ciuda faptului că la acea vreme nu exista o alternativă clară. Deci, care este explicaţia că în mai puţin de 6 luni de la aceste evenimente naziştii au preluat puterea?

Marea criză economică transformase nazismul într-o mişcare *de masă*. Să admitem, 63% din germani nu i-au votat niciodată, dar 37% au făcut-o, astfel încât partidul nazist a devenit de departe cel mai puternic partid din cadrul unei democraţii pluraliste. Criza economică adusese cu sine atât de numeroase greutăţi pe plan economic şi social, încât crease o atmosferă de nemulţumire care, în contextul celorlalte eşecuri ale Republicii de la Weimar, a putut fi exploatată cu uşurinţă de stilul nazist al activităţilor politice. Într-adevăr, se ridică întrebarea dacă Hitler ar fi devenit o figură politică naţională în absenţa gravelor consecinţe ale răsturnării economice (ceea ce nu înseamnă, neapărat, că Republica de la Weimar ar fi supravieţuit mult timp). În orice caz, amestecul său de idei naziste, naţionaliste şi antidemocratice au fost receptate de un spectru larg al poporului german, cu precădere de burghezia nemulţumită. Nu poate fi pus la îndoială faptul că idologia nazistă s-a identificat cu succes cu anumite temeri şi dorinţe populiste, care îşi găsiseră expresia în istoria intelectuală şi culturală a Germaniei în decursul secolului trecut.

M. S. ADOLF

Fotomontaj de John Heartfield, 1932 - „Maiestatea sa Adolf Vă conduc spre minunate dezastre!"

Totuşi, alte grupări extremiste de dreapta, cu idei şi concepte similare, nu se bucuraseră de acelaşi succes. Aceasta se datorează în parte manierei eficiente în care mesajul nazist s-a făcut auzit: folosirea tehnicilor moderne de propagandă; exploatarea plină de violenţă a „ţapilor ispăşitori", evreii şi comuniştii şi structura bine organizată a aparatului de partid. Toţi aceşti factori au ajutat, fără îndoială, dar în ceea ce priveşte mesajul electoral este imposibil să ignorăm impactul puternic al lui Hitler însuşi ca lider carismatic, al cărui cult atinsese proporţii aproape mesianice. În plus, a făcut dovada unei abilităţi politice şi a unei lipse de scrupule extraordinare, atunci când s-a implicat în detaliile politice ofensive.

Totuşi, uriaşa priză la public a naziştilor, care reuşiseră să submineze acţiunile democraţiei, era insuficientă de una singură să-i aducă lui Hitler puterea. La o analiză finală, aceasta s-a datorat recunoaşterii reciproce, atât din partea lui Hitler, cât şi a reprezentanţilor conducerii tradiţionale a armatei, latifundiarilor şi industriaşilor că aveau nevoie unii de ceilalţi. Faptul a dus la numirea lui Hitler în funcţia de cancelar al guvernului de coaliţie, la 30 ianuarie 1933. Încă din septembrie 1930, toate guvernele fuseseră forţate să recurgă aproape fără întrerupere la decrete prezidenţiale de urgenţă, întrucât le lipsea asentimentul popular. Singura alternativă realistă la includerea naziştilor în guvern, în condiţiile haosului din 1932, era un fel de regim militar - o dictatură prezidenţială susţinută, probabil, de armată. Oricum, şi un astfel de sistem ar fi fost confruntat cu dificultăţi similare - într-adevăr, datorită eşecului de a da satisfacţie extremiştilor de dreapta şi de stânga, ar fi fost foarte posibilă declanşarea unui război civil. Coaliţia cu Hitler şi naziştii săi furniza astfel elitei conservatoare atât sprijinul maselor, cât şi nişte perspective atrăgătoare: un atac puternic asupra aripii politice de stânga din Germania; reînarmarea în vederea unei ulterioare expansiuni economice şi politice peste graniţe. În ceea ce-l privea pe Hitler, participarea lui Papen, Hugenberg şi von Blomberg dădea guvernului său o notă de respectabilitate conservatoare. În cele din urmă, Hitler a devenit cancelar, deoarece forţele politice de stânga şi de centru erau prea divizate şi prea slabe, în timp ce dreapta conservatoare era pregătită să-l accepte ca partener la guvernare, animată de convingerea greşită că Hitler putea fi dresat. Privind situaţia retrospectiv, se poate observa că data de 30 ianuarie 1933 a fost decisivă. Dictatura nu a fost pusă în practică în mod efectiv până la încheierea „revoluţiei legale" din februarie-martie 1933, dar Hitler era deja adânc înrădăcinat la putere şi, după cum a susţinut un istoric, acum el „nu mai putea fi înlăturat decât printr-un cutremur".

Să luăm notițe despre „Drumul naziștilor spre putere, 1930-3"

Este foarte posibil să vi se ceară să redactați un eseu, folosind materialul din acest capitol. Notițele dvs. vor trebui să fie, așadar, suficient de complete pentru a vă furniza o privire de ansamblu faptică și analitică. Secțiunile 1 și 4 sunt foarte detaliate și ar fi indicat să tratați punctele delicate mai degrabă ca un ajutor în înțelegerea acestui subiect decât presupunând notițe cuprinzătoare. Secțiunile 3 și 5 tratează puncte ale analizei și trebuie să fie bine înțelese, mai degrabă decât memorate în detaliu.

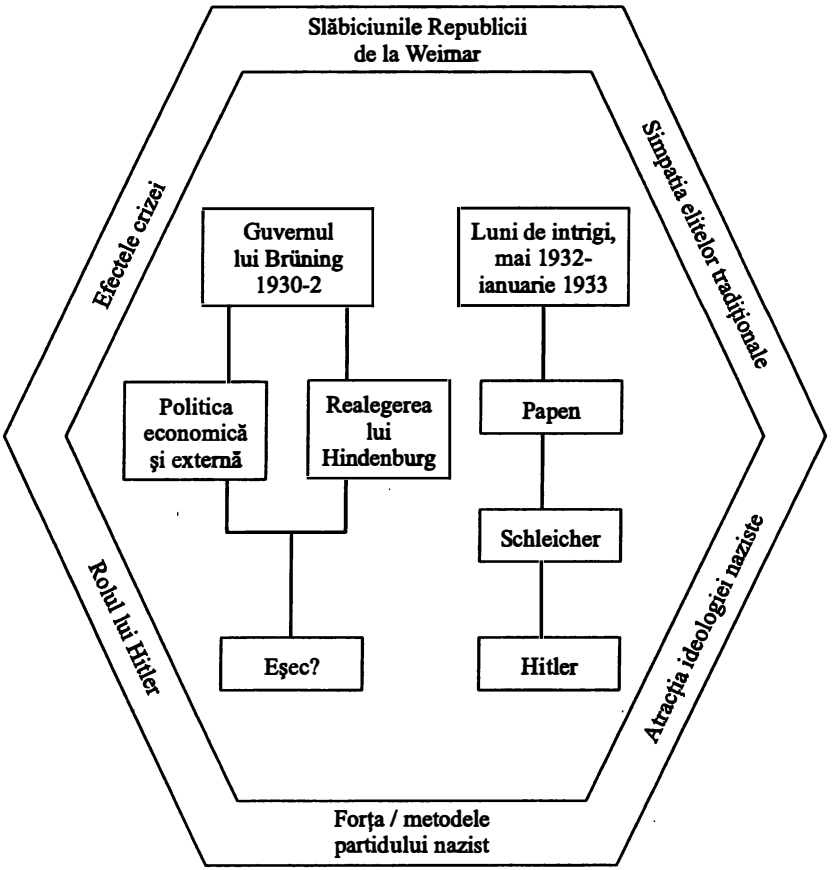

Sumar - Drumul naziștilor spre putere

Următoarele titluri, subtitluri şi întrebări vă pot oferi un cadru adecvat studiului dvs.

1. **Forme preliminare de dictatură**
1.1. Brüning şi guvernul său: ţelurile, succesele şi eşecurile sale.
1.2. A căzut Brüning de la putere pentru că dăduse greş?
2. **Electoratul nazist**
2.1. De ce au exercitat naziştii o influenţă pe scară atât de largă?
2.2. De ce şi-au atras sprijinul: tineretului, clasei de mijloc, protestanţilor, ţăranilor?
3. **Metodele politice naziste**
3.1. Ţelurile propagandistice.
3.2. Utilizarea violenţei de către nazişti.
4. **Numirea lui Hitler în funcţia de cancelar**
4.1. Intrigile dintre iulie 1932-ianuarie 1933.
4.2. Rolurile jucate de Schleicher, Papen şi Hindenburg în evenimentele ce au condus la numirea lui Hitler.
5. **De ce a fost înlocuită Republica de la Weimar cu regimul nazist?**
5.1. Care au fost factorii principali care au contribuit la crearea în cele din urmă a coaliţiei conduse de Hitler?

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Drumul naziştilor spre putere, 1930-3"

Multe dintre întrebările la care va trebui să răspundeţi în legătură cu acest subiect vor fi variaţii şi combinaţii de tipul „De ce a eşuat Republica de la Weimar?" şi „De ce a devenit Hitler cancelar al Germaniei?" Câteva exemple sunt următoarele:

1. Cum de a reuşit Hitler să preia puterea la numai 10 ani de la eşecul puciului de la München din 1923?
2. „În anii 1920, Republica de la Weimar era capabilă să reziste forţelor nedemocratice: în anii 1930, nu" De ce?
3. Ce a atras electoratul german către partidul nazist între 1929-1923?
4. Explicaţi eşecul Republicii de la Weimar de a se opune răspândirii nazismului.
5. De ce a devenit Hitler cel mai puternic oponent al Republicii de la Weimar?

Ca să răspundeţi în mod corespunzător acestor întrebări, trebuie să fi acumulat cunoştinţele expuse în materialul de la capitolele 2 şi 3 ale acestui vo-

lum, precum şi din studiul Republicii de la Weimar. În toate aceste întrebări vi se cere să explicaţi „de ce". Nu trebuie să cedaţi tentaţiei de a scrie o povestire. În loc de aceasta, trebuie să folosiţi bogăţia de materiale grafice ca dovezi în sprijinul analizei dvs.

O modalitate convenabilă de a aborda astfel de întrebări explicative este de a alcătui o listă pe baza unui număr de motive sau factori care să înceapă cu termenul „din cauza". De exemplu, la întrebarea 4, s-ar putea răspunde prin următoarele:

din cauza efectelor crizei economice
din cauza politicii de legalitate duse de naziști
din cauza slăbiciunii fundamentale a Republicii de la Weimar
din cauza propagandei naziste

Ce alţi factori sau motivaţii ar mai putea fi prezentate?

Când veţi fi completat lista, încercaţi să aranjaţi subiectele pe seturi logice precum: cauze de durată, temporare sau imediate; sau factori politici, economici şi sociali. Acest lucru vă va furniza un plan-eseu, împărţit în 3 sau 4 secţiuni organizate-câte una pentru fiecare set. Alcătuiţi un asemenea plan pentru întrebarea nr.4.

Atunci când scrieţi eseul, trataţi în detaliu fiecare secţiune, incluzând amănuntele istorice pentru a vă susţine punctul de vedere. Oricum, este foarte important să vă daţi seama că va trebui să fiţi selectivi în alegerea materialului faptic. În cadrul unei lucrări de 45 de minute nu veţi avea, probabil, mai mult de 10 minute pentru fiecare secţiune. Va fi nevoie, aşadar, să întrebuinţaţi numai detaliile istorice cele mai relevante, având în minte cerinţele întrebării şi limita de timp. Nu este de nici un folos ca prima secţiune să fie tratată în mod strălucit dacă pentru celelalte trei nu vă mai rămân decât 15 minute. O planificare adecvată a eseului ar trebui să vă ajute să depăşiţi problema încadrării în timp în sala de examen.

În cele din urmă, eseul trebuie încheiat cu o concluzie. Este mult prea uşor în cazul unui eseu explicativ să folosiţi paragraful final numai pentru a face sumarul punctului dvs. de vedere. Această procedură nu vă va aduce puncte în plus, deoarece nu aduceţi nimic important la răspunsul dvs. Astfel, încercaţi ca în concluzie să expuneţi ceea ce consideraţi a fi cauza de maximă semnificaţie. În acelaşi timp, arătaţi felul în care factorii diferiţi se leagă între ei. Acest lucru este important deoarece un eseu explicativ bine abordat poate apărea cu uşurinţă ca o serie de componente fără cusur. Cauzalitatea istorică este normală în cazul interacţiunii de forţe, şi ar fi bine ca în concluzia lucrării dvs. să încercaţi să reflectaţi la acest subiect.

Întrebări bazate pe izvoare despre „ Drumul naziştilor spre putere, 1930-3"

1. Folosirea propagandei de către naziști.

Citiți extrasele din *„Mein Kampf"* și cele din materialele Departamentului de propagandă de la pag. 33 și 34 Studiați afișul electoral de la pag. 35. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați cu propriile dvs. cuvinte felul în care privea Hitler electoratul.
b) Cui se adresează afișul? În ce fel încearcă afișul să câștige sprijinul electoratului?
c) În ce măsură reflectă afișul atitudinile exprimate în cele două fragmente scrise?
d) Naziștii acordau o importanță enormă rolului jucat de propagandă. Cât de semnificativă a fost propaganda în crearea succesului politic al național-socialismului?

2. Imaginea politică a lui Hitler

Studiați fotomontajul de la pagina 39. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați cu cuvintele dvs. modul în care artistul l-a prezentat pe Hitler.
b) Care este mesajul politic pe care dorește artistul să-l transmită?
c) În ce fel credeți că naziștii au considerat acest fotomontaj ca fiind flatant pentru Hitler?.

Capitolul IV

Naziştii îşi consolidează puterea, 1933-4

1 „Revoluţia legală"

Cu toate că Hitler fusese desemnat cancelar, puterea lui nu era deloc absolută. Hindenburg nu se hotărâse să semneze numirea lui Hitler decât atunci când i se dăduseră garanţii că puterea cancelarului va rămâne limitată. Papen era atât de încrezător în ceea ce priveşte spaţiul limitat de acţiune al lui Hitler, încât se lăudase în faţa unui prieten că „în două luni îl vom fi încolţit pe Hitler atât de tare, încât va începe să scheaune".

La prima vedere, încrederea conservatorilor părea să fie justificată, de vreme ce, în termeni strict constituţionali, poziţia lui Hitler nu era puternică. În primul rând, nu erau decât doi nazişti în cabinetul alcătuit din 12 membri - Wilhelm Frick ministru de Interne şi Herman Göring ca ministru fără portofoliu. În al doilea rând, coaliţia dintre naţionalişti şi nazişti nu deţinea majoritatea în *Reichstag*; în al treilea rând, postul de cancelar, după cum demonstraseră în mod clar ultimele 12 luni, depindea de capriciile lui Hindenburg, care-l detesta pe Hitler în mod deschis. Totuşi, în două luni, aceste îngrădiri s-au dovedit a fi inutile, iar Hitler a devenit efectiv dictator. În plus, acest lucru l-a obţinut prin continuarea politicii legalităţii pe care partidul o urma din 1925. Cum şi de ce s-a întâmplat aşa?

În momentul în care a devenit cancelar, Hitler se afla deja în posesia unor avantaje-cheie. Era conducătorul celui mai numeros partid din Germania şi se dovedise că tactica ignorării lui nu era posibilă. În 1932, faptul acesta condusese către guvernările ineficiente ale lui Papen şi Schleicher. Aşadar, realismul politic îi forţase pe conservatori să colaboreze cu el. Poate că ei aveau nevoie de Hitler într-o măsură mai mare decât avea el de ei. Alternativa cooperării cu Hitler ar fi fost războiul civil sau o lovitură de stat comunistă - sau cel puţin aşa credeau mulţi în acel moment. Încă şi mai important, partidul nazist câştigase acum acces la resursele statului. De exemplu, Göring nu numai că avea un loc în guvern, dar era şi ministru de Interne al Prusiei, cel mai mare stat al federaţiei, având răspunderea forţelor poliţieneşti. Era o poziţie pe care a folosit-o din plin pentru a-şi hărţui opozanţii şi a închide ochii asupra excesele naziste. În acelaşi fel, Goebbels privea şi folosea facilităţile propagandistice în numele naziştilor. „Lupta este uşoară acum", scria el în jurnalul său, „de vreme ce putem dispune de toate finanţele statului. Presa şi radioul sunt la dispoziţia noastră". Mai presus de orice,

Hitler era un tactician politic de primă mărime, care era hotărât să obțină puterea absolută doar pentru sine. A devenit foarte curând clar faptul că păpușa politică a lui Papen era prea șireată ca să fie dată la o parte de o grupare pestriță de conservatori decrepiți.

a) Alegerile pentru *Reichstag* de la 5 martie 1933

Hitler nu a pierdut vremea în ceea ce privește înlăturarea frânelor. La 24 de ore după numirea sa, au fost anunțate alegerile anticipate pentru *Reichstag*. O încercare oarecum debilă a fost făcută pentru a câștiga sprijinul Partidului de centru, dar Hitler nu mai dorea condiționări în plus. În orice caz, simțea că noile alegeri nu numai că vor mări numărul de voturi pentru naziști, dar că vor arunca o nouă lumină și asupra statutului său.

Campania pentru ultimele alegeri pentru *Reichstag* ținute conform constituției de la Weimar era caracterizată de puține elemente legate de o democrație liberală: violența și teroarea erau dominante; întrunirile socialiștilor și comuniștilor erau cu regularitate sabotate. În Prusia, Göring și-a folosit autoritatea pentru a înrola în poliție un număr de încă 50.000 de oameni - aproape toți erau membri ai SA și SS! În timpul campaniei de 5 săptămâni, 69 de oameni și-au pierdut viața. Oricum, atmosfera de ură și teamă creată de naziști a fost utilizată de aceștia în folosul propriei lor propagande pe scară largă. Hitler a dat tonul prin al său „Apel către poporul german" din 31 ianuarie 1933. El a învinovățit de situația existentă în țară guvernele democrate de până atunci, accentuând rolul activităților teroriste ale comuniștilor. El cultiva ideea guvernului potrivit căreia este nevoie de o „Revoluție națională" care să refacă unitatea și mândria Germaniei. În acest fel, Hitler făcea jocul celor mai tainice dorințe ale multor germani, dar nu se lansase niciodată în prezentarea amănuntelor programului său politic și economic.

„Apelul către poporul german" al lui Hitler din 31 ianuarie 1933

Au trecut mai bine de 14 ani de la nefericita zi în care poporul german, orbit de promisiunile lansate atât în interiorul, cât și în exteriorul țării, a dat uitării cele mai înalte valori ale trecutului său, ale Reichului, ale libertății și onoarei sale, pierzând astfel totul. Începând cu acele zile ale trădării, Dumnezeu și-a întors fața de la poporul nostru. Discordia și ura l-au îndepărtat. Plini de adâncă nemulțumire, milioane dintre cei mai buni bărbați și femei ai Germaniei, din toate straturile sociale, au asistat la dezintegrarea națiunii într-un talmeș-balmeș de opinii politice egoiste, interese economice și conflicte ideologice...

Mizeria poporului nostru este înfiorătoare! Proletariatul muritor de foame înregistrează milioane de șomeri, în timp ce întreaga clasă mijlocie, a micilor întreprinzători, a fost sărăcită. Dacă și țăranul german va fi

implicat în această prăbușire economică, ne vom confrunta cu o catastrofă de mari proporții. Căci, în cazul acesta, se va prăbuși nu nu mai Reich-ul, dar și cei 2000 de ani de moștenire a celor mai înalte opere de cultură și civilizație umană...

Noi preluăm o moștenire îngrozitoare. Sarcina care ne stă în față este cea mai grea dintre cele cu care s-au confruntat politicienii germani. Dar cu toții avem o încredere nemărginită, căci credem în poporul nostru și în valorile sale eterne. Țăranii, muncitorii și clasa de mijloc trebuie să se unească pentru a contribui la clădirea noului Reich.

Guvernul național consideră că sarcina primordială este aceea de a restabili unitatea de spirit și voință a poporului german. Va ocroti și apăra valorile pe care se bazează puterea națiunii noastre. Va oferi o protecție fermă creștinismului, ca bază a moralității noastre și familiei, ca nucleu al statului și națiunii noastre. Găsindu-se deasupra claselor sociale și averilor, va reda poporului conștiința unității sale rasiale și politice și obligațiile care derivă de aici... Va declara, așadar, un război civil nemilos nihilismului spiritual, politic și cultural. Germania nu trebuie și nu va cădea în anarhia comunistă.

În 14 ani, partidele din noiembrie au ruinat țăranul german.

În 14 ani, au creat o armată de milioane de șomeri.

Guvernul național va urma planul expus în continuare cu voință de fier și perseverență plină de încăpățânare.

În următorii 4 ani, țăranul german trebuie salvat din ghearele sărăciei.

În 4 ani, șomajul trebuie eradicat.

În paralel cu acestea, se vor forma premisele însănătoșirii economiei...

Guvernul revoluției naționale dorește să pornească la treabă, și o va face. Nu el este cel care timp de 14 ani a provocat ruina poporului german; el dorește să-l conducă la apogeu. Este hotărât să facă atâtea îmbunătățiri în 4 ani, cât să acopere datoriile contractate în 14 ani.

Dar nu poate subordona opera de reconstrucție voinței celor care sunt răspunzători de colaps.

Partidele marxiste și cei care le susțin au avut la dispoziție 14 ani în care să-și dovedească priceperea. Rezultatul este un morman de ruine.

Acum, popor german, acordă-ne nouă 4 ani și judecă-ne apoi.

Să începem, credincioși ordinelor Feldmareșalului. Fie ca Dumnezeu Atoputernicul să ne înlesnească munca, să ne modeleze voința în sensul cel bun, să ne binecuvânteze țelul și să ne bucurăm de încrederea poporului nostru. Nu nutrim nici cea mai mică dorință de a ne lupta pentru noi înșine; ci doar în folosul Germaniei.

O diferență importantă în aceste alegeri a constituit-o starea mult mai bună a finanțelor naziste. Numeroși comentatori contemporani, mai ales cei de orientare stânga, l-au descris pe Hitler ca pe un pion al marii industrii, despre care se spunea că umplea cu bani visteria partidului. În orice caz, cercetări recente sugerează că marile donații din partea exponenților comerțului și industriei au început să curgă numai după ce Hitler a devenit cancelar. La o întâlnire cu 20 de industriași de frunte, desfășurată la 20 februarie, lui Hitler i s-au promis 3 milioane de mărci. Cu astfel de susținători financiari și cu exploatarea mass-mediei de către Goebbels, naziștii priveau cu încredere asigurarea unei majorități parlamentare.

Pe când campania electorală se apropia de apogeu, s-a petrecut un accident bizar, care a întărit poziția naziștilor. La 27 februarie, clădirea *Reichstag*-ului a luat foc, iar un tânăr comunist olandez, van der Lubbe, a fost arestat în împrejurări incriminatorii. La acea vreme, mulți credeau că întregul incident fusese un complot al naziștilor menit să dea credibilitate ideii unei lovituri de stat comuniste iminente, și să justifice astfel represiunea ce a urmat. În orice caz, nici până astăzi nu s-a oferit o explicație satisfăcătoare a acestui episod. O investigație amănunțită desfășurată în 1962 a ajuns la concluzia că van der Lubbe acționase singur; dar 18 ani mai târziu, autoritățile din Berlinul de Vest l-au reabilitat postum. Este posibil ca explicația a ceea ce a provocat incendiul să nu fie cunoscută niciodată, deși nu există îndoieli asupra felului cinic în care naziștii au exploatat incendiul în folosul propriu.

În ziua următoare, la 28 februarie, Frick a întocmit și Hindenburg a semnat „Decretul pentru Protecția poporului și statului". În câteva propoziții scurte, majoritatea libertăților civile și politice au fost abrogate, iar puterea guvernului central asupra guvernelor statelor din federație a crescut - toate acestea ca urmare a amenințării pe care o reprezentau comuniștii. Ca urmare, în ultima săptămână a campaniei electorale, au fost arestați sute de adversari politici ai nazismului, iar violența a atins din nou cote înalte.

În această atmosferă de intimidare s-a prezentat la urne poporul german. Oarecum surprinzător, voturile pentru naziști au crescut numai de la 33,1% la 43,9%, asigurându-le astfel acestora 288 de locuri. Hitler putea deține majoritatea în noul *Reichstag* doar cu ajutorul celor 52 de locuri obținute de naționaliști. Pe lângă faptul că stârnise dezamăgire, rezultatul reprezenta și o lovitură politică suferită de naziști, de vreme ce orice schimbare în constituția de la Weimar, aflată încă în vigoare, cerea o majoritate de 2/3 în *Reichstag*.

b) Legea de împuternicire, martie 1933

În ciuda obstacolului constituțional, Hitler s-a hotărât să propună noului *Reichstag* o Lege de împuternicire, care în mod concret să înlăture procedura și legislația parlamentară și să se transfere puterile depline cancelarului și

guvernului său pentru următorii patru ani. În acest fel, se urmărea instalarea dictaturii pe baze legale. Dar trecerea cu succes a Legii de împuternicire în *Reichstag* era pe deplin dependentă de sprijinul sau de opoziția celorlalte partide politice.

O altă problemă care se punea era faptul că avântul care cuprinsese păturile de jos ale partidului în timpul campaniei electorale era greu de întreținut de către Hitler. Aceea era așa-numita „revoluție de jos în sus" și amenința să distrugă imaginea legalității lui Hitler, fiind opusă intereselor conservatoare perimate și alianțelor cu naționaliștii ale acestuia. Preocuparea lui Hitler atinsese asemenea proporții, încât a fost regizată o grandioasă manifestare de potolire a spiritelor. Pe data de 21 martie, la biserica Garnizoanei din Potsdam, Goebbels a orchestrat o ceremonie menită să sărbătorească deschiderea *Reichstag*-ului. În prezența lui Hindenburg, a moștenitorului tronului (fiul împăratului Wilhelm II) și a numeroși generali de frunte ai armatei, Hitler a aliniat mișcarea național-socialistă forțelor tradiționaliste ale vechii Germanii. „Ziua de la Potsdam" a fost astfel descrisă de către Erich Ebermeyer:

O mare de steaguri pe străzi. Nici noi nu ne-am putut sustrage. Așa că am luat un vechi steag negru-alb-roșu din timpul primului război mondial.

Cât de impresionant fusese aranjat totul de către maestrul de ceremonii Goebbels! Procesiunea formată din Hindenburg, guvern și deputați se deplasează de la Berlin spre Potsdam, pe lângă rânduri compacte de milioane de oameni care ovaționează. Întregul Berlin pare să fie pe străzi. Crainicul de la radio plânge aproape de emoție.

Apoi își citește cuvântarea Hindenburg. Atât de simplă, de puternică, adresându-se din inimă unor inimi simple... el, care în curând va muri, își dă binecuvântarea unirii dintre lumea sa și cea care răsare acum, reprezentată de un caporal austriac, Hitler. Nu poți să negi evidența. A devenit mai impresionant. Pare că din conducătorul de partid demagog, fanatic și agitator al spiritelor a apărut la suprafață un adevărat om de stat... Declarația guvernului se evidențiază printr-o moderație accentuată. Nici un cuvânt de ură față de opoziție, nici o referire la ideologia rasială, nici o amenințare vizându-i pe cei din interiorul sau exteriorul țării. Hitler spune numai ceea ce vor ei să audă: menținerea impresionantelor tradiții ale națiunii noastre, fermitate din partea guvernului în loc de slăbiciune, sentimente de considerație față de experiențele individuale și de viața umană, care se dovediseră utile propășirii omenirii de-a lungul secolelor.

Hindenburg depune coroane la mormintele regilor prusaci. Bătrânul mareșal dă mâna cu fostul caporal din primul război mondial. Caporalul

face o plecăciune adâncă asupra mâinii feldmareşalului. Lovituri de tun bubuie deasupra Potsdam-ului - deasupra Germaniei.

Nimeni nu reuşeşte să-şi stăpânească emoţia. Şi tata este impresionat. Mama are lacrimi în ochi.

Seara în compania liniştitoare a lui M. Evenimentele zilei nu l-au impresionat deloc, de parcă ar fi învelit într-o piele groasă şi etanşă. El crede că totul a fost doar o chestiune regizată, nu-l poate mişca nimic din aversiunea lui instinctivă.

„Totul va cădea în seama voastră", îmi spune tânărul de 21 de ani. Eu tac, ruşinat şi cu inima îndoită.

Două zile mai târziu, noul *Reichstag* s-a reunit în clădirea Operei Kroll pentru a dezbate Legea de împuternicire, iar cu această ocazie, naziştii şi-au arătat o cu totul altă faţetă. Comuniştilor (cei care nu erau încă în închisori) li s-a refuzat accesul, în timp ce deputaţii aflaţi în sală se confruntau cu prezenţa intimidantă a numeroase rânduri de membri SA, care încercuiau clădirea. Ulterior, un social-democrat a descris astfel scena:

Marea piaţă din faţa Operei Kroll era plină de mase întunecate de oameni. Am fost întâmpinaţi cu strigăte copleşitoare: „Vrem legea de împuternicire!" Tineri cu semnul zvasticii pe piept ne priveau cu insolenţă, în timp ce ne blocau trecerea, silindu-ne să trecem printre două rânduri de bătăuşi; ne strigau „Porc de centru", „Scroafă marxistă!"Clădirea Operei mişuna de soldaţi SA şi SS înarmaţi... Sala de şedinţe era decorată cu zvastici şi alte ornamente pe măsură. Lojele diplomaţilor şi locurilor destinate audienţei erau supraaglomerate. Când noi, social-democraţii, neam ocupat locurile din extremitatea stângă, membrii SA şi SS s-au aliniat în semicerc de-a lungul zidurilor din spatele nostru. Feţele lor nu prevesteau nimic bun.

În orice caz, naziştii aveau totuşi nevoie de o majoritate de două treimi pentru a obţine votarea legii; presupunând că social-democraţii vor vota împotrivă, aveau nevoie de sprijinul Partidului de centru. Hitler promisese în cuvântarea sa de la 23 martie că va respecta drepturile bisericii catolice şi că va susţine valorile religioase şi morale. Acestea erau promisiuni false pe care deputaţii Partidului de centru continuau să le creadă, în ciuda evidenţei. În final, numai social-democraţii au votat împotrivă, iar Legea de împuternicire a trecut cu 444 de voturi pentru şi 94 împotrivă.

Germania fusese înghiţită de ceea ce Bracher numea „revoluţia legală". Pe parcursul a numai câtorva săptămâni, Hitler se dispensase în mod perfect legal de constituţia de la Weimar. I se deschisese acum calea către crearea unei dictaturi totalitare unipartinice.

2 Gleichschaltung

Legea de împuternicire a reprezentat fundamentul constituțional al celui de-al Treilea Reich. În termeni pur juridici, constituția de la Weimar n-a fost niciodată abrogată, dar în practică baza creării dictaturii arbitrare ce s-a instaurat în cursul anului 1933 a constituit-o Legea de împuternicire. Intoleranța și violența manifestate de naziști de-a lungul drumului către putere puteau fi acum transformate în unelte ale guvernării, subordonate instaurării unei dictaturi personale a lui Hitler și a naziștilor săi. Distrugerea rămășițelor a ceea ce fusese odată o societate deschisă, liberală și pluralistă, precum și trecerea la un stat de tip nazist este cunoscută sub denumirea de *Gleichschaltung* - tradus mot-à-mot „aliniere" sau, mai des utilizat, „coordonare". Într-o oarecare măsură, *Gleichschaltung* fusese provocată de putere și libertatea de acțiune de care se bucurau acum membrii grupării SA pe plan local - în fapt „o revoluție de sus în jos". Însă era dirijată de conducerea nazistă din centrul politic din Berlin - de fapt „o revoluție de sus". Sub acțiunea comună a acestor două tendințe politice se încerca „coordonarea" a cât mai multor aspecte ale vieții germane conform principiilor naziste, deși diferențele în ceea ce privește țelurile pe termen lung ale național-socialismului s-au aflat la baza viitorului conflict din sânul partidului.

Ce însemna *Gleichschaltung* în mod practic? A fost descrisă ca fiind „împînzirea" societății germane cu asociații și instituții de partid. Cu alte cuvinte, era încercarea deliberată de a nazifica viața Germaniei. La început, multe dintre aceste creații naziste au fost nevoite să se mențină pe lângă organizații deja existente, dar de-a lungul anilor au sfârșit prin a le elimina. În acest fel, activitatea culturală, socială și procesul de învățământ din Germania erau în tot mai mare măsură controlate de naziști (vezi capitolul 6). În orice caz, în primăvara și vara lui 1933, adevăratul focar al atenției îl reprezenta „coordonarea" sistemului politic german, întrucât existența statelor federale, a partidelor politice și a unei mișcări muncitorești era total opusă aspirațiilor politice naziste.

Germania avea o tradiție istorică a individualității foarte puternică, (dispersarea puterii politice dinspre centru către provincii), ce își găsise expresie, începând cu unirea din 1871, în existența neîntreruptă a statelor, independente anterior, ca state federale cu guvern provizoriu în cadrul Reich-ului unitar. Însă această autonomie se opunea în mod evident dorințelor naziste de a crea un stat totalmente unificat. Deja activiștii naziști exploataseră libertatea juridică din februarie-martie 1933 pentru a-și intimida oponenții și a se infiltra în guvernele federale. Într-adevăr, „succesul" lor a degenerat rapid în excese de violență, care păreau că se sustrag autorității lui Hitler, care chemase la reținere, întrucât se temea să nu piardă sprijinul conserva-

torilor. Ulterior, situaţiei i s-a conferit o bază legală în aprilie 1933, prin două legi care permiteau guvernelor federale dominate de naziști să adopte legislatura fără să recurgă la *Landtage* (parlamentele provinciilor) şi să creeze 18 *Reichstatthalter* (guvernanţi ai Reich-ului) - adesea aceştia erau *gauleiterii* locali ai partidului, investiţi cu puteri depline. Centralismul a mai făcut un pas înainte în ianuarie 1934, când *Landtage* au fost abolite, iar guvernele federale şi guvernanţii erau strict subordonaţi Ministerului de Interne. Principiul de guvernare federal era mort şi îngropat în cel de-al Treilea Reich. Chiar şi guvernatorii naziști ai Reich-ului nu existau decât pentru a „executa voinţa supremei conduceri a Reich-ului".

Mişcarea sindicală din Germania era puternică datorită apartenenţei în masă a muncitorilor şi legăturilor sociale pe care le avea cu ideologiile alternative ale socialismului şi catolicismului. În 1920 îşi dovedise din plin puterea, cu ocazia înăbuşirii puciului de dreapta, când făcuse apel la grevă generală. În ansamblu, munca organizată din Germania era ostilă nazismului şi, ca atare, reprezenta o ameninţare potenţială de maximă importanţă la adresa stabilităţii statului nazist. Totuşi, în mai 1933 se arătase a fi o forţă epuizată. Admiţând că marea criză economică zdruncinase prin mişcarea sindicală reducerea numărului de membri şi slăbirea dorinţei de a rezista, totuşi eroarea principală consta în faptul că liderii sindicali, ca atâţia alţii, se înşelaseră crezând că vor putea colabora cu naziştii şi să-şi păstreze în acelaşi timp un anumit grad de independenţă şi cel puţin, structura sindicalismului. Se spera ca acest lucru să permită mişcării sindicale să-şi continue rolul social pe termen scurt, iar în perspectivă să devină cadrul dezvoltării societăţii în era post-nazistă.

În orice caz, acest proces de autoamăgire a contribuit la eşecul mişcării muncitoreşti, care a avut la bază un exemplu tipic de duplicitate nazistă. În mod surprinzător, naziştii au declarat ziua de 1 Mai (data tradiţională a sărbătoririi pe plan internaţional a muncii) sărbătoare naţională, lăsând astfel impresia sindicatelor că ar exista premisele unei colaborări. Această iluzie s-a dovedit extrem de efemeră. În ziua următoare, sediile mişcării sindicale au fost ocupate de trupele SA şi SS, iar numeroşi conducători au fost arestaţi. Toate organizaţiile muncitoreşti din Germania au fost silite să se afilieze DAF-ului (*Deutscher Arbeitsfront* - Frontul Muncitoresc German), care reprezenta mai degrabă un instrument de control decât un corp reprezentativ al intereselor şi preocupărilor clasei muncitoare. Astfel, puterea şi influenţa mişcării sindicale din Germania fuseseră în mod decisiv anihilate. Sindicatele nu numai că nu mai aveau nici un cuvânt de spus în politica ţării, dar îşi pierduseră chiar şi dreptul fundamental de a negocia salariile şi condiţiile de lucru.

Era de la sine înţeles că politica nazistă de *Gleichschaltung* făcea de neconceput tolerarea în continuare a altor partide politice. Nazismul respingea

democrația și orice fel de concesie în privința unor păreri alternative; în locul acestora, urmărea instaurarea unei conduceri autoritare într-un stat monopartid. Acest lucru nu s-a dovedit greu de atins. Comuniștii fuseseră proscriși în urma incendiului ce mistuise *Reichstag*-ul, iar pe data de 22 iunie, social-democrații au fost declarați în mod oficial ca aparținând unui partid ilegal. Totuși, toate celelalte partide reprezentative au adoptat o politică de „auto-*Gleichschaltung*" în cursul lunilor iunie și iulie 1933. Chiar și naționaliștii au optat pentru soluția autodizolvării. Ca urmare, nu exista nici un forum care să se opună decretului guvernamental din 14 iulie, prin care partidul nazist era declarat ca fiind singurul partid politic legal din Germaniei.

Până la mijlocul anului 1933, procesul de *Gleichschaltung* avansase rapid în numeroase sfere ale vieții politice, sociale și publice germane, deși era încă departe de a fi complet. În special, eșuase în încercarea de a-și pune amprenta asupra rolului și influenței bisericilor creștine, a armatei și a marii finanțe. Acest fapt se datora hotărârii lui Hitler de a urma calea „revoluției de sus în jos" și de a evita orice antagonism cu asemenea interese financiare și militare majore. În orice caz, în rândurile de la baza partidului existau destui membri care contribuiseră deja la „revoluția de jos în sus" și care doreau acum să extindă procesul de *Gleichschaltung*. Acest conflict din sânul partidului nazist a stat la baza sângeroaselor evenimente din iunie 1934.

3 Noaptea cuțitelor lungi

În cuvântul adresat guvernatorilor Reich-ului la 6 iulie 1933, Hitler avertizase asupra pericolelor care decurgeau din starea permanentă de revoluție în care se afla țara. Cu acel prilej, el a declarat în mod oficial încheierea procesului revoluționar și a cerut ca „izvorul revoluției să fie orientat înspre canalul sigur al evoluției". Hitler era din ce în ce mai preocupat de faptul că acțiunile activiștilor partidului îi scăpau de sub control și că aceștia erau pe cale să-i prejudicieze relațiile cu forțele conservatoare de al căror sprijin încă mai avea nevoie. Discursul său a reprezentat o cerere lipsită de orice echivoc ca partidul să accepte nu numai realitățile compromisului politic, dar și necesitatea schimbării de sus, și nu de jos.

Apelul lui Hitler nu a obținut efectul scontat. Ba mai mult, a dat apă la moară temerilor multor membri ai partidului, potrivit cărora conducerea era pregătită să „dilueze" radicalismul ideologiei național-socialismului din motive de conjunctură politică. Astfel de atitudini au stat la baza cerințelor de proclamare a unei a doua revoluții mai radicale, care să nu aibă rețineri în a ataca forțele edificiului statal german. Aceste apeluri pentru continuarea acțiunii revoluționare soseau cu precădere din rândurile SA-ului.

Această grupare tindea să reprezinte aripa populistă, anticapitalistă, de stânga, a partidului nazist, care reflecta într-o mare măsură proporția mun-

citorească a alcătuirii sale. Punea un accent mult mai mare pe elementele socialiste ale programului partidului decât o făcuse vreodată Hitler; ca urmare, o retragere din arena politică, de dragul forţelor sociale conservatoare, nu era luată în calcul. SA-ul jucase un rol esenţial în anii de luptă ai partidului, câştigând confruntarea politică în stradă, iar mulţi dintre membrii săi erau nemulţumiţi de compromisurile făcute de regim. Erau de asemenea dezamăgiţi şi de lipsa unor beneficii personale consistente, care ar fi trebuit să decurgă de pe urma preluării puterii. Asemenea opinii îşi găseau un apărător în persoana conducătorului SA-ului, Ernst Röhm, care milita pentru o adevărată „Revoluţie naţional-socialistă", dezmăgit fiind din ce în ce mai mult de linia politică urmată de vechiul său prieten, Hitler. În orice caz, în centrul conflictului ce lua proporţii se afla problema viitorului grupării SA în cadrul statul nazist. Röhm nu avea nici cea mai mică intenţie de a lăsa SA-ul să degenereze într-o simplă anexă propagandistică, odată ce conflictele de stradă se încheiaseră. El dorea să integreze armata şi SA-ul într-o miliţie a poporului în fruntea căreia să fie desemnat el însuşi. Într-o discuţie particulară de la începutul anului 1934, avută cu un şef local al Partidului, Röhm a dat frâu liber sentimentelor şi ideilor sale:

> Adolf este un porc. Vrea să ne facă vânt tuturor. Acum se asociază numai cu reacţionarii... Este prieten cu generalii din Prusia de Est. Ei sunt acum tovarăşii lui... Adolf ştie foarte bine ce vreau eu. I-am spus-o adeseori. Nu vreau o reeditare a vechii armate imperiale. Suntem sau nu suntem revoluţionari?... Dacă da, atunci din avântul nostru trebuie să răsară ceva nou, precum armata populară a Revoluţiei Franceze. Dacă nu, atunci suntem buni de aruncat la câini. Trebuie să oferim ceva nou, înţelegi? O nouă disciplină a organizării.Generalii nu sunt decât o adunătură de bătrâni ramoliţi. N-am adus niciodată nimic nou... Eu reprezint modelul unei armate noi, înţelegi? Tot ceea ce apare acum trebuie să fie proaspăt, neuzat, nou-nouţ! Fundamentul trebuie să fie revoluţionar. Nu merge să te umfli în pene după aceea. O singură dată ţi se oferă ocazia de a realiza ceva nou şi măreţ, care să ne ajute să scoatem lumea din frânele care au înlănţuit-o. Dar Hitler mă amână cu vorbe meşteşugite.

Un astfel de plan însemna, de fapt, aruncarea anatemei asupra armatei, care-şi vedea rolul şi statutul tradiţional supuse unei ameninţări directe. Hitler era prins într-o poziţie deloc de invidiat, între două forţe puternice, rivale, care puteau, fiecare la rândul său, să-i creeze dificultăţi politice considerabile. Pe de o parte, SA-ul număra două milioane şi jumătate de nazişti fanatici şi se afla sub comanda celui mai vechi dintre prietenii săi politici. Pe de altă parte, armata era singura organizaţie care-l putea detrona oricând din poziţia pe care o deţinea. Mai mult, numai armata poseda cunoştinţele militare vitale pentru succesul scopurilor sale de politică externă; oricât de nume-

ros ar fi fost SA-ul, nu se putea niciodată compara cu disciplina, spiritul combativ și experiența profesională deținute de armată.

Realitățile politice îi dictau lui Hitler să ia partea armatei în acest conflict, dar în iarna 1933-4 el încă mai avea rețineri în ceea ce privește înlăturarea prietenului său Röhm. A încercat să și-l atragă oferindu-i un loc în cabinetul său. A organizat, în luna februarie, o întâlnire între liderii armatei, SA-ului și SS-ului, într-o încercare de a-i determina să ajungă la o înțelegere în ce privește rolul fiecărei organizații în cadrul statului nazist. În orice caz, tensiunile nu au fost aplanate. Röhm și SA-ul se resimțeau de pe urma acceptării evidente din partea lui Hitler a poziției privilegiate a armatei, în timp ce propriile lor acțiuni necontrolate nu făceau decât să sporească sentimentul de nemulțumire al generalilor.

Punctul culminant al crizei a fost atins în 1934, când a devenit sigur faptul că președintele Hindenburg nu mai avea mult de trăit. Implicațiile politice ale morții sale iminente erau profunde. Devenise clar că Hitler dorea să-și asume președinția fără opoziția nimănui. Cu siguranță nu-și dorea niște alegeri contestate, după cum nu nutrea nici o simpatie pentru acei conservatori care urmăreau reinstaurarea monarhiei. Ceea ce i-a forțat mâna lui Hitler în rezolvarea diferendului dintre Röhm și armată a fost faptul că el avea nevoie de sprijinul necondiționat al armatei pentru a-și asigura succesiunea lui Hindenburg. Susținerea de către armată a devenit o condiție esențială a supraviețuirii regimului său în perioada imediat următoare, în timp ce pe termen lung îi oferea mijlocul de a-și îndeplini ambițiile pe planul politicii externe. Oricât de mare era atașamentul personal al lui Hitler față de Röhm și SA, în cele din urmă a fost nevoit să treacă peste sentimentele sale. Armata cerea eliminarea lor și stoparea oricăror încercări de a instaura „o a doua revoluție" și o „miliție a poporului". Acceptând punctul lor de vedere, Hitler ar fi câștigat sprijinul generalilor armatei, și-ar fi consolidat propria-i poziție și s-ar fi debarasat de piatra de moară din ce în ce mai stânjenitoare pentru el, pe care o reprezentau Röhm și SA-ul. Deși nu există dovada scrisă a unei înțelegeri dintre Hitler și generali, se cunoaște faptul că cele două tabere s-au întâlnit în aprilie 1934, la bordul crucișătorului *Deutschland*. De asemenea, o analiză recentă a evenimentelor din iunie 1934 sugerează existența unei înțelegeri tacite îndreptate împotriva SA-ului. În plus, voci influente din cadrul partidului nazist, în special Göring și Himmler, trăgeau sforile în culise în vederea obținerii aceluiași rezultat, care le-ar fi permis extinderea ambițiilor personale, prin eliminarea totală a unui rival puternic.

La 30 iunie 1934, în „Noaptea cuțitelor lungi", Hitler a lichidat SA-ul ca forță politică și militară odată pentru totdeauna. Röhm și principalii conducători ai SA-ului au fost împușcați de membri ai SS-ului - deși armele și transportul au fost asigurate de armată. Nu s-a opus nici o rezistență. În plus, s-au achitat și polițe mai vechi: Schleicher, fostul cancelar, și Strasser,

conducătorul aripii socialiste/anti-capitaliste a Partidului nazist, au fost ucişi. Se estimează că şi-au pierdut viaţa atunci un număr de 400 de persoane. La 5 iulie 1934, ziarul „Völkischer Beobachter" informa în legătură cu şedinţa cabinetului, ţinută cu două zile în urmă:

> ...Cancelarul Recih-ului şi-a început discursul printr-o relatare detaliată a originii şi lichidării complotului de înaltă trădare. Cancelarul a subliniat că au fost necesare măsuri radicale, altminteri viaţile a mii de oameni ar fi fost ameninţate.
>
> Ministrul Apărării, Generalul von Blomberg, a mulţumit Fürher-ului în numele cabinetului şi al armatei pentru acţiunea sa hotărâtă şi curajoasă, prin care poporul german a fost salvat de teroarea unui război civil. Führerul a dat dovadă de măreţie atât ca politician, cât şi ca soldat. Acest fapt a trezit în inimile membrilor guvernului şi ale poporului german un sentiment al credinţei, devoţiunii şi loialităţii în acel ceas de grea cumpănă.
>
> Cabinetul a aprobat apoi legea privind măsurile în vederea apărării statului. Ultimul paragraf stipulează: „Măsurile luate la 30 iunie şi 1 şi 2 iulie pentru suprimarea actelor de înaltă trădare sunt legale, fiind necesare apărării statului.

Ar fi greu de supraestimat semnificaţia Nopţii cuţitelor lungi. Armata s-a aliniat fără echivoc în spatele regimului nazist, după cum rezultă din mulţumirile publice aduse de către Blomberg lui Hitler la 1 iulie, iar SA-ul a devenit un simplu exemplu propagandistic, nemaiavînd nici un rol ulterior în consolidarea statului nazist. Mai semnificativă pentru viitor era transformarea SS-ului în forţa de elită a terorii declanşate de nazişti. Şi mai presus de orice, Hitler îşi asigurase astfel propria supremaţie politică. La 13 iulie 1934, el s-a adresat *Reichstag*-ului în următorii termeni:

> Dacă se poate preveni dezastrul, aceasta se face numai prin acţiuni întreprinse cu viteză luminii. Răspândirea revoluţiei poate fi oprită numai printr-o intervenţie brutală, sângeroasă... Dacă se găseşte cineva care să-mi reproşeze şi să mă întrebe de ce nu am recurs la procedura obişnuită a curţii de justiţie în vederea vinovaţilor, tot ce îi pot răspunde este aceasta: în ceasul acela eu eram răspunzător pentru soarta întregului popor german, aşadar eu am devenit atunci judecătorul suprem al poporului german.

În consecinţă, la moartea lui Hindenburg, petrecută la 1 august, Hitler a fost capabil să-şi asume funcţiile de cancelar şi preşedinte şi să adopte noua titulatură oficială de Führer. Regimul nazist fusese complet stabilizat, iar ameninţarea unei „a doua revoluţii" era îndepărtată pentru totdeauna.

4 Al Treilea Reich - O revoluție politică?

Cu prilejul mitingului partidului din septembrie 1934, desfășurat la Nürnberg, Hitler declara triumfător și cu un optimism exaltat:

> Așa după cum lumea nu poate trăi numai în stare de război, tot astfel nu poate supraviețui nici într-o permanentă stare de revoluție... Revoluțiile au fost dintotdeauna rare în Germania... În următorul mileniu nu va mai fi nici o altă revoluție în Germania.

Cuvântul „revoluție" a figurat din abundență pe parcursul acestui capitol. Hitler vorbea despre o „revoluție națională", în timp ce Röhm cerea o „a doua revoluție". În mod asemănător, analiștii politici și istorici au scris despre „revoluția legală" și „revoluția de jos în sus". Cât de adecvată este o astfel de terminologie pentru a reda sensul evenimentelor din 1933-4? În ce măsură trecuse Germania printr-o revoluție politică la sfârșitul anului 1934?

În primul rând trebuie stabilit faptul că întrebuințarea termenului de „revoluție" nu reprezintă apanajul exclusiv al stângii politice. Pur și simplu, acest cuvânt desemnează o schimbare fundamentală - răsturnare a condițiilor existente. În al doilea rând, este un cuvânt dinamic, îndrăgit de politicieni și propagandiști, care-l folosesc pentru a stârni emoția și a sublinia schimbarea. Mult prea des este utilizat de dragul efectului pe care-l produce și mai puțin pentru a evidenția înțelesul real. Dacă Germania a suferit o „revoluție politică" în decursul anului 1933-4, dovezile indică faptul că în linia politică a țării s-a produs o ruptură decisivă.

La prima vedere, regimul creat de naziști la finele lui 1934 pare să reprezinte o antiteză totală a politicii de dată recentă a Germaniei. Instituțiile și valorile unei democrații liberale deschise și pluraliste fuseseră respinse și înlocuite printr-o dictatură arbitrară. În orice caz, trebuie amintit că Republica de la Weimar încetase să fie o democrație efectivă cu mult înainte ca Hitler să devină cancelar. Mai mult, puterea grupărilor antidemocratice răscolise tânăra democrație de la bun început, astfel încât aceasta nu izbutise să-și ancoreze rădăcinile pe pământul german. Totuși, chiar numai prin comparație cu Germania anilor premergători primului război mondial, regimul nazist a adus cu sine schimbări fundamentale: distrugerea autonomiei statelor federale; intoleranța față de orice fel de opoziție politică; reducerea rolului *Reichstag*-ului până la dispariție. Datorită acestor transformări, procesul de *Gleichschaltung* a afectat profund tradițiile politice stabilite încă de la formarea *Kaiserreich*-ului în 1871. Din acest punct de vedere nu ar fi injust dacă am considera evenimentele din 1933-4 drept o „revoluție politică", de vreme ce naziștii întorseseră spatele, în mod categoric, oricăror valori federale, liberale și constituționale, care supraviețuiseră chiar și regimului autoritar al *Kaiserreich*-ului.

Oricum, sprijinul acordat ideii de revoluţie politică nazistă trebuie temperat prin recunoaştereea rezervelor importante de continuitate istorică. La vremea morţii lui Hindenburg, forţele majore din Germania continuau să-şi ducă existenţa independent de regimul nazist. În particular, este vorba de armată, de marea finanţă şi de administraţia civilă. Se poate include aici şi biserica creştină, deşi aceasta nu se bucura de o greutate politică comparabilă cu a celorlalte. Dorinţa lui Hitler de a se face partenerul politic al acestor reprezentanţi ai vechii Germanii i-a încurajat pe Röhm şi SA-ul să ceară o „a doua revoluţie". Eliminarea SA-ului în „Noaptea cuţitelor lungi" sugerează ideea că „revoluţia naţională" a lui Hitler nu era decât un atrăgător slogan antimarxist şi antidemocratic. În realitate, această „revoluţie" avea un scop foarte limitat; presupunea un compromis politic şi era departe de a propune schimbări sociale şi economice fundamentale. Sub acest aspect, primii ani ai regimului nazist pot fi consideraţi numai o altă manifestare politică (deşi cea mai neplăcută dintre ele) a forţelor socio-economice care au dominat dezvoltarea politică a Germaniei începând cu 1871.

Cu siguranţă, această interpretare pare a fi o apreciere justă a situaţiei existente până la sfârşitul anului 1934. În orice caz, latura cu adevărat revoluţionară a regimului nu poate fi estimată pe deplin decât dacă se iau în considerare transformările politice, sociale şi economice care au avut loc în Germania de-a lungul întregii perioade a celui de-al Treilea Reich. Acestea vor reprezenta punctul central al următoarelor două capitole.

Să luăm notiţe despre „Naziştii îşi consolidează puterea, 1933-4"

Întrucât acest capitol ia în discuţie evenimentele care sunt parte integrantă a preluării totale de către nazişti a controlului politic în Germania, este important să reflectaţi la cuprinsul său, în contextul ideilor cuprinse în capitolul 3. Astfel, ar putea fi de ajutor revederea notelor pe care le-aţi făcut la respectivul capitol, înainte de a scrie ceva în legătură cu evenimentele din 1933-4.

Pe măsură ce faceţi note referitoare la acest capitol, încercaţi să evitaţi tentaţia de a realiza o simplă trecere în revistă a celor întâmplate. Cu fiecare eveniment, trageţi concluzii asupra rolului pe care acesta l-a jucat în evoluţia nazismului către dominaţia politică.

Următoarele titluri, subtitluri şi întrebări vă pot ajuta la structurarea eficientă a notelor dvs.:

1. **Revoluţia legală**

1.1. Care erau atuurile şi punctele slabe ale poziţiei lui Hitler în ianuarie 1933?

1.2. Incendierea *Reichstag*-ului şi alegerile.

1.3. Cum a încercat să îndrepte situaţia Ziua de la Potsdam?

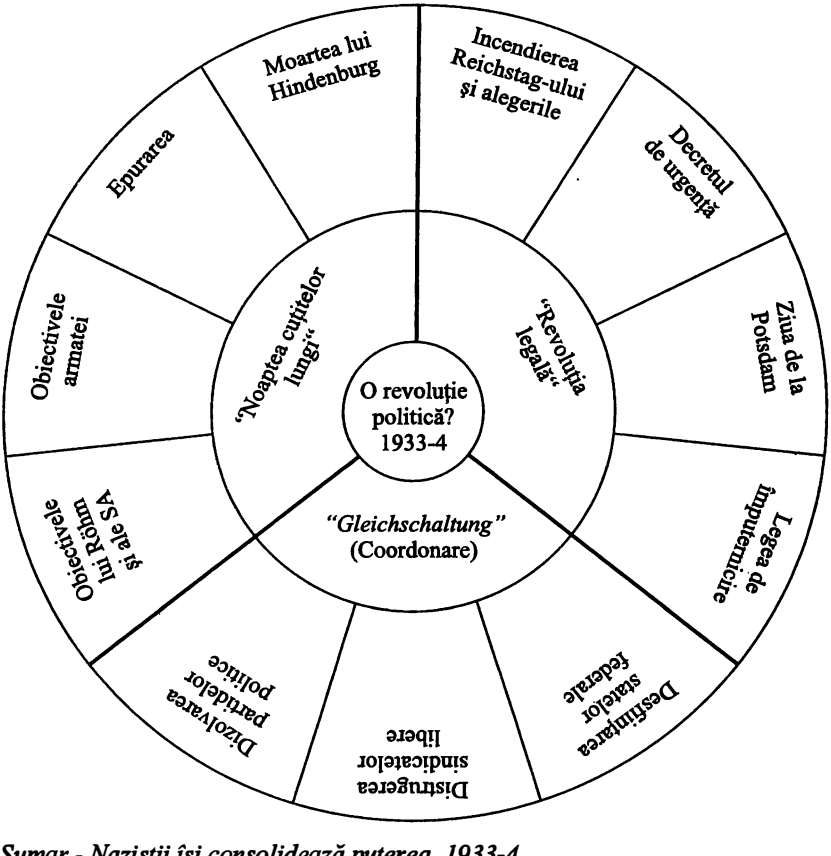

Sumar - Naziștii își consolidează puterea, 1933-4

1.4. Legea de împuternicire

După ce ați luat note din această secțiune, credeți că Bracher a fost îndreptățit să considere evenimentele de mai sus drept o „revoluție legală"?

2. **„Gleichschaltung"**

După ce parcurgeți cele trei exemple, asigurați-vă că ați înțeles în ce fel și de ce fiecare instituție în parte reprezenta o amenințare pentru naziști.

2.1. Statul federal.

2.2. Sindicatele.

2.3. Partidele politice.

3 **„Noaptea cuțitelor lungi"**

3.1. Ce se înțelege prin termenii de „revoluție de jos în sus", „revoluția de sus în jos" și „a doua revoluție"?

3.2. Care erau obiectivele SA-ului şi ale armatei?
3.3. Când şi de ce a hotărât Hitler să zdrobească SA-ul?
3.4. De ce este considerată „Noaptea cuţitelor lungi" ca având o atât de mare importanţă?

4 O revoluţie politică?

4.1. Argumente pro şi contra.

Întrebări bazate pe izvoare despre„ Naziştii îşi consolidează puterea, 1933-4"

1„Apelul către poporul german" al lui Hitler.

Citiţi cu atenţie citatul din „Apelul către poporul german" al lui Hitler de la paginile 46-47. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Explicaţi
   i) „partidele din noiembrie" (rândul 31)
   ii) „credincioşi ordinelor feldmareşalului" (rândul 49)

b) Cui s-a adresat Hitler în vederea susţinerii regimului nazist?

c) În ce fel a încercat Hitler să-şi cultive o imagine a rezonabilităţii?

d) Ce tehnici retorice a întrebuinţat Hitler ca să-şi susţină cu şi mai multă forţă punctele de vedere?

e) În ce măsură sunteţi de acord cu faptul că apelul lui Hitler a reprezentat „mai degrabă un atac la adresa opoziţiei politice decât un program politic adevărat?"

2 Metodele politice naziste.

Citiţi cu atenţie citatele descriind Ziua de la Potsdam şi adoptarea Legii de împuternicire de la paginilè 49-50 . Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Explicaţi
   i) „porc de centru" (pag. 50 rândul 5)
   ii) „demagogul" (pag. 49 rândul 13)

b) De ce a fost ales Potsdam-ul ca loc de desfăşurare a ceremoniei de la 21 martie 1933

c) Descrierea celor petrecute la Opera Kroll a fost scrisă de un opozant recunoscut al regimului nazist. În ce fel afectează acest lucru valoarea mărturisirii istoricului?

d) Ce dovezi există în descrierea lui Ebermeyer care să sugereze că el era un antipatizant al naziştilor?

e) În ce fel pare să fi fost cucerit Ebermeyer de către „Ziua de la Potsdam"?

f) „Ziua de la Potsdam" şi pasajul din Actul de Împuternicire au avut loc la interval de două zile unul faţă de celălalt. Cum vă explicaţi contrastul dintre modul în care au abordat naziştii cele două evenimente?

3 „Noaptea cuțitelor lungi"

Citiți cu atenție cele trei citate în legătură cu „Noaptea cuțitelor lungi" ce se găsesc la paginile 54 și 56. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Cum a încercat Hitler să justifice epurarea membrilor cabinetului și ai *Reichstag*-ului?

b) Din cunoștințele mai generale despre Germania anului 1934, în ce măsură credeți că este valabilă afirmația lui Röhm referitoare la faptul că Hitler „se asociază acum numai cu reacționarii?"

c) În ce constă semnificația legii aprobate la 3 iulie?

d) În ce constă punctul slab al relatării șefului local al partidului folosită ca dovadă a atitudinii lui Röhm din 1934?

e) Folosind mărturiile cuprinse în cele trei citate, explicați de ce a fost considerată „Noaptea cuțitelor lungi" un eveniment crucial al perioadei respective.

Capitolul V

Politica şi economia în statul nazist, 1933-45

1 Conceptul de totalitarism

În romanul său utopic „1984", George Orwell a descris un sistem politic şi o societate care, de atunci, au constituit un „model" al totalitarismului. În „1984" nu exista loc pentru personalitatea individuală; fiecare aspect al vieţii era controlat de către partid, care, la rândul său, era dominat de personalitatea atotştiutoare a „Fratelui mai mare". Într-atât de cuprinzător era acest control de tip totalitar, încât ecranele televizoarelor din fiecare cameră supravegheau activitatea fiecărei persoane, în vreme ce „poliţia gândurilor" îi urmărea pe toţi cei ale căror convingeri erau incompatibile cu ideologia de partid. Utilizând astfel de metode romaneşti, Orwell a înfăţişat conceptul totalitarismului până în cele mai absurde abisuri ale sale.

Orwell şi-a scris cartea către finele anilor '40, iar viziunea asupra totalitarismului i-a fost furnizată în mare parte de observarea minuţioasă a regimurilor dictatoriale ale vremii, în special a celui instaurat de Stalin (din acest motiv ca student preocupat de istoria secolului 20 este foarte indicat să faceţi lectura cărţii lui Orwell). În orice caz, în anii '50, o parte a istoricilor şi a analiştilor politici au început să interpreteze regimul nazist din punctul de vedere al regimului totalitarist. Conform acestei interpretări, nu există diferenţe fundamentale între regimurile din Italia fascistă, Germania nazistă şi Rusia sovietică. Într-adevăr, analiza lui Carl Friedrich mergea atât de departe, încât identifica şase caracteristici majore comune dictaturilor totalitariste: o ideologie oficială, un singur partid, controlul exercitat prin teroare de către poliţie, monopol total asupra presei, de fapt, asupra tuturor mijloacelor de comunicare, monopol asupra armelor şi controlul centralizat al economiei - toate acestea existând, după afirmaţiile sale, în Italia lui Mussolini, Germania lui Hitler şi Rusia lui Stalin.

Deşi ideea nazismului ca formă a totalitarismului a fost în mare vogă în anii '50, un astfel de punct de vedere nu mai este în totalitate acceptat în zilele noastre. Totuşi, veţi întâlni acest termen deseori folosit pentru a descrie regimul lui Hitler. Capitolul de faţă, aşadar, examinează balanţa de forţe şi grupuri de interese existente în viaţa economică a celui de-al Treilea Reich. Când îl citiţi, trebuie să vă gândiţi permanent la conceptul de totalitarism şi să apreciaţi dacă structura puterii ce derivă din acesta poate fi identificată cu el.

2 Sistemul nazist de guvernare

a) Relația dintre partid și stat

Până în luna iulie 1933, Germania devenise un stat monopartid, în cadrul căruia Partidul nazist se voia singura autoritate politică în ceea ce privește toate aspectele vieții germane. Asemenea pretenții totalitariste, susținute de o mașină propagandistică puternică, i-a înșelat pe mulți contemporani ai evenimentului, făcându-i să creadă că statul nazist era un sistem de guvernare judicios și bine organizat. Realitatea era, însă, foarte diferită. În principiu, aceasta se datora faptului că relația exactă dintre structura și rolul partidului pe de o parte și aparatul statului german pe de altă parte nu avea să fie niciodată clarificată în mod satisfăcător.

Încă de la început, existența unui partid și a unei mașinării statale paralele a pus bazele unei confuzii ce s-a adâncit treptat. Unii dintre conducătorii naziști erau nerăbdători să instaureze controlul partidului asupra administrației civile și a aparatului diplomatic. Acest lucru reflecta, într-o oarecare măsură, doleanțele unor elemente revoluționare din cadrul partidului, care doreau să zdrobească astfel de elemente de guvernământ tradiționale pentru a crea o nouă Germanie - deși această tendință furniza, într-un mod convenabil, o cale către propria lor avansare în ierarhia partidului și statului. În orice caz, alții recunoșteau faptul că birocrația în statul german era adânc înrădăcinată, slujită de un personal educat, care nu putea fi pur și simplu desconsiderat. Așadar, la început nu a avut loc o epurare drastică a aparatului de stat. „Legea pentru refacerea aparatului administrativ", din aprilie 1933 era strict limitată în ceea ce privește scopul pe care îl urmărea. Furniza cadrul necesar înlocuirii evreilor și a oponenților regimului.

Hitler însuși era în această chestiune ambigu, în ciuda încercărilor ambelor părți de a clarifica situația. „Legea privind asigurarea unității partidului și statului", promulgată în decembrie 1933, declara că partidul este „legat inseparabil de stat", dar explicația era formulată în termeni într-atât de echivoci, încât să fie cu neputință de înțeles. Două luni mai târziu, Hitler declara că responsabilitățile principale ale partidului erau de a transpune în practică măsurile guvernului și de a organiza propagande și îndoctrinarea. Iar la Congresul partidului din septembrie 1934 că „nu statul este cel care ne comandă pe noi, ci noi suntem cei care-l comandă pe el", iar un an mai târziu a declarat foarte explicit că partidul avea să-și asume responsabilitatea acelor sarcini în privința realizării cărora statul a dat greș.

Ambiguitatea de care a dat dovadă Hitler în privința acestui subiect se explică, în parte, prin frământările politice ale acelor ani și prin nevoia de a împăca numeroase interese de grup. Oricum, problema are rădăcini în trecutul și compoziția partidului însuși. Organizarea partidului a fost creată și dezvoltată ca un mijloc de *câștigare* a puterii politice. S-a dovedit extrem de

bine gândită pentru atingerea acestui ţel, dar nu era destinată pentru a-şi asuma sarcina guvernării. Mai mult, însuşi partidul nu era nici pe departe un tot unitar. Era alcătuit dintr-un mare număr de organizaţii specializate - precum erau Tineretul hitlerist, Frontul muncitoresc german şi Liga profesorilor naţional-socialişti. Astfel de grupări apăruseră datorită necesităţii de a atrage sprijinul diverselor sectoare ale societăţii în anii premergători lui 1933. Odată ajunse la putere, aceste grupări erau hotărâte să-şi susţină propriile interese - partidul se divizase, aşadar, şi-i lipsea o structură unificatoare.

O altă problemă s-a ivit pe parcursul anului 1933. Odată cu instaurarea regimului nazist s-a înregistrat o creştere masivă a numărului de înscrieri în partid, întrucât oamenii urmăreau să se agaţe de carul oportunismului. În mod inevitabil, acest fapt urmărea să diminueze influenţa vechii gărzi, slăbind astfel demarcarea radicală a aparatului de partid în cadrul regimului.

În orice caz, poziţia partidului s-a îmbunătăţit într-o oarecare măsură începând cu mijlocul anilor '30, când Rudolf Hess, ca locţiitor al Führer-ului a fost investit cu puteri speciale. În 1935 i s-a acordat dreptul de veto în ceea ce priveşte numirea şi promovarea tuturor celor aflaţi în serviciul civil şi cel de a coordona proiectarea întregii legislaţii. Până în anul 1939, devenise obligatoriu faptul ca toţi funcţionarii civili să fie membri de partid. În acest fel se puneau bazele supravegherii de către partid, ca să nu spunem ale dominaţiei totale, a aparatului de stat.

Cealaltă figură-cheie în schimbarea destinelor partidului era Martin Bormann, un organizator priceput şi extrem de muncitor, înzestrat cu o mare ambiţie personală. Lucrând împreună cu Hess, el a făcut o analiză corectă a problemelor cu care se confrunta partidul şi a creat două departamente noi, în scopul de a întări poziţia partidului (şi, implicit, pe a lui însuşi). Acestea erau Departamentul Afacerilor Interne ale partidului, care avea misiunea de a urmări respectarea disciplinei în cadrul structurii de partid şi Departamentul Afacerilor de Stat, care era menit să asigure supremaţia partidului faţă de stat. Aceste departamente au cunoscut un succes considerabil în anii următori, în special după 1941, când fuga lui Hess pe calea aerului în Anglia a consolidat şi mai mult poziţia lui Bormann. Ulterior, datorită implicării permanente în treburile statului, perseverenţei şi întreţinerii unor bune relaţii personale cu Hitler, Bormann a reuşit să se impună în cadrul partidului. Până în 1943, când a devenit secretarul lui Hitler, asigurându-şi astfel accesul direct la *Führer*, Bormann îşi construise o bază a puterii foarte solidă.

Sub influenţa lui Bormann, partidul a devenit o instituţie de guvernământ, şi nu una doar de opoziţie. A reuşit să-şi consolideze poziţia cu privire la aparatul de stat tradiţional. Aşadar era, fără îndoială, unul dintre blocurile-cheie ale puterii din Germania nazistă, iar influenţa sa s-a făcut simţită chiar

până la sfârşit. În orice caz, trebuie să ne amintim că partidul era nevoit să intre în competiţie strânsă cu instituţiile statului pentru dobândirea influenţei cu atât mai mult cu cât acestea, deşi îşi văzuseră rolul redus la strictul necesar, nu putuseră fi în totalitate anihilate. Mai presus de orice, diviziunile interne şi rivalităţile din cadrul partidului nu au putut fi niciodată depăşite în întregime; consecinţa a reprezentat-o faptul că partidul nazist nu a devenit un instrument de dominare atât de cuprinzător precum erau bolşevicii în Rusia.

b) Rolul lui Hitler

Care a fost exact rolului lui Hitler însuşi în labirintul politic al celui de-al Treilea Reich? În teorie, autoritatea sa era nelimitată. Germania nazistă era un stat cu un singur partid, iar Hitler era conducătorul de necontestat al partidului. În plus, în urma morţii lui Hindenburg în august 1934, „Legea cu privire la Conducătorul Reich-ului German" stipula combinarea funcţiilor de Preşedinte şi de Cancelar. Constituţional, Hitler era şi Comandantul suprem al tuturor forţelor armate.

În orice caz, dacă se studiază documentele constituţionale contemporane cum ar fi de exemplu, următorul citat, dintr-un teoretician nazist de frunte, devine clar faptul că dictatura personală a lui Hitler era descrisă în termeni ceva mai cuprinzători decât cei strict legali:

> Funcţia de *Führer* a apărut în cadrul mişcării naţional-socialiste. La origini nu este o funcţie în stat. Funcţia de Führer s-a născut din mişcare şi s-a impus în Reich... Statutul de Führer combină în sine toată puterea suverană a Reich-ului; întreaga putere statală, precum şi cea din cadrul mişcării, derivă din puterea Führer-ului. Dacă dorim să definim puterea politică în „statul popular" (*völkisch Reich*) în mod corect, nu trebuie să vorbim despre „puterea statului", ci despre „puterea Führer-ului". Căci nu statul, ca entitate impersonală, este sursa puterii politice, ci mai degrabă puterea politică îi este acordată Führer-ului, ca executant al voinţei comune a poporului. „Puterea Führer-ului" este totală şi atotcuprinzătoare: adună în sine toate mijloacele activităţii politice creative, cuprinde toate sferele vieţii naţiunii.

Astfel de pretenţii teoretice grandioase asupra „puterii Führerului" nu puteau însă ascunde probleme esenţiale de ordin practic. În primul rând, nu exista (şi încă nu există) o metodă prin care un individ să deţină controlul asupra tuturor laturilor guvernării. Aşadar, Hitler era încă dependent de acei subordonaţi dornici să pună în aplicare deciziile politice (în acelaşi fel în care simpla trecere a unei Legi prin Parlament în Marea Britanie nu garantează rezolvarea unei probleme decât în condiţiile existenţei unui aparat care să asigure aplicarea ei). În plus, atitudinea şi propria personalitate a lui

Hitler în ceea ce priveşte administraţia nu erau înclinate spre o conducere eficientă a guvernului. La început, un astfel de punct de vedere poate părea mai degrabă contrar ideii despre Hitler ca fiind un lider carismatic şi dinamic. În orice caz, această imagine i-a fost creată şi răspândită de maşina propagandei naziste şi este cât de cât valabilă numai pentru perioada premergătoare anului 1933. Odată ajuns la guvernare, Hitler şi-a dezvăluit adevăratul caracter, după cum dovedeau memoriile postbelice ale unuia dintre apropiaţii săi:

> Hitler îşi făcea apariţia în mod obişnuit, cu puţin înainte de prânz... Când se găsea la Obersalzberg era chiar mai rău. Acolo nu ieşea din apartamentul său înainte de ora 14. Îşi petrecea majoritatea după-amiezelor plimbându-se; seara, imediat după cină, se făceau proiecţii de filme... Nu-i plăcea să studieze documentele. Uneori, au existat cazuri când am obţinut decizii din partea lui fără ca măcar să ceară să vadă dosarele cu informaţii relevante pentru acele probleme. Acţiona conform credinţei că multe lucruri se aranjează de la sine dacă nu se intervine asupra lor... Îi lăsa pe oameni să-i spună numai ceea ce dorea el să audă; orice altceva era respins. Câteodată se mai aud păreri conform cărora Hitler ar fi făcut ceea ce trebuia să facă dacă cei din jurul său nu l-ar fi încurajat cu informaţii eronate. Dar Hitler refuza să fie ţinut la curent... Cum să îi spui cuiva adevărul atunci când ştii că respectivul se înfurie, dacă faptele nu îi sunt pe plac.

Hitler credea că simpla voinţă de a realiza un lucru reprezintă soluţia tuturor problemelor. Ura hârţogăria administraţiei guvernamentale şi-i displăceau comisiile întrunite în mod oficial pentru discutarea acestora. Când se punea problema luării unei decizii, nici măcar nu era ferm hotărât în ce fel să acţioneze. Astfel că, în ciuda faptului că Hitler a fost descris ca fiind dictatorul atotputernic, el nu arăta nici o înclinaţie pentru conducerea activităţii guvernului. Situaţia era înrăutăţită de modul său de viaţă: orele de odihnă neobişnuite; lungile perioade de absenţă din Berlin; tendinţa de a se implica în proiecte apropiate sufletului său, precum planurile de arhitectură. În felul acesta, comportamentul lui Hitler ca dictator a contribuit direct la structura haotică a guvernului Germaniei naziste.

Istoricii au căzut de-acum de acord asupra caracterului confuz al guvernului nazist. În orice caz, continuă să existe două şcoli distincte de abordare a acestei chestiuni. Aşa-numita viziune „intenţionalistă" continuă să susţină rolul absolut vital pe care l-a avut Hitler în existenţa celui de-al Treilea Reich. În consecinţă, haosul este privit ca un rezultat al politicii deliberate, bazate pe principiul „dezbină şi stăpâneşte" pe care-l adoptase Hitler - de fapt o încercare (şi în mod evident plină de succes) de a-şi menţine propria

autoritate politică prin încurajarea divizării şi a confuziei atât în rândurile structurii guvernamentale, cât şi a personalului său. Aceasta este viziunea, în esenţă a scrierilor lui Hildebrand şi Bracher. Interpretarea alternativă, denumită „structuralistă" sau „funcţionalistă", îşi găseşte cea mai „în forţă" interpretare în operele lui Broszat şi Mommsen. Aceştia sunt de părere că regimul nazist şi politica sa au apărut din pricina presiunii circumstanţelor şi că acea confuzie din guvern reprezenta o reflectare a propriilor limite ale lui Hitler, cauzate de influenţa continuă a celorlalte surse ale puterii. Într-adevăr, Broszat merge chiar mai departe de-atât şi îl descrie pe Hitler ca „nedorind să ia decizii, adeseori nehotărât, preocupat în exlusivitate de menţinerea prestigiului şi autorităţii sale personale, influenţat în cel mai înalt grad de anturajul său obişnuit, fiind în unele privinţe un dictator slab".

c) Aparatul poliţienesc al statului

Din mijlocul confuziei totale care domnea în stat şi în structurile partidului a apărut SS o organizaţie ce avea să devină coloana vertebrală a celui de-al Treilea Reich. SS-ul şi-a dobândit o identitate şi structură proprii, care îl separau de stat şi care, totuşi, prin dominarea de către SS a treburilor poliţieneşti, îl legau de acesta.

SS-ul fusese alcătuit în 1925 ca un corp de elită pentru paza personală a lui Hitler, dar rămăsese o fracţiune relativ lipsită de importanţă a SA-ului până când la conducerea sa a venit Himmler, în 1929. În 1933 SS-ul număra 52.000 de membri şi-şi crease o reputaţie de grupare animată de o credinţă oarbă şi totală faţă de cauza nazistă. Himmler crease în 1933 şi serviciul special al siguranţei, *Sicherheitsdienst* (SD), care să acţioneze drept propria poliţie internă a partidului. În decursul anului 1933-4 el şi-a asumat controlul tuturor poliţiilor politice din landuri, inclusiv a Gestapo-ului din Prusia. Astfel că Hitler a recurs la SS-ul lui Himmler ca să continue procesul de epurare început în iunie 1934. Loialitatea şi eficienţa brutală a SS-ului cu ocazia „Nopţii cuţitelor lungi" au fost răsplătite, căci după aceea a devenit o organizaţie independentă în cadrul partidului. Doi ani mai târziu, toate forţele politice au fost unificate sub controlul lui Himmler, numit „Comandant al poliţiei germane".

Ca *Reichsführer* SS, Himmler controla un vast aparat poliţienesc, fiind răspunzător numai în faţa lui Hitler. În anii următori, sistemul SS-poliţie-SD s-a transformat într-unul dintre blocurile-cheie ale puterii din cel de-al Treilea Reich. Era responsabil de toate activităţile legate de securitate; lagărele de concentrare erau conduse de unităţile sale Cap-de-Mort; îşi avea propriile divizii militare, care aveau să devină ulterior unităţile combatante de elită ale *Waffen SS*-ului; în mod progresiv, a ajuns să fie implicat în diverse probleme rasiale.

„Statul lui Hitler" de Magnus Zeller

În 1939, sistemul SS-poliție-SD era mai mult decât „un stat în stat". Reprezenta interese ale unui grup de mari proprietari și financiari, și oameni de afaceri care începuse să eclipseze celelalte grupuri de interese din punctul de vedere al puterii și influenței. Odată cu izbucnirea războiului, această tendință s-a accentuat. Pe măsură ce trupele germane câștigau controlul asupra unor suprafețe din ce în ce mai extinse din Europa, puterea SS creștea în mod inevitabil. Rolul securității interne a devenit mult mai mare - până în 1945, singur Gestapo-ul număra 40.000 de membri, iar ofițerilor SS li s-au acordat puteri nelimitate pentru a zdrobi forțele opozante. *Waffen SS*-ul a sporit de la trei divizii în 1939 la 35 în 1945, rivalizând astfel cu puterea armatei. Mai presus de orice, SS-ul s-a făcut responsabil de crearea „Noii Ordini" din estul Europei (strămutarea și exterminarea diverselor rase „inferioare"). O asemenea organizare oferea noi posibilități de jaf și dobândire a puterii pe scară largă, care au fost exploatate de către SS la maximum. Până la sfârșitul războiului, SS-ul crease un complex comercial masiv, de peste 150 de firme, care exploata munca „sclavilor" pentru prelucrarea materiilor prime, producerea textilelor, a armamentului și a bunurilor de larg consum.

Sistemul SS-poliție-SD de sub conducerea lui Himmler nu numai că a menținut regimul nazist prin metodele sale brutale și represive de aplicare a legilor, dar și-a extins treptat influența asupra domeniilor vitale ale afacerilor economice și militare. În acest fel a devenit grupul-cheie de interese din cadrul celui de-al Treilea Reich.

d) Mașina de propagandă nazistă

În ciuda imensei puteri a poliției naziste, ar fi simplist să se creadă că regimul se menținea la putere numai datorită folosirii metodelor brutale de represiune. Din momentul în care Hitler a devenit cancelar, propaganda a jucat un rol esențial în omogenizarea atitudinilor politice ale națiunii. După cum declarase la prima sa conferință de presă noul ministru al Propagandei Naționale, Goebbels, la data de 15 martie 1933:

> În ceea ce mă privește, văd ca primă sarcină a noului minister stabilirea coordonării dintre guvern și întregul popor... Nu este suficient ca poporul să se împace, mai mult sau mai puțin, cu regimul nostru, să se lase convins să adopte o atitudine neutră în ceea ce ne privește; dorim, mai degrabă, să influențăm oamenii până când vor capitula în fața noastră, până când vor înțelege că, din punct de vedere ideologic, ce se petrece astăzi în Germania nu reprezintă un scop în sine, ci este un mijloc de a atinge acest scop. Dacă utilizând aceste mijloace se poate atinge ținta, atunci mijlocul este bun. Dacă satisface sau nu criteriile strict estetice este mai puțin important.

O astfel de convingere combinată cu inteligenţa neîndoielnică a lui Goebbels au făcut din Ministerul Propagandei o unealtă vitală în cadrul maşinăriei naziste, deşi iniţiatorul ei - Goebbels - nu a câştigat niciodată acel ascendent de care se bucurau Göring, Himmler şi mai târziu, Bormann.

Cele mai importante mijloace de informare în masă erau radioul şi presa. Goebbels (şi Hitler) recunoscuseră întotdeauna eficienţa pe care o avea cuvântul rostit asupra celui scris şi deja începuseră să utilizeze noile tehnologii în timpul campaniilor electorale din 1932-3. Odată ajuns la putere, Goebbels a pus întregul sistem de transmisiuni radiofonice german, care până în acel moment fusese organizat de landuri, sub controlul naziştilor, prin crearea Companiei Germane de Radio. Ba mai mult, a aranjat demiterea a 13% din personal din motive politice şi rasiale, înlocuindu-i cu oamenii săi. El le spunea ascultătorilor săi în martie 1933:

1 Noi nu facem mare caz de faptul că radioul ne aparţine nouă şi nu altcuiva. Iar noi vom pune radioul în slujba noastră şi nici o altă ideologie nu-şi va mai găsi expresia aici... Vă încarc cu o responsabilitate majoră, căci voi aveţi în stăpânire cel mai modern instrument de influenţare a
5 maselor. Cu ajutorul lui, voi sunteţi creatorii opiniei publice.

Totuşi, controlul radiofoniei înseamna puţin, în termeni de propagandă, dacă oamenii nu aveau mijloacele de a recepţiona transmisiunile, iar în 1932 mai puţin de 25% din gospodăriile germane erau dotate cu aşa ceva. În consecinţă, guvernul a asigurat fabricarea în serie a unui produs ieftin, *Volksempfänger* (radio popular). Până în 1939, 70% din germani aveau acces la radio - cea mai ridicată cifră a ratei în lume - acesta devenid un mijlocitor al comunicării în masă.

Înregistrările erau de asemenea difuzate în locurile publice. Prin intermediul difuzoarelor, restaurantele şi cofetăriile, fabricile şi birourile, toate au devenit canale destinate audierii colective. Au fost numiţi în funcţii, „Gardieni ai radiourilor" având datoria de a coordona audiţiile.

Controlul asupra presei nu a fost la fel de uşor de obţinut de către Goebbels. Germania avea în 1933 peste 4700 de cotidiene - o consecinţă a puterii identităţii regionale care încă se manifesta într-un stat relativ recent înfiinţat. Mai mult, toate ziarele erau proprietate particulară şi în mod tradiţional nu datorau ascultare nici guvernului local, nici celui central; loialitatea lor se adresa companiei de presă, orientării religioase sau partidului politic care-l finanţa. Au fost luate măsuri variate pentru a asigura controlul naziştilor asupra presei. În primul rând, compania de presă nazistă, *Eher Verlag* a cumpărat numeroase ziare, astfel încât până în 1939 ajunsese să controleze două treimi din presa germană. În al doilea rând, diversele agenţii de presă au fuzionat într-una singură, DNB-ul; aceasta se afla sub controlul

statului, având ca rezultat faptul că materialele informative erau cenzurate chiar înainte de a ajunge la jurnaliști. În al treilea rând, Goebbels a introdus o conferință de presă zilnică în programul Ministerului Propagandei, tocmai pentru a ghida orientarea politicii editoriale. Iar în final, prin așa-numita „Lege a redactorilor de ziar" din octombrie 1933, conținutul ziarului devenea în întregime responsabilitatea redactorului;datoria lui era să satisfacă cerințele Ministerului Propagandei, iar dacă nu reușea să facă acest lucru, suporta consecințele. În acest mod, după cum a afirmat un istoric, „nu mai era nevoie de cenzură pentru că funcția cea mai importantă a redactorului devenea cea de cenzor".

Naziștii au reușit în mare măsură să ducă presa de nas. Chiar și renumitul *Frankfurter Zeitung* a fost nevoit să-și întrerupă existența în 1943. În orice caz, prețul acestui succes nazist îl reprezenta evoluția către o ziaristică sterilă, goală de orice conținut, ceea ce a contribuit, fără îndoială, la reducerea cu 10% a circulației ziarelor între 1933-9.

Deși controlul asupra presei și radioului era obiectivul principal al lui Goebbels, el și-a sporit treptat influența, astfel încât filmul, muzica, literatura și arta au trecut sub controlul Comisiei culturale a Reich-ului. Rolul pe care-l aveau de îndeplinit va fi amplu tratat și detaliat în următorul capitol. Pentru moment, este suficient să spunem că încercările de a propaga o cultură nazistă distinctă au rămas, în mare parte, fără succes.

Un ultim aspect al mașinii propagandiste a lui Goebbels a fost încercarea deliberată de a crea un nou tip de ritual social. Salutul *Heil Hitler,* salutul nazist, cântecul *Horst Wessel* și preponderența uniformelor militare aveau misiunea de a întări sentimentul individului de identificare cu regimul. Acest lucru a fost în continuare încurajat prin organizarea unei serii de serbări publice menite să comemoreze zilele istorice din calendarul nazist.

Zilele istorice din calendarul nazist

30 ianuarie	Preluarea puterii (1933)
24 februarie	Refondarea partidului (1925)
prima duminică din martie	Ziua comemorării eroilor (uciși în război)
20 aprilie	Ziua de naștere a lui Hitler
1 Mai	Ziua națională a muncii
a doua duminică din mai	Duminica mamelor
Septembrie	Manifestația partidului de la Nürnberg
9 noiembrie	*Puciul* din München (1923)

Este imposibil de estimat cât de eficientă era propaganda nazistă în sens cantitativ. Sondajele de opinie în ceea ce priveşte atitudinea publică nu reprezentau o trăsătură a Germaniei naziste, deşi partidul era într-atât de preocupat de morala publică, încât obişnuia să organizeze propriile sale studii. Oricum, ar fi poate prea simplist, din perspectiva unei democraţii liberale ca a noastră şi având şi avantajul privirii retrospective asupra evenimentelor, să ignorăm impactul său sau să-i desconsiderăm pe cei care au avut naivitatea de a se încrede în el. Viaţa dusă într-o societate în care un singur punct de vedere trebuia adoptat şi răspândit a avut, cu siguranţă, un efect negativ asupra judecăţii oamenilor. Când aceeaşi societate era terorizată de un sistem poliţienesc represiv şi administrată de un aparat de partid atât de numeros, era probabil mai uşor să crezi în propagandă decât să o pui sub semnul întrebării.

3 Armata

În orice sistem politic, rolul forţelor armate este vital pentru stabilitatea politică. Un regim care nu izbuteşte să-şi menţină sprijinul militar va fi lipsit de credibilitate atât în politica internă, cât şi în cea externă. Într-adevăr, de fiecare dată când se află despre o lovitură politică, de obicei poziţia pe care o adoptă armata se dovedeşte a fi factorul decisiv în supravieţuirea sau răsturnarea guvernului.

În Germania, tradiţia militară se leagă foarte strâns de trecutul naţional. Mai presus de toate, reputaţia stabilită de militarismul prusac a fost cea care a generat, adeseori, comentarii „Prusia nu este o ţară cu o forţă armată: este o armată cu o ţară", notase omul politic francez Mirabeau la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Această putere a maşinii militare prusace îi oferise lui Bismarck cadrul realizării unificării germane în urma războaielor cu Danemarca (1864), Austria (1866) şi Franţa (1870-1). Ulterior, armata a fost întodeauna în centrul vieţii politice a Germaniei. Elita militară se bucura de un statut social deosebit, iar generalii exercitau o influenţă considerabilă, după cum s-a dovedit cu prilejul intrigilor şi manevrelor din 1932-3, care au culminat cu „Noaptea cuţitelor lungi". Atunci cum se încadra armata în structura puterii celui de-al Treilea Reich? Cum a găsit nazismul, cu pretenţiile sale revoluţionare şi totalitare, mijloace de a se înţelege cu un grup de interese atât de tradiţionalist şi de puternic?

În contextul imediat următor „Nopţii cuţitelor lungi", se părea că armata ocupa o considerabilă poziţie de forţă. Spre deosebire de alte instituţii, nu fusese „coordonată", iar conducătorii ei erau plini de încredere în câştigarea unei anumite supremaţii, de vreme ce Hitler fusese de acord cu desfiinţarea trupelor sale de şoc (SA). Ironia soartei făcea ca numeroşi ofiţeri ai armatei să creadă că elementele extremiste ale nazismului fuseseră îndepărtate şi că acum

ei puteau să ghideze statul nazist conform intereselor şi dorinţelor lor. În orice caz, retrospectiv vorbind, este clar faptul că „deşi armata reuşise să-şi menţină influenţa pe termen scurt, acest lucru se obţinuse cu preţul unui compromis ce avea să se dovedească mortal pe termen lung. Dovada o constituia noul jurământ de loialitate cerut de Hitler tuturor soldaţilor şi acceptat de feldmareşalul von Blomberg, ministrul de Război şi de generalul von Fritsch, comandantul suprem al armatei.

1 Jur în faţa lui Dumnezeu că voi da dovadă de supunere necondiţionată în faţa Führerului Reich-ului şi poporului german, Adolf Hitler, Comandant suprem al forţelor armate, şi că voi fi gata să-mi risc oricând viaţa pentru a respecta acest jurământ.

Pentru soldatul german, dedicat disciplinei şi ascultării necondiţionate, asemenea cuvinte reprezentau un angajament care făcea ca orice rezistenţă ulterioară să devină un act de înaltă trădare.

Între anii 1934-7, relaţia dintre statul nazist şi armată s-a menţinut cordială. Încurajat de programul reînarmării şi de reintroducerea serviciului militar obligatoriu din martie 1935 (ca urmare, efectivele armatei au atins 550.000 de oameni), Înaltul Comandament s-a autoînşelat şi autosugestionat în credinţa că poziţia sa predominantă va fi păstrată. De fapt, puterea SS-ului creştea rapid, în timp ce Hitler însuşi manifesta prea puţină consideraţie faţă de atitudinea conservatoare a multor ofiţeri. Mai degrabă realismul politic a fost cel care l-a reţinut pe Hitler de la orice implicare în chestiunile armatei până în anul 1938.

În noiembrie 1937 Hitler subliniase cu prilejul întâlnirii de la Hossbach (vezi pag. 126) ţelurile sale expansioniste. Blomberg şi Fritsch, dat fiind gradul lipsei de pregătire militară a Germaniei, erau foarte serios preocupaţi de discursul lui Hitler privitor la război şi cucerire. Rezervele lor n-au făcut decât să-i dovedească încă o dată lui Hitler lipsa de fermitate a conducerii armatei, iar în februarie 1938 ambii au fost siliţi să demisioneze, ca urmare a dezvăluirilor făcute asupra unor aspecte din viaţa lor particulară. Blomberg tocmai se recăsătorise, avându-l pe Hitler ca martor principal, dar ulterior s-a aflat că soţia sa avea cazier şi că fusese urmărită sub acuzaţia de jaf şi prostituţie. Fritsch a fost acuzat pe nedrept de înclinaţii şi prejudicii homosexuale - dovezile fiind furnizate de către Himmler. Acest episod mai degrabă sordid i-a oferit lui Hitler ocazia perfectă pentru a-şi subordona armata. Postul de ministru de război a fost desfiinţat, iar Hitler însuşi a devenit comandantul suprem al tuturor forţelor armate, cu un comandament ce se afla la dispoziţia sa, *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW), condus de un acolit fidel, general Keitel. Noul Comandant suprem al armatei era generalul Brauchitsch - un alt punct de sprijin al regimului. Ca urmare a acestor schimbări, alţi 16 generali au fost trecuţi în rezervă, iar 44 transferaţi.

Nu există aproape nici o îndoială în privinţa faptului că posibilitatea armatei, începând cu 1938, de a influenţa evenimentele politice din Germania, scăzuse considerabil. Dacă în primii ani ai regimului nazist Hitler recunoscuse, în mod corect, necesitatea de a conlucra cu conducerea armatei, începând cu 1938 el devenise suficient de puternic ca să modeleze această armată conform dorinţelor sale. Aceasta nu înseamnă că armata nu mai avea nici o putere, ci că fusese dresată să-şi servească noul stăpân. Astfel, se recunoaşte de către opozanţii nazismului faptul că armata rămăsese totuşi singura instituţie având mijloacele tehnice de a lovi într-o manieră eficientă regimul nazist. De exemplu, este cunoscut acum planul din vara anului 1938, proiectat de un număr de generali deziluzionaţi, potrivit căruia Hitler urma să fie arestat în condiţiile în care un război pan-european era pe punctul de a izbucni, ca urmare a crizei sudete. În orice caz, între 1938 şi 1942 politica diplomatică şi militară era într-atât de încununată de succes, încât a anihilat planurile acelor ofiţeri care doreau să organizeze o rezistenţă în rândurile armatei. Mai mult, odată ce Germania se afla din nou în prag de război, rezistenţa nu numai că apărea drept trădare, dar putea fi interceptată de inamic şi ca o lipsă esenţială de patriotism.

La începutul anului 1943, situaţia militară s-a schimbat în mod dramatic. Înfrângerea din Africa de Nord a fost urmată de dezastrul de la Stalingrad. Numeroşi generali începuseră să creadă că războiul nu va fi câştigat şi totuşi armata continua să lupte în numele unui regim care legitimase atrocităţi de nedescris şi care cerea acum un „război total". În această situaţie, anumite figuri ale rezistenţei civile au luat contact cu generalii disidenţi, precum Beck şi Rommel, cu scopul de a-l asasina pe Hitler şi de a forma apoi un guvern provizoriu. În cele din urmă, colonelul von Strauffenberg a amplasat o bombă în camera de conferinţe a cartierului general al lui Hitler din Prusia de Est, la 20 iulie 1944. Bomba a explodat, provocându-i însă lui Hitler răni superficiale; în atmosfera de confuzie ce a urmat, generalii din Berlin au avut, în mod fatal, anumite ezitări, permiţând astfel unui grup de soldaţi credincioşi regimului să-i aresteze pe conspiratori şi să restabilească ordinea.

Eşecul complotului din 20 iulie a marcat sfârşitul poziţiei puternice şi privilegiate deţinută de armată în societatea germană. Numeroşi ofiţeri din rândul celor arestaţi au fost executaţi, ca urmare a anchetei brutale întreprinse de Gestapo. Oricum, poate chiar mai semnificative decât acest proces de epurare sângeroasă, au fost directivele care s-au succedat. Salutul nazist a devenit obligatoriu pretutindeni în cadrul armatei: ofiţerii politici au fost însărcinaţi cu supravegherea îndoctrinării în rândurile armatei; în cele din urmă, odată cu numirea lui Himmler drept comandant suprem al trupelor din interior, armata a fost pusă sub controlul SS-ului. Ultimele rămăşiţe ale independenţei armatei au fost subordonate regimului nazist.

În general, istoricii au manifestat puțină înțelegere față de rolul jucat de armata germană în timpul anilor de dominație nazistă. Într-adevăr, deși trebuie evitate stereotipiile și recunoscut faptul că existau diferite curente de opinie, este greu de evitat concluzia conform căreia conducerea armatei s-a implicat într-un joc politic naiv și stupid. Constrânși de tradițiile lor de supunere, loialitate și patriotism, și încurajați de orientarea autoritară a celui de-al Treilea Reich, armata devenise un punct de sprijin vital pentru regimul nazist în primii săi ani. Totuși, chiar și atunci când puterea lor de a influența evenimentele a fost redusă drastic în 1938, iar implicarea totală a conducerii naziste a devenit evidentă în timpul războiului, liderii armatei nu au putut găsi o rezolvare a dilemei politice și morale în care se găseau. Complotul de la 20 iulie a reprezentat un act de vitejie, dar ezitările și lipsa de fermitate din ziua aceea erau, de asemenea, indicatori ai poziției compromise în care se afla armata la acea dată.

4 Economia în cel de-al Treilea Reich

În anii premergători lui 1933, Hitler avusese grijă să nu se lase prins de amănuntele specifice unei politici economice. În ciuda orientării anti-capitaliste a Programului în 25 de puncte, realitățile politice necesitau o anumită ambiguitate pentru a satisface interesele diferitelor grupări influente. În orice caz, este în egală măsură evident faptul că, pe parcursul anului 1932, conducerea nazistă a început să ia în considerație un număr de posibile abordări ale problemei economice. În primul rând, exista politica autarhiei (autonomie economică). Aceasta presupunea crearea unei comunități comerciale sau economice aflată sub influența dominantă a Germaniei, care să fie extinsă în așa fel încât să rivalizeze cu celelalte mari puteri economice. În al doilea rând, s-a acordat o atenție specială ideii de finațare deficitară, care începuse să se impună și care-și găsea cea mai evidentă expresie în teoriile unui economist britanic, John Maynard Keynes. Prin sumele alocate lucrărilor publice, se intenționa crearea de noi locuri de muncă, ceea ce va determina apoi o sporire a cererii la nivelul întregii economii. În orice caz, în ciuda atenției acordate unor asemenea orientări, până în ianuarie 1933 nu apăruse nici un plan coerent. Hitler nu manifesta nici un interes față de înțelegerea problemelor economiei. Pentru el, acestea erau doar calea prin care-și putea atinge obiectivele militare și politice. În consecință, deși cele trei moduri de abordare descrise mai sus figurează în istoria economică a celui de-al Treilea Reich, exista în ele o lipsă de consistență care sugerează faptul că politica economică tindea să fie pragmatică și să răsară mai degrabă din necesitățile momentului respectiv decât să fie rezultatul unei planificări tratate cu grijă.

După cum a afirmat un reputat istoric, „în întreaga perioadă a regimului nazist nu a predominat nici un sistem economic unic şi unitar".

În primii ani, politica economică a naziştilor se afla sub controlul lui Hjalmar Schacht, preşedintele Băncii Reichului (1933-9) şi ministru al Economiei (1934-7). Aceasta reflecta necesitatea conducerii naziste de a conlucra cu forţe puternice ale marii finanţe, întrucât Schacht era deja un om al finanţelor respectat şi cunoscut pe plan internaţional - datorită rolului de primă mărime pe care îl avusese în crearea unui nou curs valutar în timpul inflaţiei din 1923. În urma organizării puse la punct de Schacht şi a influenţei sale, între anii 1933-6 bugetul statului a fost destinat unor lucrări menite să creeze noi locuri de muncă - construirea autostrăzilor, defrişarea pădurilor şi clădiri de interes public. Subvenţiile au ajutat la revitalizarea construcţiilor private şi a reparaţiilor, iar sumele alocate înarmării au crescut. Desigur, trebuie să ţinem cont de faptul că toate acestea se petreceau într-o perioadă în care economia mondială începuse să-şi revină. Fără îndoială că scăderea numărului şomerilor la 1.700.000 milioane la jumătatea lui 1935 a reprezentat o realizare remarcabilă - care a sporit rândurile admiratorilor regimului nazist atât acasă, cât şi în străinătate.

În orice caz, acest succes a fost un factor care a contribuit la apariţia a două „griji" economice: spaima de a încuraja apariţia unui fenomen inflaţionist din cauza cererilor crescânde şi apariţia unei echilibrări a deficitului de plăţi, întrucât Germania importa o cantitate mai mare de materii prime, fără a-şi spori, în acelaşi timp, exporturile. Preocuparea privind inflaţia nu s-a materializat însă, deoarece guvernul a stabilit un control strict asupra preţurilor şi salariilor - o mişcare economică înlesnită de actul politic de desfiinţare a sindicatelor din mai 1933. Oricum, o balanţă a plăţilor a apărut pentru prima dată în vara anului 1934 şi s-a petrecut de-atunci cu regularitate.

Problema echilibrării plăţilor nu era o simplă chestiune economică, căci avea implicaţii politice şi militare adânci. Dacă Germania era atât de lipsită de valută străină, care sector al economiei avea prioritate în alocarea acestor bani? Ministrul Economiei, Schmitt, dorea să încurajeze canalizarea fondurilor către domeniul public, pentru a micşora rata şomajului. În orice caz, voci influente din rândurile armatei şi-ale marii finanţe s-au făcut auzite, susţinând că o asemenea orientare va însemna limitarea importului de materii vitale pentru programul de reînarmare, aflat încă într-o stare embrionară. Hitler nu putea să ignore astfel de presiuni - mai ales că această problemă economică coincidea cu dilema asupra problemei SA-ului (vezi pag. 54). În consecinţă, Schmitt a fost îndepărtat, iar Schacht a acumulat atributele de ministru al Economiei şi preşedinte al Băncii Reich-ului.

Schacht nu era nazist, dar talentele sale economice recunoscute i-au câştigat respectul regimului. Într-adevăr, s-a pretins că Schacht „a contribuit

în egală măsură cu Hitler la construirea celui de-al Treilea Reich". Prin legea de la 3 iulie, i s-au acordat puteri dictatoriale asupra economiei, de care s-a folosit pentru a introduce „Noul Plan" din septembrie 1934. Acesta oferea guvernului un control pe scară largă al tuturor aspectelor legate de schimburile comerciale şi valutare. În acest fel, guvernul a stabilit priorităţile. În consecinţă, de exemplu, în 1934 importurile de bumbac neprelucrat şi lână erau reduse substanţial, pentru a satisface cererile de import ale industriei grele. Schacht a încercat să promoveze comerţul şi să economisească valuta străină prin semnarea unor tratate de comerţ bilateral, în special cu ţările din sud-estul Europei şi din America de Sud. Acestea luau adeseori forma unor convenţii ce presupuneau schimburi în natură directe (evitându-se astfel necesitatea schimbului oficial de valută). Germania se declara de acord să tranzacţioneze materii prime din aceste ţări, cu condiţia ca mărcile să fie folosite numai pentru cumpărarea înapoi a produselor germane (la un moment dat s-a estimat că marca germană avea 237 de valori diferite, în funcţie de ţară şi de împrejurări). În acest fel, Germania a început să exercite o influenţă economică puternică în Balcani cu mult înainte să fi obţinut controlul militar şi politic.

Schacht a jucat un rol esenţial prin aşezarea bazelor economice ale statului nazist. La sfârşitul anului 1935, Germania avea un surplus comercial, rata şomajului era în scădere, iar producţia industrială globală crescuse cu 49,5% faţă de 1933. În orice caz, asemenea succese marcau o slăbiciune structurală fundamentală. În multe privinţe, după cum era conştient şi Schacht însuşi, el nu făcuse decât să ascută problema balanţei de plăţi printr-o serie de subterfugii financiare inteligente. În 1936, lucrurile au început să se precipite, pe fundalul unei crize acute în privinţa balanţei de plăţi.

În ciuda „trucurilor" sale economice şi a simpatiei aparente faţă de finanţarea deficitară, Schacht era de părere că deficitul bugetar şi balanţa plăţilor nu puteau fi menţinute pe timp nelimitat. La începutul anului 1936 a devenit clar pentru Schacht faptul că, odată cu creşterea cerinţelor pentru înarmare şi alte cheltuieli adiacente, balanţa de plăţi a Germaniei se afunda din ce în ce mai mult spre dezastru. A propus în consecinţă o reducere a cheltuielilor militare în speranţa măririi producţiei de bunuri industriale la export, care aveau cel puţin avantajul de a fi vândute şi de a câştiga valută străină. O astfel de soluţie a avut susţinătorii săi, în special printre cei cu interese în ramurile industriale orientate către export, dar era de neacceptat pentru forţele armate şi conducerea nazistă. Influenţa lui Schacht era în declin.

Criza politico-economică din 1936 a fost rezolvată prin introducerea Planului de patru ani, aflat sub controlul lui Hermann Göring. Scopul acestei măsuri era de a pregăti forţele armate ale Germaniei şi economia în vederea unui război în decurs de cel mult patru ani. Pentru a îndeplini o asemenea

sarcină, Planul sublinia patru priorităţi: o creştere a producţiei agricole, perfecţionarea sectoarelor-cheie ale forţei de muncă, reglementări guvernamentale asupra importurilor şi exporturilor şi, mai presus de toate, obţinerea unei independenţe economice în ceea ce priveşte materiile prime, precum petrolul, metalele şi cauciucul - dacă era necesar, prin utilizarea substituenţilor sintetici. Un asemenea program a marcat o importantă cotitură în regimul nazist. Controlul exercitat de nazişti asupra industriei a devenit mult mai sever, iar Schacht a descoperit că influenţa sa era mult diminuată, după cum afirma el însuşi în cartea sa, scrisă în 1949:

> Göring a pornit, cu toată nebunia şi incompetenţa unui amator, să îndeplinească programul de independenţă economică sau antarhic, prevăzut de Planul de patru ani. Hitler îi dăduse posibilitatea, în calitate de coordonator al acestui Plan, să întreprindă operaţiuni care să-i asigure extinderea propriei influenţe asupra politicii economice, ceea ce nu a fost dificil, de vreme ce el se găsea acum, bineînţeles, în situaţia de a plasa contracte foarte importante. La 17 decembrie 1936, Göring a declarat la o întrunire a marilor industriaşi că problema care se punea nu mai consta în a produce cu cheltuieli reduse, ci în a produce. Iar în ceea ce privea obţinerea de valută nu avea prea mare importanţă dacă prevederile legii erau respectate sau nu ...Politica lui Göring de a exploata la maximum rezervele economice ale Germaniei m-a făcut să intru într-un conflict din ce în ce mai acut cu el; în ceea ce-l priveşte abuza de puterea pe care o deţinea, şi avându-i ca sprijin pe Hitler şi întregul partid, încerca să-şi asume o parte considerabilă din prerogativele de ministru al Economiei.

Schacht a demisionat în cele din urmă din funcţia de ministru al Economiei în noiembrie 1937, fiind înlocuit cu obedientul Walther Funk. Începând din acel moment, Göring a devenit adevăratul conducător al economiei, iar marea finanţă a descoperit treptat că era nevoită să-şi desfăşoare activitatea în limitele stabilite de liderii nazişti.

Succesul Planului s-a dovedit a nu fi total. Pe de o parte, era departe de a atinge obiectivele propuse în privinţa produselor vitale legate de petrol şi cauciuc, iar producţia de armament nu a atins cotele cerute de armată şi de Hitler. Pe de altă parte, producţia unui număr de materiale-cheie, cum ar fi aluminiul şi explozibilile, s-a mărit considerabil, iar la alte produse a crescut, atingând o rată însemnată. Pe scurt, în ciuda avântului economic, Germania a înregistrat o creştere a gradului său de dependenţă faţă de importuri.

La sfârşitul anului 1938, producţia industrială germană crescuse cu 105% faţă de 1933. Totuşi, nu se putea susţine în nici un caz că Germania poseda o economie pregătită pentru război. Cercetările din anii '50 ale lui B.H.Klein l-au

îndreptățit să afirme că această „mobilizare parțială" reprezenta o strategie deliberată, ținând de politica *Blitzkrieg*-ului. În opinia sa, Hitler și forțele armate cunoșteau situația precară a Germaniei în ceea ce privește materiile prime, iar în consecință au adoptat strategia războaielor scurte, care să nu slăbească excesiv economia. Acest plan avea și avantajul politic de a nu reduce în mod drastic producția de bunuri de consum. În consecință, Klein susținea că anterior anului 1939, „nivelul de mobilizare economică a Germaniei în vederea războiului era mai curând scăzut". Într-adevăr, argumenta el, a fost nevoie de înfrângerea de la Stalingrad, din iarna 1942-3, ca întreaga economie să fie mobilizată de urgență.

Teza lui Klein s-a dovedit a fi foarte influentă în epocă, deși a fost modificată, într-o oarecare măsură, de către Milward, la mijlocul anilor '60. Acesta era de acord cu faptul că *Blitzkrieg*-ul era menit să evite războiul total, dar sublinia în același timp că „nici o națiune nu mai cheltuise până atunci sume atît de mari pentru pregătirile de război". Mai mult, el sugera că adevăratul punct de cotitură în ceea ce privește economia l-a reprezentat eșecul germanilor de a cuceri Moscova, la sfârșitul anului 1941. Odată cu primăvara 1942, mașina economiei germane era gata pentru un război de uzură.

Astfel de interpretări au început să fie puse sub semnul întrebării în zilele noastre. Bazându-se pe opiniile istoricilor diplomației, care îl considerau pe Hitler implicat, fără a fi avut inițial intenția, într-un război pe scară europeană în septembrie 1939, istoricii economiei au început să-și revizuiască părerile în ceea ce privește starea și orientarea economiei Germaniei. Overy a susținut cu tărie că Hitler prevăzuse încă de la început un mare conflict în vederea preluării puterii mondiale și că acest lucru necesita transformarea economiei în așa fel încât să răspundă cerințelor războiului total. În orice caz, pregătirile sale pentru acest tip de război trebuiau să se încheie până în 1943. Războiul cu Polonia din 1939 urma să fie un război local, care nu presupunea, în opinia eronată a lui Hitler, amestecul Marii Britanii și al Franței. Izbucnirea prematură a conflictului pe plan european a găsit, în mod inevitabil, economia germană mobilizată doar în parte. Dar după părerea lui Overy, principiile de bază ale politicii economice a naziștilor deveniseră deja clare. Din 1933 creșterea economică fusese direcționată în principal către nevoile războiului, și nu către consumul civil. În perioada cuprinsă între 1936-1939, peste două treimi din totalul investițiilor germane fuseseră îndreptate înspre obiective ținând de război. În cadrul unei concluzii într-un fel dătătoare de fiori, Overy subliniază:

1 Dacă războiul ar fi fost amânat până în 1943-5, așa după cum sperase Hitler, atunci Germania ar fi fost mult mai bine pregătită și ar fi avut la dispoziție rachete, avioane cu reacție, bombardiere intercontinentale, poate chiar arme atomice. Deși Marea Britanie și Franța n-au avut avut

5 cunoştinţă de acest lucru, declaraţia de război din 1939 a împiedicat Germania să devină supraputerea pe care o dorea Hitler. Tendinţa de angajare într-un război total s-a transformat, în urma neîndeplinirii exigenţelor acestuia, în *Blitzkrieg*.

Controversa în legătură cu relaţia dintre politica economică şi strategia militară ne ajută să înţelegem balanţa oscilantă a puterii în cadrul orientărilor politice ale celui de-al Treilea Reich. Începând cu 1933, poziţia ocupată de comunitatea afacerilor a început să se îmbunătăţească. Date fiind schimbările din comerţul mondial şi distrugerea sindicatelor de către nazişti, s-a înregistrat o restabilire comercială. Oricum, în ciuda tuturor promisiunilor electorale naziste, micii întreprinzători s-au văzut înghiţiţi de marea industrie, pe al cărei ajutor se bazau naziştii în ceea ce priveşte reînarmarea. În consecinţă, iniţial cele mai prospere s-au dovedit gigantele industrii ale cărbunelui şi oţelului; în orice caz, din 1936 şi odată cu introducerea Planului de patru ani, sectorul electrochimic a devenit principalul beneficiar, în mare măsură datorită legăturilor sale cu producţia de armament. În special uriaşa corporaţie I.G.Farben, care deţinea întâietatea în ceea ce priveşte cercetarea şi obţinerea substituenţilor sintetici, şi-a mărit profiturile de la 71 milioane de mărci în 1935 la 240 milioane mărci în 1939.

În mijlocul acestei controverse, ceea ce nu poate fi pus la îndoială este faptul că succesele militare obţinute de forţele armate până în vara anului 1941 nu numai că le-au adus sprijinul maselor populare lui Hitler şi regimului său, dar au şi ascuns, foarte convenabil, probleme economice cum ar fi criza materiilor prime, necesitatea introducerii raţiilor alimentare odată cu 1939, precum şi ineficienţa birocraţiei care coordona politica militară şi pe cea economică. Căci, în ciuda a ceea ce se spunea despre ordinea şi eficienţa germană, mobilizarea economică a Marii Britanii în vederea războiului a fost mult mai rapidă între 1939-41.

Tabelul 2

GNP şi cheltuielile militare în Germania şi Marea Britanie

	Germania (miliarde de mărci)			Marea Britanie (miliarde de lire)			
	GNP	Cheltuieli militare	%	GNP	Cheltuieli militare		%
1938	105	17,2		17	4,8	0,4	8
1939	130	30,0		23	5,0	1,1	22
1940	141	53,0		38	6,0	3,2	53
1941	152	71,0		47	6,8	4,1	60

Probabil datorită lipsei de interes manifestate de Hitler faţă de problemele economice, istoricii au dificultăţi în sublinierea cu exactitate a momentului

în care regimul nazist a început să-şi arate slăbiciunea economică. Fritz Todt, numit ministru al Înarmării în martie 1940, a iniţiat şi pregătit, în mod cert, multe dintre reformele atribuite lui Albert Speer, care i-a succedat în februarie 1942. Speer se bucura de relaţii foarte cordiale cu Hitler şi s-a folosit de autoritatea Führer-ului pentru a impune programul său economic.

Todt şi Speer susţineau o politică a „autoresponsabilităţii industriale" Controalele şi constrângerile la care fusese supusă până atunci lumea afacerilor au fost îndulcite. În locul lor s-a stabilit o Comisie Centrală de Planificare. Aceasta cuprindea un număr de comitete, fiecare reprezentând un sector vital al economiei. În felul acesta, Speer menţinea controlul centralizat asupra economiei de război, în timp ce conferea industriaşilor un grad considerabil de libertate. Din 1942 producţia de arme a crescut în mod marcant, ajungând la cota maximă în a doua jumătate a anului 1944.

În orice caz, asemenea „succese" economice nu puteau schimba situaţia militară în declin. La sfârşitul lui 1944, forţele aliate avansau atât dinspre est, cât şi dinspre vest, iar economia de război a Germaniei s-a ruinat treptat. Căderea sistemului de comunicaţii, diminuarea surselor de materii prime, cât şi lipsa forţei de muncă însemnau că războiul nu mai putea fi continuat cu eficienţă. Totuşi, industria germană a continuat să lucreze în folosul regimului nazist până la sfârşit. Liderii marii industrii şi finanţe n-au fost în rândul complotiştilor de la 20 iulie 1944. Aceasta poate pentru că beneficiile materiale erau mult prea tentante pentru cei implicaţi în producerea armamentului. Profiturile continuau să crească, iar acesta era un motiv suficient ca să colaborezi cu regimul. Oricum, acest lucru nu înseamnă că industriaşii s-au aflat vreodată la cârma politicii. Din 1936, politica era dirijată în mod categoric de conducerea nazistă.

5 Concluzie

Să descrii cel de-al Treilea Reich ca fiind „totalitar" nu este eronat. În orice caz, poate induce, în eroare, întrucât acesta este un termen care este în foarte mare măsură produsul Războiului rece de după 1945, când istoricii occidentali liberali au pus, poate prea în grabă, semnul egalităţii între Germania lui Hitler, Rusia lui Stalin şi Italia lui Mussolini. Chiar şi mai gravă este încercarea istoricilor sovietici şi est-germani (în perioada pre - Gorbaciov) de a prezenta statul nazist ca fiind o simplă manifestare politică a puterii elitei capitaliste. Ambele interpretări au devenit explicaţii inadecvate ale structurii puterii în cadrul celui de-al Treilea Reich.

Modelul totalitarist al Germaniei naziste poate fi criticat din două motive majore. Deşi Germania era din punct de vedere politic un stat unipartid,

Partidul nazist nu dispunea de organizarea sau consensul de obiective care să-l conducă la dominarea lumii afacerilor (contrar cazului bolşevicilor din URSS). Germania nazistă nu era structura monolitică pe care o sugerează termenul „totalitar". În orice caz, existenţa în continuare a întreprinderilor private şi simpatia evidentă a anumitor elemente ale marii finanţe şi industrii faţă de regim nu poate duce la o acceptare a punctului de vedere tradiţional, marxist. Căci, în realitate, se poate susţine teza conform căreia forţele economice predominau, în dauna altor blocuri politice, numai printr-o ignorare a dovezilor concrete.

În locul acestor teorii, istoricii au acceptat viziunea conform căreia cel de-al Treilea Reich, în structura puterii sale, era o „policraţie" - o alianţă a diferitelor blocuri care, deşi nu la unison, erau dependente unele de altele, pregătite fiind să conlucreze între ele ca parteneri la conducere. Cel mai important dintre blocuri pare să fi fost chiar Partidul nazist, sistemul SS - Poliţie - SD, armata, marea finanţă şi industrie şi, într-o oarecare măsură, nivelurile superioare ale democraţiei de stat (deşi şi acest tablou este foarte mult simplificat şi nu denotă divizările şi conflictele dintre aceste grupuri diverse). În centrul tuturor acestor lucruri se afla prezenţa dominatoare a lui Hitler însuşi.

În orice caz, chiar şi această prezentare este prea simplistă, de vreme ce relaţia dintre aceste „blocuri ale puterii" era departe de a fi statică. În anii de început, Hitler şi naziştii - şi în acea etapă sistemul SS - Poliţie - SD era relativ nesemnificativ - erau în mare măsură dependenţi de simpatia armatei şi a marii finanţe, astfel încât nu făcuseră încercarea de a le controla în mod direct, din teama de a nu şi le îndepărta. Într-adevăr, desfiinţarea SA-ului în 1934 a fost influenţată foarte mult de nevoia de a placa interesele grupurilor tradiţionale, şi a fost percepută ca o lovitură de către numeroşi membri ai Partidului. În această etapă, programul de reînarmare reprezenta şi un centru puternic al intereselor comune - contracte şi profituri pentru industrie, restabilirea prestigiului armatei şi punerea bazelor viitoarei expansiuni imperialiste plănuite de naziști.

Toate acestea s-au schimbat în cursul anilor 1936-8. Poziţia politică personală a lui Hitler era de-acum mult mai puternică şi era sprijinită fără menajamente de sistemul din ce în ce mai consolidat al lui Himmler, SS - Poliţie - SD. Hitler, aşadar, era mult mai puţin supus constrângerii de a face compromisuri politice şi-şi putea permite să-şi urmărească obiectivele într-un mod mai deschis. În consecinţă, criza economică din 1936 a dus la înlocuirea lui Schacht şi introducerea Planului de patru ani, sub conducerea lui Göring, care urmărea crearea unei economii de război. Aceasta a însemnat o schimbare majoră a balanţei puterii în defavoarea marii finanţe ca întreg, deşi aceasta era puternic sprijinită de sectorul electrochimic, datorită legăturilor

cu producția de armament. În ciuda faptului că armata se coalizase cu liderii naziști în 1936, rândurile acesteia au fost serios slăbite, doi ani mai târziu, cu ocazia epurării unor generali de frunte, după ce Blomberg și Fritsch își exprimaseră anumite rezerve în ceea ce privește linia urmată de politica externă a lui Hitler.

Până în 1938, așadar, atât armata, cât și marea finanță au fost reduse la statutul de parteneri minori în structura politică a celui de-al Treilea Reich. Această diminuare a poziției lor avea să continue în anii următori, deși la început armata dobândise o mare influență în urma victoriilor militare din perioada 1939-41. În orice caz, numai sub presiunea războiului au putut crește într-atât puterea și influența sistemului SS - Poliție - SD, acesta devenind blocul dominant al puterii. Într-adevăr, unii istorici au mers până într-acolo încât să vorbească despre apariția „statului SS". Acesta coincidea cu slăbirea elitelor tradiționale în cadrul birocrației de stat, în timp ce o influență relativ mai mare începuse să se facă simțită din partea aparatului de partid aflat sub influența lui Bormann. S-ar părea, de aceea, că într-o eventuală perioadă de declin a celui de-al Treilea Reich, diferitele organisme naziste și-ar fi asumat un rol dominant în detrimentul agențiilor externe.

Istoricii structuraliști au reușit să evidențieze o lipsă de planificare și organizare din partea lui Hitler, astfel încât acum se acceptă în general faptul că divizarea și rivalitățile din cadrul guvernului celui de-al Treilea Reich au persistat de-a lungul celor 12 ani de existență ai acestuia. Atât Himmler, cât și Göring își conduceau propriile lor imperii instituționalizate, iar obiectivele și interesele pe care le urmăreau îi aduceau în stare de conflict nu numai unul față de celălalt, dar și cu ceilalți naziști de frunte. În mod asemănător, Speer și Sauckel (ministrul Muncii) se ciocneau permanent în ceea ce privește direcționarea forței de muncă în economia de război. Acestea se petreceau în timp ce Bormann și Goebbels erau într-atât de disprețuiți de ceilalți membri ai partidului, încât rivalitățile personale și ambițiile ajungeau să predomine în dauna unei guvernări eficiente. Totuși, în ciuda acestor discuții despre conflicte individuale și instituționale, este greu să îl ignori pe Hitler sau să accepți în ceea ce-l privește calificativul de „dictator slab" (probabil cu excepția ultimelor sale luni de viață). Hitler a creat Partidul și s-a aflat în fruntea unui regim construit pe chiar principiul conducerii autoritare. Este imposibil de scos în evidență vreo realizare internă majoră care să fi fost contrară dorințelor lui Hitler. La fel, propriile sale opinii despre cucerirea continentului și supremația rasială au fost cele care au determinat politica militară și cea externă a Germaniei. Într-o analiză finală, se poate scoate în evidență faptul că sistemul SS - Poliție - SD s-a transformat în blocul politic dominant, și că principiul pe baza căruia a funcționat, de la începuturi chiar, a fost acela al supunerii necondiționate față de voința *Führerului*.

Să luăm notiţe despre „Politica şi economia în statul nazist, 1933-45"

Există multe neînţelegeri în legătură cu statul nazist. Notele dvs. la acest capitol ar trebui să vă ofere pătrunderea unor realităţi mai complexe. Asiguraţi-vă că aţi înţeles terminologia politică şi economică de bază. Mai ales, două chestiuni trebuie avute în vedere:

i) Cum se pot pune în relaţie diversele forţe politice şi economice ale celui de-al Treilea Reich?

ii) Cum s-a schimbat relaţia dintre ele pe parcursul timpului?

Următoarele titluri, subtitluri şi întrebări ar trebui să vă ajute:

1 **Totalitarismul**

1.1. Ce înţelegeţi prin termenul de „totalitarism"?

2 **Sistemul nazist de guvernare**

2.1. Partidul şi statul.

2.1.1. Care a fost relaţia teoretică dintre Partid şi stat?

2.1.2. De ce s-a confruntat Partidul cu atâtea dificultăţi în alcătuirea unei baze solide a puterii în cel de-al Treilea Reich?

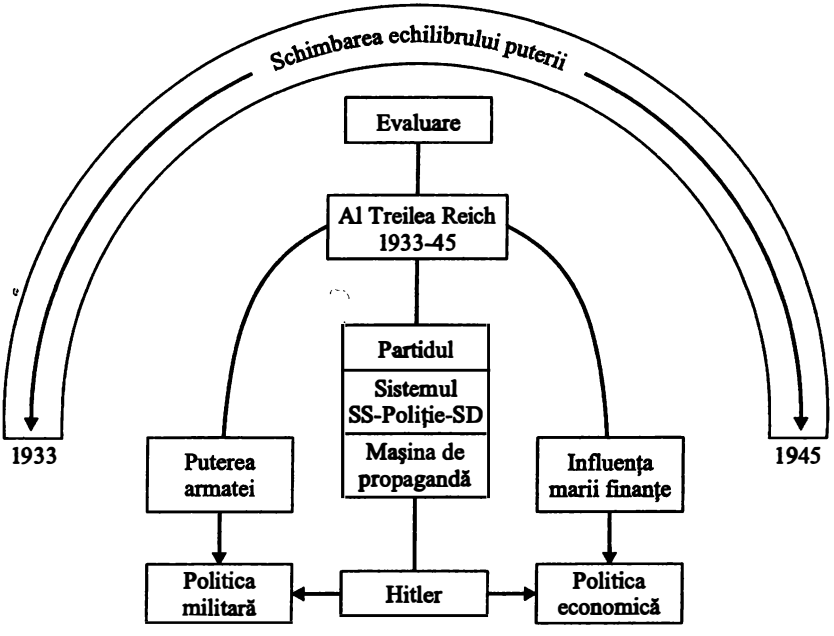

Sumar - Politica şi economia în statul nazist, 1933-45

2.1.3. Influența lui Hess și a lui Bormann. În ce fel au schimbat ei poziția Partidului?
2.2. Rolul lui Hitler.
2.2.1. Care erau constrângerile de ordin practic ale poziției teoretice a lui Hitler de „putere supremă"?
2.2.2. Interpretări „structuraliste" și „intenționaliste" ale poziției lui Hitler.
2.3. Aparatul polițienesc al statului.
2.3.1. Originile, dezvoltarea și extinderea SS-ului.
2.3.2. Cât de semnificativă era poziția SS-ului în cadrul celui de-al Treilea Reich?
2.4. Mașina de propagandă a naziștilor.
2.4.1. Radioul.
2.4.2. Presa.
3 **Armata**
3.1. De ce era atât de importantă poziția armatei în viața politică a Germaniei?
3.2. Expuneți pe scurt relația dintre armată și regimul nazist în fiecare din perioadele următoare: 1933-4; 1934-8; 1938-44 și 1944-5.
3.3. De ce a fost atât de criticat rolul armatei germane?
4 **Economia în cel de-al Treilea Reich**
4.1. Influențe economice exercitate asupra naziștilor.
4.2. Politica lui Schacht. Cum a pus el bazele economice ale celui de-al Treilea Reich?
4.3. Planul de patru ani. De ce a reprezentat criza din 1936 un punct de cotitură economic și politic atât de important?
4.4. O economie de război? Argumente pro și contra.
4.5. Impactul economic al războiului.
5 **Concluzie**

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Politica și economia în statul nazist, 1933-45".

În acest capitol ați urmărit structura politică a celui de-al Treilea Reich în cel mai larg sens al său și, deși este foarte posibil să fiți chestionat despre un aspect anume printr-o întrebare foarte precisă, este mult mai probabil să vă confruntați cu întrebări vizând o analiză mai cuprinzătoare a statului nazist; așadar ar putea fi necesar să utilizați și material din capitolul 4.

Multe dintre întrebări intră în categoria „în ce măsură...?" Cu toate că aceste întrebări pot fi concentrate asupra unui punct de interes, toate vă cer să construiți un răspuns în două părți. Prima parte va examina punctele de

vedere în favoarea chestiunii discutate, iar cea de-a doua va lua în discuţie pe cele contra. Reflectaţi asupra întrebărilor:

1. În ce măsură sunteţi de acord cu descrierea celui de-al Treilea Reich ca fiind un „stat SS"?
2. În ce măsură era Partidul cel mai important element al statului nazist?
3. Cât de mult au schimbat naziştii structura politică a Germaniei?
4. În ce măsură era Germania nazistă supusă controlului conducerii dictatoriale a lui Adolf Hitler?
5. În ce măsură se baza cel de-al Treilea Reich pe utilizarea terorii politice?
6. Cât de conform realităţii este termenul „totalitarist" în ceea ce priveşte cel de-al Treilea Reich?

Fiecare dintre aceste întrebări vă cere să cântăriţi semnificaţia problemei în lumina celorlalţi factori. De exemplu, întrebarea 2 vă cere să evidenţiaţi importanţa Partidului în cadrul statului nazist, aşadar va trebui să analizaţi şi alte „elemente", pentru a ajunge la o concluzie. Despre ce alte elemente va trebui să discutaţi? Amintiţi-vă că majoritatea timpului pe care-l aveţi la dispoziţie necesită să fie consacrat discutării importanţei Partidului. Întrebarea nu vă invită să trataţi subiectul statului nazist în general.

Acum pregătiţi un plan-eseu pentru întrebarea 4, bazat pe următoarele întrebări:

a) În ce fel îşi exercita Hitler controlul asupra celui de-al Treilea Reich?
b) Ce laturi ale vieţii social-economice şi politice ale Germaniei naziste s-au sustras controlului său?
c) Cine/ce mai exercita controlul?

În cele din urmă, exprimaţi-vă concluziile pe larg. Aceasta va fi o sarcină dificilă dacă va fi făcută aşa cum trebuie, întrucât veţi fi nevoit să încercaţi integrarea tuturor dovezilor într-o argumentaţie coerentă şi la obiect. În orice caz, acest lucru vă va ajuta să vă clarificaţi ideile în legătură cu acest subiect.

Întrebări bazate pe izvoare despre „Politica şi economia în statul nazist, 1933-45".

1 Rolul lui Hitler

Citiţi extrasele în legătură cu poziţia constituţională a lui Hitler şi programul său zilnic, de la pagina 65 şi 66. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) În conformitate cu teoria constituţională nazistă, care era baza puterii deţinute de *Führer*?
b) De ce credeţi că rangul de *Führer* nu era prezentat ca fiind o funcţie de stat?

c) Ce eşecuri politice majore sunt subliniate în descrierea stilului de viaţă a lui Hitler?
d) De ce credeţi că s-a străduit regimul să creeze o teorie constituţională atât de sforăitoare?
e) Care sunt părţile bune şi cele slabe ale acestor două citate din punctul de vedere al celui care studiază Germania lui Hitler?

2 **Atitudinea naziştilor faţă de propagandă**

Citiţi cele două citate din Goebbels despre propagandă de la pag. 69 şi 70. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Explicaţi cu propriile cuvinte scopurile principale urmărite de Goebbels ca ministru al Propagandei.
b) De ce acorda atâta importanţă Goebbels controlului asupra radioului?
c) Cum credeţi că ar fi justificat Goebbels monopolul instaurat de nazişti asupra radioului?
d) În ce măsură a reuşit maşina de propagandă să înşele poporul german în privinţa realităţii vieţii în cel de-al Treilea Reich?

3 **Economia nazistă**

Citiţi extrasele din Schacht (pagina 78) şi Overy (pagina 79); studiaţi apoi tabelul statisticilor de la pagina 80. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Care sunt principalele critici aduse de Schacht politicii economice naziste din anul 1936?
b) În ce fel trebuie privită cu grijă analiza lui Schacht? De ce reprezintă încă o sursă utilă istoricilor?
c) Explicaţi cu propriile cuvinte de ce şi cum analiza politicii economice întreprinse de Overy se potriveşte cu politica externă a Germaniei dintre 1936-1941.
d) De ce ar putea fi criticată prezentarea statisticilor?
e) Aceste surse precum şi alte dovezi pe care le cunoaşteţi sprijină teza conform căreia „politica economică nazistă a făcut inevitabil războiul de cucerire"?

4 **Structura celui de-al Treilea Reich**

Studiaţi tabloul lui Zeller de la pagina 68 şi portretul de pe coperta 1. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Ce impresie încearcă să creeze artistul prin portretul ce-l înfăţişează pe Hitler? Argumentaţi răspunsul.
b) În ce măsură sloganul reflectă fidel ideologia nazistă?
c) Tabloul lui Zeller se intitula „Statul lui Hitler". Care este imaginea celui de-al Treilea Reich pe care doreşte s-o transmită artistul?
d) În ciuda diferenţelor dintre cele două surse, ce similitudini puteţi descoperi în ceea ce priveşte modul de prezentare a structurii celui de-al Treilea Reich?

Capitolul VI

Impactul social al celui de-al Treilea Reich

1 Opiniile naziştilor despre societate

Hitler a susţinut întotdeauna că naţional-socialismul reprezenta ceva mai mult decât un simplu partid. Era o mişcare şi o ideologie care urmăreau exercitarea puterii în aşa fel, încât să transforme societatea germană. Se ridica împotriva valorilor predominante ale individualismului liberal şi ale conflictului dintre clase promovat de socialişti, susţinând în locul acestora conceptul de *Volksgemeinschaft* sau comunitatea populară. Prin încercarea ei de a aplana divergenţele de clasă şi sociale, această idee devenise un element important al propagandei electorale (vezi şi pagina 18). În orice caz, odată instaurată, însemna aplicarea ideilor naziste în ceea ce priveşte şi lupta în viaţa de zi cu zi, prin încurajarea unor noi atitudini sociale, şi prin implantarea principiilor rasiale în întreaga societate. În practică, apartenenţa la *Volksgemeinschaft* o puteau reclama arienii, ce se bucurau de o bună condiţie fizică şi mentală (cu excepţia invalizilor) şi care erau gata să accepte constrângerile dictaturii. Oricum, este destul de dificil să pătrunzi dincolo de aceste prevederi destul de vagi ale ideologiei naziste şi să identifici cu precizie felul în care se intenţiona să arate societatea nazistă. Existau prea multe contradicţii şi incertitudini, atât în teoria, cât şi în practica politicii sociale naziste. În cadrul acestui capitol veţi urmări impactul avut de cel de-al Treilea Reich asupra diverselor aspecte ale societăţii. Pe măsură ce-l parcurgeţi, încercaţi să evidenţiaţi ce se schimbase şi ce nu în societatea germană. Şi în special, reflectaţi asupra faptului dacă Germania lui Hitler era reacţionară sau revoluţionară din punct de vedere social.

2 Condiţiile materiale

La un nivel foarte general de abordare, refacerea economiei (conjugată cu succesele diplomatice ale lui Hitler) a contribuit în mare măsură la acceptarea de către poporul german sau cel puţin la tolerarea regimului. În anii premergători războiului multor germani li se părea într-adevăr că naziştii scoseseră ţara din marasmul economic. Oricum, în privinţa laturii materiale, efectele variau considerabil de la o clasă la alta.

Pentru clasa muncitoare existau efectele benefice ale unei munci stabile, ale unei plăți regulate și ale unor posibilități de recreere organizate de KDF (*Kraft durch Freude - Putere prin bucurie*) nazist, care punea la dispoziția milioanelor de muncitori ocazii nenumărate - vizite culturale, întâlniri sportive și călătorii în vederea petrecerii concediilor. În orice caz, aceste avantaje erau contrabalansate de pierderea dreptului de negociere și de cerințele venite din partea direcțiunilor și a guvernului, care interveneau efectiv în controlul sporurilor de salarii și al limitării libertății de mișcare a muncitorilor. Începând cu mai 1933, muncitorii nu aveau altă alternativă decât să se alăture DAF-ului (Deutsche Arbeitsfront - Frontul Muncitoresc German) și să-i accepte stipulările în ceea ce privește condițiile de muncă. Analiza salariilor muncitorilor s-a dovedit a fi o chestiune foarte complicată, în special datorită faptului că existau atât de multe variabile ce trebuiau luate în considerare, cum ar fi vârsta, ocupația și localizarea geografică. Oricum, salariul real al unui muncitor (puterea reală de cumpărare după calcularea ratei inflației) de-abia se ridica, în 1938, deasupra nivelului atins în 1929. Mai mult, săptămâna medie de lucru se mărise de la 43 de ore în 1933 la 47 de ore în 1939. În ciuda tuturor complicațiilor, este clar că acest tablou generalizant ascunde un criteriu precis de diferențiere, cele mai mari avantaje le aveau cei din industriile asociate exploziei reînarmării, în timp ce persoanele implicate în industria bunurilor de consum se zbăteau să-și mențină veniturile existente.

Comunitatea agricolă fusese atrasă de naziști prin promisiuni de ajutor economic și de simpatia aparentă cu care național-socialiștii priveau această clasă și rolul său în cadrul societății. Ideologia nazistă a „Sângelui și pământului" reprezenta țărănimea ca fiind, din punct de vedere rasial, cel mai pur element al *Volk*-ului, reprezentantă a acelor valori tradiționale care se pierduseră în societatea urbană amorfă a Germaniei industrializate. Totuși, realitățile economice arătau că, în practică, impactul politicii naziste era destul de amestecat? Desigur, un număr important de polițe fusese prescris și toți fermierii beneficiaseră de o creștere a prețurilor între 1933 și 1936. În orice caz, Comisia pentru aprovizionarea Reich-ului, întemeiată în 1933, controla fiecare aspect al producției și consumului agricol, iar tergiversările sale birocratice au devenit ținta nemulțumirii publice (fiecare găină, se stipula, trebuia să dea 65 de ouă pe an!). Chiar și Legea Reich-ului privind gospodărirea fermelor din 1933, care oferea siguranță proprietății celor care dețineau ferme de dimensiuni medii, cuprinse între 7,5-12,5 ha, a fost întâmpinată cu resentimente. Acest lucru se datora faptului că, întrucât se interzicea diviziunea fermelor, țăranii se confruntau cu mari probleme în asigurarea viitorului pentru mai mult de unul dintre copii. Într-adevăr, către sfârșitul anilor '30, în ciuda dorinței regimului de a spori producția agricolă, devenise

evident faptul că avusese loc un exod al lucrătorilor către oraşe, salariile fiind mai mari. Agricultura germană nu dispunea de puterea economică de a intra în competiţie cu alte sectoare ale economiei, iar datorită faptului că existau anumite limite în ceea ce priveşte politica de intervenţie nazistă şi legile economice, ea se confrunta cu o lipsă acută a mâinii de lucru.

O altă clasă socială care se aştepta să profite de pe urma regimului nazist era *Mittelstand*-ul (clasa mijlocie). Deşi, statutul său continuă să fie în declin sub conducerea naziştilor s-au făcut încercări foarte timide de a pune în practică promisiunile electorale. Realitatea economică dură din anii '30, laolaltă cu înclinaţia naziştilor către categoria socială a marii finanţe, al cărei sprijin era necesar în vederea reînarmării, n-au făcut decât să perpetueze tendinţa de relativ declin economic care se înregistrase încă de la începuturile industrializării în Germania. În 1933, 20% dintre proprietarii de întreprinderi mici aveau sub 30 de ani, iar 14% peste 60. În 1939, cifrele corespunzătoare ajunseseră la 10% şi 19%. Adevărul este că *Mittelstand*-ul a fost înghiţit, ca urmare a condiţiilor economice care îi scăpaseră complet de sub control şi în legătură cu care guvernul nazist nu era pregătit să ia măsuri, întrucât avea nevoie să-şi păstreze simpatia grupurilor cu interese economice în domeniul producţiei de armament.

După cum am putut deja constata, marea finanţă (vezi pagina 80) a fost cea care a beneficiat cel mai mult de pe urma programului economic al naziştilor. În ciuda unei serii de controale guvernamentale, câştigurile financiare erau impresionante. Valoarea industriei germane a crescut în mod constant, după cum reiese din mărirea ratei de indexare de la 41 de procente în 1932 la 106 în 1940, în vreme ce dividendele plătite investitorilor au crescut de la o medie de 2,83% la 6,60% în aceeaşi perioadă. O asemenea creştere s-a reflectat şi în cifra de salarizare a personalului de conducere - de la o medie de 3700 RM în 1934 la 5420 RM în 1938.

3 Antisemitismul

În centrul politicii sociale a naziştilor se afla problema rasială şi, prin extindere, cea a antisemitismului. Ura obsesivă a lui Hitler faţă de evrei a reprezentat, probabil, cea mai consistentă şi dominantă temă a carierei sale politice. Traducerea unor astfel de idei în practica politică însemna declanşarea unor boicoturi economice, a legilor rasiale, a violenţei şi progromurilor de inspiraţie guvernamentală şi, în cele din urmă, grozăviile împuşcărilor în masă şi a camerelor de gazare. Nu este aici locul unei prezentări amănunţite a unor astfel de episoade, deşi tabelul 3 de la pag. 91-92 oferă o cronologie în mare a faptelor. Accentul trebuie să cadă mai curând asupra problemelor-

cheie pe care le presupunea politica rasială a naziştilor, care a culminat în cele din urmă cu un genocid - sau, după cum este mult mai cunoscut, cu „holocaust"-ul. Oare cum a fost posibil ca aparatul de stat al unei ţări avansate, civilizate să urmeze o asemenea politică? Şi în ce măsură a fost această politică rezultatul acelui mult dorit ţel personal al lui Hitler? Această întrebare ridică extrem de numeroase probleme istoricilor. Obiectivitatea raţională, detaşarea care se cer unei analize istorice sunt foarte greu de atins atunci când subiectul este prin el însuşi extrem de emoţional, atât de fantastic şi, sub multe aspecte iraţional. Şi totuşi, aceste întrebări nu pot fi ignorate.

Antisemitismul are o tradiţie străveche în istoria europeană: nu a fost apanajul naziştilor şi nu a reprezentat, cu siguranţă, un fenomen de esenţă pur germană. Îşi avea rădăcinile în ostilitatea religioasă a creştinismului împotriva evreilor (ucigaşi ai lui Cristos) şi care data de secole. Totuşi, în Germania apare, în decursul secolului al XIX-lea, un antisemitism mai clar nuanţat, bazat pe resentimente de ordin rasial şi social. Până în 1900, un număr de partide politice de orientare antisemită netă câştigase locuri în *Reichstag* şi deşi, comparativ erau puţin numeroase, ideile antisemite deveneau din ce în ce mai predominante şi mai respectate. Unii istorici au văzut în acest antisemistism un derivat al pasiunilor naţionaliste stârnite de unificare şi de impunerea Germaniei ca o putere de talie mondială. Oricum, trebuie amintit faptul că o evoluţie similară a avut loc în Austria, ţară vorbitoare de limbă germană, în care situaţia politică era foarte diferită.

Tabelul 3

Cronologia persecuţiilor la care au fost supuşi evreii, 1933-45

1933	1 aprilie	Prima boicotare oficială a magazinelor evreieşti şi a profesiilor practicate de evrei.
	7 aprilie	Legea pentru refacerea aparatului administrativ. Excluderea evreilor din slujbele guvernamentale.
1934		Diverse legi prevăd interzicerea practicării anumitor profesiuni de către evrei.
1935	15 septembrie	Legile rasiale de la Nürnberg: 1) Legea cetăţeniei germane: „Este cetăţean al Reich-ului acea persoană care este de origine pur germană". 2) Legea privind protejarea sângelui şi onoarei germane: căsătoriile dintre evrei şi cetăţeni germani sunt interzise. Relaţiile extraconjugale dintre evrei şi cetăţenii germani sunt interzise.

1936	vara	Declin al campaniei antisemite datorat Jocurilor Olimpice de la Berlin.
1937		Intensificarea programului de arienizare în cadrul comerțului și a altor profesiuni.
1938	28 octombrie	Expulzarea a 17.000 de evrei polonezi rezidenți în Germania.
	7 noiembrie	Asasinarea lui Ernst von Rath, diplomat al ambasadei germane de la Paris, de către evreul Herschel Grünspan.
	9 noiembrie	*Kristallnacht* (Noaptea de Cristal), pogrom generalizat pe tot cuprinsul Germaniei. Distrugerea magazinelor evreiești, a caselor și sinagogelor. 100 de evrei sunt omorâți și 20.000 sunt trimiși în lagăre de concentrare.
	15 noeimbrie	Toți elevii evrei sunt dați afară din școli.
	3 decembrie	Obligativitatea lichidării sau vânzării afacerilor conduse de evrei.
1939	30 aprilie	Confiscarea tuturor posesiunilor evreilor.
	1 septembrie	Introducerea decretului privind interzicerea ieșirii din casă a evreilor după o anumiră oră.
1940		Prima deportare a evreilor din anumite provincii germane.
1941	iunie	*Einsatzgruppen* (Trupe speciale) ale SS-ului sunt mutate în Rusia, în spatele armatelor care înaintau, pentru a-i prinde și ucide pe evrei.
1941	1 septembrie	Toți evreii sunt obligați să poarte stema galbenă a lui David.
1942	20 ianuarie	Conferința de la Wannsee. Întâlnirea dintre diferite personalități ale partidului și ale guvernului în urma căreia aceștia își dau acordul „Soluționării finale" a problemei evreiești.
	primăvara	Dispozitive de exterminare sunt construite la Auschwitz, Chelmno, Majdanek și Treblinka.
1943	februarie	Distrugerea ghetoului din Varșovia.
	vara	Transportarea evreilor de pe cuprinsul Europei ocupate de Germania către lagărele morții; moartea a aproximativ 6.000.0000 de evrei.
1945	26 ianuarie	Eliberarea Auschwitz-ului de către trupele sovietice.

În realitate, ascuțirea antisemitismului de factură politică era o replică la progresele pe plan intelectual și la condițiile sociologice în schimbare. Evreii au devenit țapul ispășitor, ca urmare a nemulțumirii și dezorientării resimțite de numeroși oameni, și declanșate de industrializarea și urbanizarea rapide. Comunitatea evreiască era ușor de identificat datorită tradițiilor diferite și devenise centrul invidiei, întrucât era considerată ca fiind privilegiată. De exemplu, în 1933, deși evreii reprezentau mai puțin de un procent din populația germană, reprezentanții lor alcătuiau 16% dintre avocați, 10% dintre doctori și 5% dintre ziariști și scriitori. La sfârșitul secolului al XIX-lea, antisemitismul începuse să fie prezentat într-o manieră mai intelectuală prin aplicarea teoriilor rasiale ale darwinismului social. În acest fel se dădea o aură de respectabilitate intelectuală acelor antisemiți care îl reprezentau pe evreu ca aparținând unei rase „inferioare" sau „parazite". Unul dintre istoricii naziști de frunte susținea că până în 1914, „sub forma unui resentiment natural împotriva evreilor și a ceea ce se știa că reprezintă ei, el [antisemitismul] reușise să se impregneze în păturile largi ale societății germane, începând cu Kaiser-ul și sfârșind cu clasa de mijloc. De rău augur era și faptul că acest sentiment era deosebit de putrnic și de bine întreținut în mediul universitar, influențând, astfel, tânăra generație".

Într-un astfel de cadru a evoluat antisemitismul personal al lui Hitler. El a fost produsul, și nu creatorul, unei societăți deja infestate cu astfel de prejudecăți. În orice caz, ar fi eronat să-l considerăm pe Hitler un antisemit oarecare. Ura acestuia (a lui Hitler) față de evrei era obsesivă și vindicativă și i-a influențat întreaga filosofie politică. Lipsit de ardoarea sa personală de a-i ataca pe evrei și fără manierele sale carismatice de lider politic, pare puțin probabil ca antisemitismul să fi putut deveni o parte integrantă a mișcării naziste într-o atât de mare măsură. Că el a fost în stare să determine un astfel de fapt nu poate fi explicat decât prin circumstanțele singulare ale Germaniei postbelice: decepția în urma „loviturii pe la spate"; umilința de la Versailles; slăbiciunea politică a Republicii de la Weimar și problemele extrem de grave de ordin socio-economic dintre anii 1918-23 și 1929-33. Într-o astfel de situație, Hitler a fost în măsură să exploateze existența unei ostilități latente împotriva evreilor și să o transforme într-o doctrină radicală a urii.

Totuși, numirea unui antisemit în funcția de Cancelar, cu toate că se bucurase de sprijinul a 37,3% din votul populației, nu poate constitui numai prin sine însăși o explicație a evenimentelor dintre 1933-45. Într-adevăr, într-o anchetă realizată în 1934 asupra motivelor pentru care cetățenii se alăturaseră nazismului, peste 60% dintre ei nici măcar nu menționaseră antisemitismul. Atunci cum a fost posibilă transpunerea unui antisemitism nazist retoric în politica brutală a anilor 1933-45?

La început, implantarea lui de către naziști s-a făcut treptat. Primele măsuri împotriva evreilor nu puteau oferi o evaluare a rezultatului final. Într-adevăr, pentru o parte dintre germani boicoturile și legislația discriminatorie nu reprezentau nimic altceva decât ceea ce meritau evreii. Pentru cei mai liberali în gândire, care considerau astfel de acțiuni ofensatoare, exista problema practică a modului în care să-și manifeste opoziția și să opună rezistență. Odată cu stabilizarea dictaturii, către sfârșitul anului 1934, inutilitatea opoziției devenise evidentă pentru majoritatea oamenilor. Sentimentul de neputință ajunsese să fie înlocuit din ce în ce mai mult de cel al fricii. Să simpatizezi cu evreii sau să încerci să-i ajuți însemna să-ți riști libertatea și viața. Aceasta era o dilemă fără ieșire. O altă explicație a reacției populare este oferită de către Melita Maschmann în memoriile sale:

> Am învățat din exemplul părinților mei că cineva poate nutri opinii antisemite fără ca acest lucru să se amestece în relațiile personale ale persoanei respective cu evreii. Poate să fie în această atitudine o urmă de toleranță, dar tocmai această confuzie este răspunzătoare pentru faptul că, mai târziu, m-am dedicat trup și suflet unui sistem politic, inuman, fără ca acest lucru să mă facă să am îndoieli asupra propriei mele bune credințe. Atunci când mi se spunea că răul în care se zbat popoarele se datorează evreilor sau că spiritul acestora este înșelător, iar sângele le este corupt, nu mă simțeam obligată să mă gândesc la tine sau la bătrânul domn Lewy sau la Rosel Cohn: mă gândeam numai la „omul negru" „evreul". Iar când am auzit că evreii erau dați afară din slujbele și casele lor și că erau închiși în ghetouri, aceste lucruri mi se întipăreau în minte, dar fără să îmi pot imagina că o astfel de soartă putea să fie împărtășită și de tine sau de bătrânul Lewy. „Evreul" în genere era cel persecutat și redus la tăcere.

În ceea ce privește comunitatea evreiască, persecuțiile au dus la emigrarea a aproximativ 150.000 de oameni (aproape 30% din populația evreiască înregistrată în 1933) între anii 1933-1938. Dar majoritatea au preferat să-și asume mai degrabă riscul de a rămâne în Germania decât să-și piardă casele și averile expatriindu-se.

Și totuși, inevitabilul s-a produs, presupunând nu numai pasivitatea majorității „inocente", dar și acțiunile minorității „criminale". Bineînțeles, existau membrii fanatici ai partidului, precum Heydrich, Eichmann și Himmler, care credeau în mod sincer în justețea „soluției finale". În octombrie 1943, Himmler s-a adresat unui grup de ofițeri SS din Polonia ocupată:

> Vreau să vorbesc în fața dvs. cu toată francheța în legătură cu un subiect delicat. Între noi trebuie să ne exprimăm deschis, dar în public

nu vom discuta niciodată despre acest lucru. Mă refer la evacuarea evreilor, la exterminarea populației evreiești. Acesta este unul dintre acele subiecte despre care se discută cu destulă ușurință. „Poporul evreu va fi exterminat" - spun membrii partidului. „E-n regulă - e scris în program - eliminarea evreilor-exterminarea - o vom face..." Dintre toți aceia care vorbesc astfel, nici unul nu a asistat la îndeplinirea lui, nimeni nu a trecut prin asta. Majoritatea dintre dvs. știu ce înseamnă 100 de cadavre strânse laolaltă, 500, 1000. Faptul că am dus la îndeplinire acest lucru - fără să luăm în considerare explicațiile datorate slăbiciunilor omenești și că ne-am păstrat integritatea - asta ne-a făcut să devenim duri. Aceasta este o glorioasă pagină nescrisă și care nu va fi niciodată înregistrată în istoria noastră.

La fel, trebuie să fi existat și psihopați și sadici adevărați (ca în oricare societate), entuziasmați de vărsarea de sânge. În orice caz, realitatea este că cei mai mulți dintre SS-iștii implicați în conducerea lagărelor de concentrare erau niște tineri obișnuiți, brutalizați de război, convinși întrucîtva că ceea ce făceau reprezenta o latură a unei misiuni nobile. Normalitatea lor și ușurința cu care acceptau ordinele sunt înspăimântătoare. În autobiografia lui, încheiată cu puțin timp înainte de execuția sa, Rudolf Höss, comandantul lagărului Auschwitz, scria:

> Am fost nevoit să mă arăt rece și indiferent în fața unor evenimente care ar fi zdrobit inima oricui posedă simțăminte omenești... A trebuit să asist impasibil la spectacolul mamelor însoțite de copii râzând sau plângând, care intrau în camerele de gazare... A trebuit să văd totul. Oră de oră, zi și noapte am fost nevoit să privesc arderea și îndepărtarea cadavrelor, extragerea dinților, tăierea părului, întregul ceremonial funest... A trebuit să fac toate acestea, pentru că spre mine se îndreptau privirile tuturor, pentru că trebuia să arăt tuturor că eu nu eram numai cel care emite ordinele și stabilește regulamentul, dar că sunt pregătit să iau parte, să asist la oricare dintre sarcinile pe care le trasasem subordonaților mei... Fiind confruntat cu asemenea realități sumbre, am fost forțat să-mi îngrop cât mai adânc în suflet toate considerațiile de ordin umanitar... A trebuit să tratez totul cu o indiferență rece... La Auschwitz nu am avut într-adevăr nici un motiv să mă plâng de plictiseală... Nu aveam decât o finalitate în vedere: aceea de a împinge totul și pe toți înainte, astfel încât să pot realiza măsurile expuse... Fiecare german trebuia să se dedice trup și suflet, ca să putem câștiga războiul... Din voința *Reichsführer*-ului SS, Auschwitz a devenit cel mai mare centru de exterminare al tuturor timpurilor.

Este o mărturie revelatoare a unui om care şi-a recunoscut vinovăţia în ceea ce priveşte moartea a cel puţin 1.250.000 de fiinţe omeneşti.

În toată această chestiune, întrebarea care încă îi divizează pe istorici este cea a rolului precis jucat de Hitler; ea poate fi pusă în relaţie cu controversa dintre „intenţionalişti" şi „structuralişti" discutată anterior. Pentru istoricii din şcoala „intenţionalistă", Hitler rămâne cheia problemei. Se consideră că el se dedicase exterminării evreilor încă din etapa incipientă a carierei sale politice, urmând apoi o politică bine determinată care în mod logic a dus de la persecuţiile din 1933 la porţile Auschwitz-ului. Sub o formă simplistă, ei sugerează că holocaustul a avut loc pentru că aşa a dorit Hitler. Pe de altă parte, istoricii „structuralişti" resping ideea unui plan de lungă durată în ceea ce priveşte exterminarea în masă. Mai degrabă, aceştia susţin că „soluţia finală" a ajuns să fie adoptată ca un rezultat al mişcărilor interne din cadrul regimului - un rezultat al naturii haotice de guvernământ, în care diverse instituţii şi persoane improvizau linia politică în funcţie de starea militară şi umană haotică din Europa de Est la sfârşitul anului 1941. Conform acestor interpretări, responsabilitatea morală pentru „soluţia finală" se extinde dincolo de Hitler, către aparatul regimului policratic (aproape toţi istoricii „structuralişti" subliniază că acest lucru nu reduce în nici un fel vina lui Hitler însuşi, care fusese în totalitate de acord cu o astfel de politică). Mommsen, de exemplu, îşi încheie analiza prin următoarea concluzie: „Nu se poate dovedi, spre exemplu, că însuşi Hitler a dat ordinul punerii în practică a soluţiei finale, deşi aceasta nu înseamnă că nu aproba lucrul în sine. Faptul că efectiv se aplica această măsură nu poate fi pus numai pe seama lui, ci a complexităţii pe care o avea procesul de luare a deciziilor în cel de-al Treilea Reich, ceea ce determinase o radicalizare progresivă şi cumulativă".

În Germania, dimensiunea morală a acestei dezbateri istorice a transformat-o într-o chesiune foarte aprinsă. Într-adevăr, aspectul acesta al trecutului ei rămâne un punct central al dilemei în care se află identitatea Germaniei moderne ca naţiune. Oricum, controversa îşi are rădăcinile în dovezile existente şi interpretarea acestora. Desigur, nu s-a găsit un ordin scris al lui Hitler în vederea uciderii evreilor, dar aceasta nu înseamnă că n-a existat niciodată un astfel de ordin, fie scris, fie verbal. În mod clar, Hitler s-a exprimat în termeni violenţi şi barbari la adresa evreilor încă de la începuturile carierei sale politice. Dar ar fi superfluu să presupunem din perspectiva anului 1945 că genocidul a fost în mod explicit intenţia sa încă din faza incipientă. Şi, deşi se pare că pregătirile iniţiale pentru punerea în practică a „soluţiei finale" indicau o abordare a chestiunii într-un mod hazardat şi provizoriu, trebuie să ne amintim că acest lucru era tipic pentru tot ce se petrecea în cel de-al Treilea Reich, şi că în acest fel nu se neagă neapărat influenţa foarte mare şi atotcuprinzătoare a lui Hitler.

„Intrarea în Blocul 11" Auschwitz, 1943 de W. Siwek

4 Educaţia şi tineretul

Care este scopul procesului educaţional? Este o întrebare pe care v-o puteţi pune voua înşivă, căci implică un număr nelimitat de întrebări. Ţelurile educaţiei au variat mult de-a lungul timpului şi de la o societate la alta. În Germania nazistă educaţia devenise doar o unealtă în slujba supravieţuirii de lungă durată a sistemului nazist. Într-o declaraţie întrucâtva frapantă (ameninţare?) Hitler îşi dezvăluia opiniile în 1933 astfel:

> Când un opozant declară „Nu voi trece de partea voastră", eu îi răspund calm: „Copilul tău deja ne aparţine... Ce reprezinţi tu? Tu vei pieri. Urmaşii tăi, oricum, aparţin taberei celeilalte. În scurtă vreme nu vor mai şti decât de noua lor comunitate.

Educaţia în cel ce-al Treilea Reich era îndreptată, aşadar, spre îndoctrinarea tineretului în aşa măsură cu principiile şi etosul naţional-socialismului, încât supravieţuirea „Noii Ordini" să nu fie niciodată pusă la îndoială.

> Naţional-socialismul este o ideologie a cărei pretenţie de vabilitate este totală; el nu doreşte să fie supus unei formări întâmplătoare a opiniilor. Mijloacele de implementare a acestui scop aparţin educaţiei. Tineretul german nu trebuie să se confrunte - precum se întâmpla în epoca liberală cu aşa-zisa obiectivitate - cu problema alegerii dacă doreşte sau nu să crească în spiritul materialismului sau idealismului, nazismului, al religiei sau ateismului, ci trebuie format în mod conştient în conformitate cu principiile recunoscute ca valabile şi juste şi care s-au dovedit a fi astfel: conform principiilor ideologiei naţional-socialiste.
>
> (Publicaţia Ligii Profesorilor Naţional-Socialişti, 1937)

Acest lucru se putea realiza nu numai prin structura tradiţională a sistemului educaţional, dar şi prin apariţia unor diverse grupări ale tineretului nazist. Aşadar cum i-a „educat" regimul nazist pe tinerii germani şi în ce măsură a reuşit?

Organizarea propriu-zisă a sistemului educaţional de stat nu se schimbase în esenţă, deşi printr-o lege datând din 1934, controlul fusese scos din aria de acţiune a landurilor şi centralizat, fiind trecut în grija Ministerului Educaţiei şi Ştiinţei Reich-ului. Ministerul a adoptat apoi sistemul deja existent în aşa fel încât să servească intereselor naziste, prin introducerea unor schimbări de ordine internă. În primul rând, însăşi profesiunea de dascăl a fost „îmbunătăţită": au fost îndepărtate persoanele cu un trecut politic necorespunzător; s-au înfiinţat cursuri speciale pentru profesorii care continuau să nu se supună noilor cerinţe; a crescut influenţa şi implicarea NSLB-ului (*Nationalsozialistische Lehrerbund* - Liga Profesorilor Naţional-Socialişti),

astfel încât ajunsese să cuprindă în 1937, 97% din numărul total al profesorilor. În al doilea rând, programele școlare și obiectele de învățământ au fost și ele adaptate. Se punea un accent mult mai mare pe educația fizică, în așa măsură încât 15% din timpul activității școlare era ocupat cu acest lucru; profesorilor care predau materia respectivă le-a sporit importanța în ierarhia școlii și se bucurau de un statut deosebit. În planul învățământului propriu-zis, în centrul atenției se afla studiul biologiei, germanei și istoriei. Studierea limbii și literaturii germane urmărea să creeze „o conștiință a germanității" și să insufle un spirit naționalist și marțial. Lista de lecturi destinată elevilor de 14 ani includea și o carte intitulată „Bătălia de la Tannenberg", în care se găsea următorul fragment: „Un soldat rus încearcă să se împotrivească înaintării celui care încerca să se strecoare pe lângă el, dar Otto își împlântă baioneta în coastele rusului; acesta se prăbuși gemând. Se afla acolo, în fața lui, simplă și plină de distincție, dorința sa de vis: Crucea de Fier". Biologia devenise mijlocul prin care naziștii își susțineau teoria rasială: clasificarea etnică, politica populației și genetica rasială erau cuprinse toate în programe de învățământ. Nu este surprinzător faptul că istoriei i se acorda un loc special în planul educațional nazist:

Obiectul istoriei îl constituie națiunea germană, în deplina ei măreție și esență, în lupta sa necurmată pentru dobândirea identității interne și externe. Ea se bazează pe legătura naturală a copilului cu neamul din care provine și, datorită interpretării istoriei ca luptă neîntreruptă pentru existență între națiuni, are ca sarcină primordială educarea tinerilor în spiritul respectării mărețului trecut al Germaniei și al încrederii în misiunea și viitorul pe care le are țara lor; ei trebuie să respecte dreptul la existență al altor popoare. Predarea istoriei trebuie să reînvie trecutul în ochii tânărului german în așa fel încât să-l facă să înțeleagă prezentul, să-l determine să simtă responsabilitatea pe care o are fiecare persoană față de poporul său ca întreg și să-l încurajeze în propria-i activitate politică. Va trezi, așadar, în sânul tinerei generații sentimentul responsabilității față de înaintași și nepoți, ceea ce-i va permite să se lase absorbită în Germania eternă...

O nouă înțelegere a trecutului german a apărut ca urmare a încrederii pe care mișcarea național-socialistă o are în viitorul poporului german. Predarea istoriei trebuie să derive din această credință esențială, trebuie să le trezească tinerilor conștiința apartenenței la o națiune care, din rândurile popoarelor europene, a avut pe parcurs cel mai dificil drum în vederea unificării; dar acum, la începutul unei epoci noi, națiunea noastră poate privi viitorul cu deplină încredere.

(Institutul central german al educației, 1939)

O ultimă inovație a reprezentat-o crearea diferitelor tipuri de școli de elită, care viza pregătirea celor mai buni dintre tinerii germani în vederea viitoarei conduceri politice. Cele 21 de *Napolas* (Institutele naționale de Educație politică), și cele 10 școli Adolf Hitler, destinate tinerilor de liceu și cele 3 *Ordensburgen,* pentru băieții de colegiu, puneau accentul pe antrenamentul fizic, activități paramilitare și educație politică.

În orice caz, adevărata responsabilitate în ceea ce privește educarea majorității tinerilor germani o aveau mișcările de tineret. În Germania există o veche tradiție în ceea ce privește organizațiile de tineret, dar în 1933, Tineretul Hitlerist nu reprezenta decât 1% din total. În următorii 6 ani structura și numărul membrilor săi au crescut extraordinar.

Tabelul 4

Organizațiile tineretului nazist

	1932	1934	1936	1938
DJ	28.600	1.457.300	1.785.400	2.064.500
HJ	55.400	786.000	1.168.700	1.663.300
JM	4.700	862.300	1.610.000	1.855.100
BDM	19.200	471.900	873.100	1.448.300
Total	108.000	3.577.600	5.437.600	7.301.200
Nr. total al celor între 10.-18 ani	-	7.682.000	8.656.000	9.109.000

DJ = *Deutsches Jungvolk* (Tinerii germani) băieți cuprinși între 10-14 ani
HJ = *Hitler Jugend* (Tineretul Hitlerist) băieți între 14-18 ani
JM = *Jungmädelbund* (Liga Tinerelor Fete) fete între 10-14 ani
BDM = *Bund Deutscher Mädel* (Liga Tinerelor Germane) fete între 14-18 ani

În toate cele patru grupări se punea accent pe îndoctrinarea politică, dar în plus cele două sexe erau modelate conform viitoarelor roluri pe care urmau să le dețină în societatea nazistă. Băieților le erau destinate interminabile activități fizice și de tip militar, iar fetele erau pregătite pentru sarcinile lor domestice și materne. În memoriile sale, Melita Maschmann, una dintre conducătoarele BDM-ului, a încercat să ofere o retrospectivă a acestor lucruri:

1 În afară de începuturile sale legate de „anii de luptă", Tineretul hitlerist nu era deloc o mișcare pentru tineret: a devenit din ce în ce mai mult o „organizație statală a tinerilor", adică a devenit într-o măsură din ce în ce mai mare instituționalizată, trasformându-se în cele din urmă într-un
5 instrument pe care regimul național-socialist îl folosea ca să dirijeze

pregătirea ideologică a tinerilor și, pentru anumite grupe de vârstă, a preparativelor de război.

Și totuși, Tineretul hitlerist era o organizație de tineret. Membrii săi se lăsaseră înveșmântați în uniforme și înregimentați, dar rămăseseră adolescenți și așa se și purtau. Surplusul de energie caracteristic vârstei și setea de acțiune erau utilizate într-o serie de activități cuprinse în program, iar acestea cereau permanent un cadru foarte festiv. Aceasta era o latură a strategiei conducerii Tineretului național-socialist pentru a face totul sub forma competițiilor... Existau chiar concursuri de povestit, urmărind descoperirea celor mai talentați povestitori de basme populare din rândul fetelor și băieților. Această permanentă competitivitate introducea un element de neliniște și activitate forțată în viața grupurilor respective chiar și în timp de pace. Nu numai că oferea o canalizare a tendinței tinerilor către acțiune, dar îi și molipsea, când mai înțelept ar fi fost să le dea grupului în general și individului ca parte componentă a grupului un răgaz în care să se maturizeze și să crească în liniște.

Exista, bineînțeles, și o latură pozitivă a educației prin Tineretul hitlerist. Anumite grupuri erau îndrumate să acționeze într-un mod artistic. Se spuneau povești, se dansa și se exersa munca manuală, iar în aceste domenii, adeseori și din fericire, înregimentarea era mai puțin strictă. Dar ideea competiției (în spatele căreia se afla glorificarea celui care luptă și a eroismului) îndepărta adesea elementul meditativ chiar și din activitățile muzicale, iar dezvoltarea imaginației creative, în afara oricăror scopuri anume, era înăbușită.

Este extrem de dificilă stabilirea gradului de succes al oricărui sistem educațional. Mai presus de toate, aceasta depinde de criteriile folosite în procesul de evaluare și, chiar și atunci, cantitatea de „dovezi" este deschisă unor interpretări diverse. Concluziile istorice legate de educația nazistă sunt, așadar, în mod necesar provizorii.

Statutul însuși al profesorului era amenințat, în ciuda simpatiei inițiale a acestei categorii față de regim. Etosul antiacademic și îndoctrinarea facilă i-au îndepărtat pe mulți, în timp ce preferința Partidului pentru HJ și activitățile acestuia au produs resentimente. În mod deloc surprinzător pentru nimeni, standardele învățământului academic tradițional au scăzut în primii ani ai războiului. Ironia soartei a făcut ca acest fapt să fie valabil, în special în cazul diverselor școli de elită, în care predomina pregătirea fizică. Impactul HJ-ului pare să fi fost foarte eterogen; sub unele aspecte, accentul pus pe munca în echipă și pe activități extrașcolare era lăudabil (luat, mai ales, prin comparație cu facilitățile limitate oferite de alte țări europene). În orice caz, organizația a suferit de pe urma propriei extinderi ultrarapide, fapt care a dus la existența

unor conduceri necorespunzătore în multe domenii în timp ce disciplina şi programul militar au displăcut multor adolescenţi. Este mult mai uşor să fii înşelat de imaginile standardizate ale camaraderiei şi tinereţii exuberante, dedicate cauzei. Cercetări foarte recente sugerează că tineretul german nu fusese câştigat de partea nazismului până în 1939, şi că îndepărtarea şi opoziţia faţă de regim au crescut marcant în anii războiului.

5 Religia

Germania este leagănul Reformei protestante. Preotul saxon, Martin Luther, a fost cel care a distrus unitatea Bisericii catolice în secolul al XVI-lea, iar divizarea religioasă dintre protestanţi şi catolici s-a perpetuat până în zilele noastre. Apariţia nazismului a pus probleme profunde bisericilor creştine. Cum trebuiau ele să răspundă noului şi puternicului fenomen?

Nu există îndoială asupra faptului că nazismul se baza pe o filosofie anticreştină fundamentală. Deşi Hitler evitase în general orice atac direct la adresa bisericii în anii luptei pentru putere, iar punctul 24 al Programului Partidului susţinea „creştinismul pozitiv" (o expresie ambiguă), ascunderea antagonismului dintre filosofiile nazismului şi creştinismului era imposibilă. Etica creştină reprezenta antiteza valorilor naziste. În timp ce nazismul glorifica forţa, violenţa şi războiul, creştinismul predica iubirea, iertarea şi respectul faţă de aproapele tău. Mai mult, pornind de la baze istorice, creştinismul era privit ca produsul unei rase inferioare, aşadar nu putea fi împăcat cu conceptul nazist de *Volk*. Unii lideri nazişti, cum ar fi Himmler şi subalternul său Heydrich, şi-au exprimat în mod făţiş disprețul. Hitler era mai circumspect, deşi adevăratele lui sentimente au fost dezvăluite cu prilejul unei convorbiri particulare din 1933:

> 1 Nici una dintre confesiuni catolică sau protestantă, ambele simt la fel - nu are nici un viitor... Aceasta nu mă va împiedica să stârpesc creştinismul în Germania din rădăcini. Trebuie să fii ori creştin, ori german. Nu poţi fi şi una şi alta.

În ce măsură au fost puse în practică astfel de atitudini în cei doisprezece ani de existenţă ai celui de-al Treilea Reich? Pentru început, regimul a adoptat o linie conciliantă în ceea ce priveşte Biserica. În primul său discurs în calitate de cancelar, Hitler a omagiat-o ca esenţială pentru existenţa naţiunii. Membrii SA-ului erau încurajaţi să asiste la slujbele religioase, pentru a întări ideea că nazismul coincide cu protestantismul naţionalist. „Ziua de la Potsdam" (vezi pag. 49-50) a conferit şi mai multă greutate impresiei de unitate dintre Biserica protestantă şi naziști. Înspăimântaţi de posibilitatea

unei noi *Kulturkampf* (atacul lansat împotriva acesteia de Bismarck în anii 1870), episcopii catolici erau preocupați de păstrarea poziției Bisericii sub dominația nazistă. În 1933, papalitatea și regimul nazist au semnat un Concordat. În schimbul unui angajament de a nu se implica în activitățile politice de orice tip, Bisericii catolice i s-a garantat libertatea religioasă, iar funcțiile sale pastorale și educative au fost recunoscute.

În orice caz, menajarea Bisericilor era complet nesinceră. Acestea erau încurajate să se complacă într-un fals sentiment al securității; în acest timp, dictatura era consolidată. La sfârșitul lui 1933, amestecul naziștilor în problemele religioase producea deziluzii și resentimente ambelor biserici, catolică și protestantă. Ierarhia catolică avea să descopere curând faptul că privilegiile promise prin Concordat erau profund ignorate: preoții erau hărțuiți și arestați; se înregistrau amestecuri din partea naziștilor în Școlile catolice; organizațiile seculare, precum grupările de tineret, erau subminate. În cadrul bisericii protestante, *Gleichshaltung* a fost pus în practică prin așa-numita organizație *„Deutsche Christen"* („Creștinii germani"), care reușise să împace mila evanghelică cu ideile naziste ale renașterii naționale. O nouă constituție bisericească a fost formulată în 1933, avându-l pe Ludwig Müller, simpatizant al naziștilor, ca cel dintâi episcop al Reich-ului - o interesantă transpunere în fapt a *Führerprinzip*-ului. Aceste succese înregistrate de nazism i-au îndepărtat pe mulți dintre pastorii protestanți și curând a apărut un grup de opoziție, *Bekennende Kirche* (Biserica Confesională), care susținea luteranismul ortodox și respingea deformările naziste. Condusă de pastorul Niemöller, Biserica Confesională a obținut sprijinul a numeroși pastori, iar începând cu 1934 s-a declarat ca reprezentantă a adevăratei Biserici luterane a Germaniei.

În 1935 devenise clar faptul că *Gleichschaltung*-ul nazist, în ceea ce privește bisericile, obținuse un scucces limitat. Totuși, conducerea nazistă rămânea în continuare divizată între politica de opresiune, care ar fi putut îndepărta un mare număr de germani, și o politică de represiune limitată, care ar fi permis bisericilor un grad inacceptabil de independență, în afara controlului statului. De fapt, deși obiectivul final nu poate fi pus la îndoială, din 1935 tactica nazistă a degenerat într-un fel de război de uzură împotriva bisericilor. A fost înființat un Minister al Afacerilor bisericești și s-au luat o gamă foarte variată de măsuri împotriva bisericii: abolirea școlilor confesionale; campanii de calomniere îndreptate împotriva clerului; restricții administrative; arestarea unui număr din ce în ce mai mare de preoți și pastori (Niemöller a fost internat într-un lagăr de concentrare în 1938). Statutul bisericilor a fost fără îndoială zdruncinat datorită acestor măsuri, dar ele au și stimulat declarațiile individuale de opoziție, inclusiv cea a Papalității însăși,

care a atacat vehement sistemul nazist prin *Mit Brennender Sorge* („Cu grijă arzătoare"), enciclica sa din anul 1937.

Izbucnirea războiului a adus, inițial, după sine o politică mai prudentă, întrucât regimul dorea să evite tensiunile inutile. În orice caz, ca urmare a victoriilor militare obținute cu ușurință împotriva Franței și Poloniei, și a invaziei Rusiei ateiste, persecuția s-a intensificat. Acesta a reprezentat mai curând rezultatul presiunilor exercitate de anticreștinii convinși, precum Bormann și Heydrich, decât al acțiunilor nehotărâtului Minister al Afacerilor bisericești. Mănăstirile au fost închise, proprietatea bisericească atacată, iar activitățile clericale restrânse drastic. Chiar și așa, Hitler nu a permis ca subordonarea bisericilor să se transforme într-o îngenunchere totală a lor pe cuprinsul Germaniei. Numai în teritoriul ocupat al Warthegau-ului din Polonia - teritoriul desemnat ca exemplu experimental pentru „Noua Ordine" - li s-a permis evenimentelor să-și urmeze făgașul logic. Aici, mulți reprezentanți ai clerului au fost executați, bisericile au fost închise, iar influența Sfântului Scaun episcopal a fost eliminată. În cele din urmă, persecuția bisericilor de către naziști a eșuat, dar numai datorită faptului că războiul însuși era pierdut.

În locul creștinismului, naziștii au încercat să cultive un păgânism de tip rasial și teutonic, care a devenit cunoscut sub denumirea de Mișcarea Credincioșilor Germani. Deși niciodată nu a devenit pe deplin articulată, aceasta se sprijinea pe patru teme majore: o respingere totală a eticii creștine; propagarea ideologiei „Sânge și Brazdă"; cultul personalității lui Hitler și înlocuirea ceremoniilor creștine - căsătoria, botezul etc - prin echivalentele lor păgâne. Acest neopăgânism nu a dobândit niciodată susținători pe scară largă (recensământul din 1939 înregistra 5% din populație ca aparținând acestei mișcări), dar era o dovadă în plus a felului în care regimul nazist încerca să submineze bisericile tradiționale.

Naziștii au înregistrat, așadar, un succes limitat în politica lor religioasă. După cum explica un istoric, „bisericile au fost grav afectate, dar nu distruse. Programul lui Hitler necesita timp: el însuși a fost distrus înainte să prindă rădăcini." Oricum, s-a susținut că și biserica creștină eșuase în ceea ce privește preocuparea ei de a susține instituțiile creștinismului ca exemple ale abnegației de a-și face datoria morală în legătură cu opoziția față de un regim represiv. De ce s-au ferit ele de rezistența fățișă, preferând o adaptare la nazism decât un sacrifiu de sine? Răspunsul se găsește în caracterul conservator al ambelor biserici. Ele nu aveau încredere în politica de stânga, care părea să amenințe ordinea existentă în societate și care, sub forma ei externă - comunismul ateist - respingea însăși existența religiei. În mod egal însă, exista o simpatie naționalistă față de nazism, mai ales în urma problemelor dintre anii 1918-33. S-a crezut cu prea mare ușurință că „renașterea națională" a lui Hitler reprezenta pur și simplu o reîntoarcere la zilele senine premergătoare

lui 1914. Aceasta era adevărat mai ales în ceea ce priveşte Biserica protestantă, care încă de pe vremea lui Luther se aliniase strâns aparatului de stat. În cele din urmă, ambele biserici se temeau, pe bună dreptate, de puterea statului nazist; în consecinţă, o politică de rezistenţă eroică nu putea să ducă prea departe. Într-o asemenea situaţie, concentrarea asupra atributelor pastorale şi spirituale reprezenta, probabil, cea mai realistă şi practică politică din partea bisericii.

6 Femeile şi familia

Primul pătrar al secolului al XX-lea fusese martorul unor transformări sociologice profunde în cadrul vieţii de familie germane. Creşterea demografică în Germania se redusese considerabil (ceea ce nu înseamnă că numărul populaţiei se micşorase). În 1900 se înregistraseră peste 2.000.000 de naşteri anual, în timp ce în 1933 cifra se situa sub 1.000.000. În aceeaşi perioadă, numărul femeilor având o slujbă se mărise cu cel puţin o treime, depăşind cu mult creşterea în procente a populaţiei. Aceste două tendinţe fuseseră aduse după sine de schimbările pe termen lung înregistrate în comportamentul social al multora dintre ţările industrializate. În special, era vorba de recunoaşterea din partea multor oameni a faptului că un standard de viaţă mai bun se putea obţine numai prin utilizarea contracepţiei pentru limitarea numărului de membri ai familiei, cât şi datorită dorinţei populaţiei feminine educate de a avea atât o slujbă, cât şi copii. În orice caz, circumstanţele specifice istoriei Germaniei au dus la exagerarea acestor preocupări. Mobilizarea economiei în timpul războiului dusese la angajarea femeilor în fabrici, în timp ce în perioada care a urmat războiului, dificultăţile produse de inflaţie le-a făcut să rămână în continuare acolo din cauze economice. În plus, conflagraţia lăsase după sine un surplus de 1.800.000 de femei de vârsta măritişului, precum şi un mare număr de soţii cu soţi invalizi. În cele din urmă, reorientarea economiei în anii '30 condusese la o cerere sporită de forţă de muncă angajată în domenii non-manuale; dezvoltarea tehnologiilor de producţie în masă necesita mână de lucru necalificată, iar aceste două fenomene au favorizat angajarea masivă a femeilor, care puteau fi plătite mai puţin decât bărbaţii.

Ideologia naţional-socialismului era total opusă acestor practici. Se opunea în mod fundamental emancipării sociale şi economice a femeilor. Într-adevăr, antifeminismul nazist a fost descris ca „un fel de rasism secundar. Inferioritatea naturală a femeii era un corolar evident, deşi implicit, al inferiorităţii non-germanilor, non-creştinilor, non-caucazienilor". O asemenea interpretare era respinsă de nazişti, care pretindeau că privesc femeia ca

fiind mai curând „altfel" decât inferioară. În viziunea lor, natura stabilise ca cele două sexe să îndeplinească roluri complet diferite, iar sarcina statului nazist era aceea de a păstra această distincție. Ceea ce însemna acest lucru în practică era că „locul femeii este în căminul său" sau după cum suna sloganul nazist, o devoțiune pentru cei trei K - *„Kinder, Küche, Kirche"* („copii, bucătărie și biserică"). O astfel de dogmă fusese susținută de Partid chiar și înainte de 1933 - nu exista nici o femeie-deputat în Reichstag, iar regulamentul Partidului din 1921 excludea femeile din orice poziție superioară a structurii sale.

Opiniile naziste asupra femeilor erau strâns legate de preocupările lor în privința demografiei. O populație în creștere era considerată ca un semn al puterii naționale și al vigoarei marțiale - o reflectare a aspirației Germaniei de a deține statutul de supraputere. Cum ar fi fost posibilă cererea de *Lebensraum* în estul Europei, dacă numărul germanilor era în descreștere? S-a considerat așadar esențială sporirea substanțială a populației, iar în acest scop femeile erau prezentate ca fiind, în principal, mamele noii generații - o imagine convenabilă antifeminismului nazist. Oricum, obiectivele politicii naziste în privința femeilor și a familiei nu reflectau nicicum realitățile sociale ale Germaniei secolului XX.

În ce măsură erau în stare naziștii să răstoarne tendințele precumpănitoare ale timpului lor? La început, încercările de reducere a numărului femeilor angajate în câmpul muncii păreau să fie încununate de succes. Între anii 1933-1936, femeile căsătorite au fost pe rând îndepărtate din slujbele pe care le dețineau în medicină, drept și în structurile superioare ale administrației civile. Mai mult, numărul profesoarelor și studentelor a fost considerabil redus. O astfel de legislație a afectat într-un mod evident și profund categoria femeilor angajate aparținând clasei de mijloc, deși numărul lor era destul de neînsemnat. În alte sectoare economice, presiunea exercitată de Partid și reducerile financiare au fost utilizate pentru a le face pe femei să-și părăsească locurile de muncă și să se reîntoarcă în căminele lor. Începând cu iunie 1933, împrumuturi de 600 RM, scutite de dobândă, au fost puse la dispoziția tinerelor ce se retrăgeau din domeniul forței de muncă pentru a se căsători. Efectele crizei economice lucrau în favoarea scopurilor naziste, căci au dus nu numai la reducerea drastică a numărului de femei-angajate, dar au și furnizat guvernului argumente pentru campania de convingere a femeilor de a-și părăsi slujbele, ca să se creeze locuri de muncă pentru bărbații șomeri. Pe aceste baze, agențiile de profil precum și patronii erau încurajați să aplice o politică de discriminare în favoarea bărbaților. Ca un rezultat al tuturor acestor fapte, deși angajarea femeilor între 1932 și 1937 a crescut de la 4,8 milioane la 5,9 milioane, a scăzut procentul de la 37% la 31% în total.

Arena politică era categoric interzisă femeilor. Singura posibilitate de afirmare în această sferă era, după spusele elegante ale unui istoric, „o emancipare-surogat" în cadrul diferitelor organizaţii naziste ale femeilor, precum NSF-ul (*National Sozialistische Frauenschaft* - „Femeile Naţional-Socialiste") şi DFW (*Deutshes Frauenwerk* - Asociaţia Femeilor Germane). Şi totuşi, NSF-ul şi DFW-ul erau considerate de către Partid ca simple unelte de propagare a ideologiei antifeministe, cu ajutorul programelor culturale, educative şi sociale. Şi astfel, cu prilejul unei campanii lansate de NSF pentru lărgirea posibilităţilor oferite femeilor de a se afirma în cadrul Partidului, organizatorii ei au fost discreditaţi în mod oficial.

În orice caz, în 1937 convingerile ideologice naziste erau deja ameninţate de presiunile necesităţilor economice. Introducerea seviciului militar obligatoriu şi declaraţia de reînarmare din 1935 au condus curând la o diminuare din ce în ce mai marcată a forţelor de muncă, pe măsură ce economia nazistă continua să se dezvolte. Ideologia antifeministă putea fi susţinută în continuare numai cu condiţia ca dezvoltarea economică să fie încetinită, iar acest lucru la rândul său, ar fi provocat reducerea programului de reînarmare. Hitler, bineînţeles, nu era pregătit să sancţioneze un astfel de fapt. În consecinţă, forţele de pe piaţa muncii au început să exploateze această mână de lucru disponibilă, iar declinul relativ înregistrat în rândurile forţei de muncă feminine a fost oprit. Din 1937 până în 1939, a crescut de la 5,9 milioane la 6,9 milioane, respectiv de la 31% la 33% din total. În această situaţie, guvernul a hotărât chiar să pună capăt aranjamentului prin care femeile care îşi părăseau locurile de muncă să fie încurajate prin recompensa băneasca necesară căsătoriei.

Contradicţiile dintre teorie şi practică au fost accentuate într-o şi mai mare măsură odată cu izbucnirea războiului. Mobilizarea economică a Germaniei a fost iniţial prost organizată şi prea puţin eficientă (vezi pag. 80). Aşadar, deşi nu se putea vorbi de o mobilizare generală a mâinii de lucru feminine, numărul femeilor angajate continua să crească. Într-o astfel de conjunctură aceste femei erau supuse unor greutăţi considerabile. Orele îndelungate petrecute în fabricile de armament sau solicitările continue presupuse de conducerea unei ferme făceau ca viaţa să fie extrem de dificilă, mai ales dacă se adăugau şi responsabilităţile întreţinerii unei gospodării sau cele ale creşterii copiilor. Ca urmare, când Speer a încercat, începând cu 1943, să mobilizeze economia într-un efort destinat războiului total şi a sugerat mobilizarea femeilor angajate, a întâmpinat rezistenţă din partea lui Bormann, Sauckel (plenipotenţiarul de la Ministerul Muncii) şi chiar şi din partea lui Hitler însuşi, care era preocupat permanent de morala civilă. Naziştii erau prinşi în contradicţiile propriei lor ideologii. În ultimii doi ani de existenţă a statului nazist, din ce în ce mai multe femei sfârşeau prin a fi angajate, şi

totuşi guvernul nu se putea hotărî să renunţe complet la retorica sa antifeministă. Un membru de frunte al NSF-ului scria: „Suprema dovadă a credinţei a fost pentru noi convingerea că locul femeii este în sânul căminului dar de vreme ce întreaga Germanie reprezintă căminul nostru, trebuie să slujim acolo unde este cea mai mare nevoie de noi".

Bineînţeles, dilema cu care se confrunta statul nazist era înrăutăţită de dorinţa sa obsesivă de a spori populaţia Germaniei. Acest lucru era încurajat în diferite feluri: promovarea legilor împotriva avortului; restricţiile în ceea ce priveşte sfaturile şi mijloacele contraceptive; creşterea avantajelor de care se bucurau mamele şi a alocaţiilor familiale; transformarea unui sfert din împrumutul marital într-un dar oferit de stat în urma naşterii fiecărui copil. În mod inevitabil, aceste măsuri erau susţinute de o campanie propagandistică extinsă, care glorifica maternitatea şi familia numeroasă. Existau şi recompense: Crucea de Onoare a Mamei germane, din bronz, argint şi aur, acordată respectiv pentru patru, şase sau opt copii. Astfel de glorificări au atins punctul culminant prin inscripţionarea pe medalii a sloganului nazist „Am donat un copil pentru Führer" (după cum s-au grăbit să sublinieze umoriştii contemporani, acest lucru se datora faptului că Hitler nu manifestase nici o dorinţă personală de a avea copii, sau poate că nu putea să-i aibă).

Statisticile arată destul de clar că rata natalităţii a crescut într-adevăr, de la un punct minim înregistrat în 1933, la un maxim în 1939, deşi după aceea a continuat să scadă. Problema care se pune istoricului este de a hotărî dacă politica populaţiei dusă de nazişti era realmente responsabilă pentru această tendinţă demografică. Interpretarea statisticilor în ceea ce priveşte populaţia este de o dificultate unanim recunoscută, întrucât implică o mulţime de factori diferiţi - sociologici, economici şi chiar factori de psihologie personală. Aşadar, orice explicaţie bazată pe o singură explicaţie este, cu siguranţă, eronată. Totuşi, încercarea de a evidenţia semnificaţia *relativă* a politicii populaţiei dusă de nazişti, în comparaţie cu importanţa încheierii perioadei de criză economică sau tendinţa generală de a întemeia un cămin la vârste mai mici, este încărcată de probleme. În acest caz, analiza prudentă, care acceptă ideea interacţiunii acestor cauze variate, pare să fie mai aproape de realitatea istorică.

Un alt factor semnificativ al politicii populaţiei îl reprezenta dorinţa de a se înregistra nu numai un spor cantitativ, dar şi calitativ. Politica eugeniei era menită să limiteze cu ajutorul sterilizării reproducerea acelor persoane cu boli ereditare sau care prezentau devieri ale comportamentului social, precum alcoolismul; până în 1939, 375.000 de astfel de oameni au fost sterilizaţi forţat. Această măsură a condus, de asemenea, la promovarea uneia dintre cele mai stranii trăsături a ingineriei programării sociale propusă de nazişti, *Lebensborn* („Izvorul vieţii") - o instituţie care avea în grijă tinerele

mame necăsătorite cu o descendență rasială *bună*, dar care făcea și toate aranjamentele necesare „însămânțării" fetelor de către membrii SS-ului.

Opiniile naziștilor cu privire la rolul femeii și al familiei erau o consecință firească a retoricii lor referitoare la *Mittelstand*. Ca urmare, intențiile lor ideologice erau ireconciliabile cu realitățile Germaniei din secolul XX și se opuneau și altor obiective naziste, precum reînarmarea și cucerirea militară. În concluzie, politica nazistă referitoare la femei și familie era contradictorie și incoerentă, și a reușit prea puțin să afecteze tendințele sociologice progresiste ale unei societăți industrializate.

7 Viața culturală

În seara zilei de 10 mai 1933, în mijlocul unei piețe aflată în imediata vecinătate a bulevardului *Unter den Linden* din Berlin s-a defășurat un eveniment care avea să devină în curând cunoscut sub numele de „arderea pe rug a cărților". Mii de volume luate din biblioteci publice sau private erau date pradă focului de către activiștii naziști; fuseseră considerate indezirabile datorită tendințelor lor proevreiești, socialiste sau pacifiste. Apărută în sânul unei națiuni a cărei moștenire literară, era, probabil, mai importantă decât a oricărei alte națiuni europene, această manifestare a fost privită de mulți germani și non-germani ca un act irațional de barbarism. De fapt, evenimentul dăduse tonul a ceea ce avea să devină viața culturală în Germania nazistă.

Cultura nu mai urma să fie încurajată conform principiului axiomatic al „artei pentru artă", ci trebuia să fie aservită țelului de modelare a opiniei publice; din aceste motive, Departamentul de Cultură al Reich-ului a fost înființat la inițiativa Ministerului Propagandei. Viața culturală a Germaniei în timpul celui de-al Treilea Reich avea să devină pur și simplu una dintre căile de cenzură și îndoctrinare, deși Dr. Goebbels a exprimat această idee într-un limbaj mai pompos:

> 1 Ceea ce intenționăm noi este mai mult decât o revoltă. Misiunea noastră istorică este de a transforma însuși spiritul într-o atât de mare măsură, încât între oameni și lucruri să se întemeieze o nouă relație reciprocă.

Cultura era, așadar, coordonată cu sprijinul Departamentului de Cultură al Reich-ului, înființat în 1933, împărțit la rândul său în cinci subdepartamente: artele frumoase, muzica, teatrul, presa, radioul, literatura și filmul. În acest fel, după cum și în ceea ce privește mijloacele de comunicare în masă nu se putea face nimic în afara liniei impuse de Partid (vezi pag. 69-70), toți cei implicați în activitățile culturale trebuiau să dea socoteală de creațiile lor.

„Camarazi" de Arno Brecker

Ce fel de imagine spera Goebbels să proiecteze şi cum s-a ajuns la aceasta? Cultura nazistă a absorbit un număr de teme majore care reflectau prejudecăţile ideologice obişnuite: antisemitismul; militarismul şi glorificarea războiului; naţionalismul şi supremaţia rasei ariene; cultul Führerului şi al puterii absolutiste; antimodernismul şi tema „Sânge şi Brazdă"; neopăgânismul şi repudierea valorilor creştine tradiţionale.

Lumea muzicii a reuşit să se adapteze rezonabil în această conjunctură, în parte datorită accentelor sale politice mai puţin evidente, pe de altă parte din cauza bogatei tradiţii germane clasice, care a fost exploatată de către regim. În orice caz, atât Mahler, cât şi Mendelssohn, ambii compozitori evrei de marcă, au fost interzişi, după cum a fost interzisă şi marea majoritate a creaţiilor moderne. Noul val de compozitori clasici; Stravinsky, Schoenberg şi Hindemith a fost discreditat, iar noile „genuri": jazz-ul şi dance-band-ul (muzica de dans) ar fi fost etichetate, drept, „negroide" şi „decadente". Peste 2.500 de membri ai comunităţii literare din Germania şi-au părăsit ţara între anii 1933-45. Chiar şi acest fapt reprezintă o reflectare tristă a felului în care marii scriitori şi dramaturgi germani Thomas Mann şi Bertolt Brecht vedeau noua atmosferă culturală. Locul lor a fost luat o serie de scriitori de mâna a doua care fie au simpatizat cu regimul, fie acceptau restricţiile. Este greu de identificat o singură carte, piesă de teatru sau poezie scrise în timpul celui de-al Treilea Reich care să fi elogiat în mod oficial regimul şi care să fi rezistat probei timpului.

A. „A fost odată o capră care spunea,
Îmi cânta cineva în leagăn:
„Va sosi un om puternic.
El te va mântui!"

Boul o privi pieziş
Apoi, întorcându-se către porc,
Îi spuse:
„Măcelarul va fi acela"
(Bertolt Brecht)

B. W. Beumelburg, *Gruppe Bosemüller*. În primul război mondial caporalul Wammsch se oferă să-i dea soldatului Siewers o permisie, ca urmare a descurajării acestuia:
„Dar eu nu vreau să plec.... Trebuie să mă hotărăsc....
dă-mi un timp de gândire, de ce nu-mi dai un timp de gândire?
Nu vreau să merg acasă, nu vreau nici o permisie.... N-o vreau - Vreau să mă întorc la Fleury şi la trecătoarea Souville asta-i tot ce îmi doresc.

Suspină şi tremură de parcă ar fi cuprins de febră.
Wammsch este îngrozitor de speriat. Nu se aştepta la una ca asta.
„Nu vreau să plec acasă.... Am să mă târăsc în genunchi în faţa căpitanului... el mă va asculta. Nu vreau să merg acasă la mama... Vreau să merg din nou la trecătoarea Souville şi la Fleury".
Acum este în sfârşit epuizat. Suspină încă şi corpul lui tremură. Nu mai rezistă. Se lasă cuprins în îmbrăţişarea lui Wammsch, se lăsă mângâiat de mâinile puternice ale acestuia: şi este ceva foarte reconfortat în sentimentul ce-l cuprinde.
„Haide..." spune Wammsch, adânc mişcat: „Am să merg direct la căpitan şi-o să vorbesc cu el. Bineînţeles c-o să rămâi cu noi. Primul care va îndrăzni să te privească de sus va avea de-a face cu pumnul meu...".

Actorii, ca şi muzicienii, erau nevoiţi să se mulţumească cu producţiile clasicilor - Schiller, Goethe (şi Shakespeare) - cunoscând faptul că astfel de piese erau acceptabile din punct de vedere politic şi că se găseau în cea mai bună tradiţie a teatrului german. Artele vizuale erau şi ele supuse constrângerilor naziste. Şcolile moderne erau disprețuite, iar renaşterea culturală de la Weimar era respinsă ca fiind degenerată şi simbolică pentru declinul moral şi politic al Germaniei aflată sub conducerea unui sistem de democraţie parlamentară. În locul acestora, erau încurajate lucrările care prezentau temele naziste tradiţionale, luând forma realismului clasic. După cum a afirmat un istoric: „cel mai bun lucru care se poate spune despre o pictură sau sculptură care s-a bucurat de onorurile naziste este acela că nu era în nici un caz mai proastă decât realismul socialist din Uniunea Sovietică".

Numai în domeniul cinematografiei se poate susţine că regimul nazist şi-a adus o contribuţie cu adevărat culturală. Reputaţia cinematografică a Germaniei fusese stabilită în anii '20, dar s-a reuşit menţinerea continuităţii în special datorită faptului că reprezentanţii marilor studiouri de filme se aflau în rândurile simpatizanţilor naţionalişti. Goebbels a recunoscut importanţa acestei forme de divertisment în ascensiune şi, în mare, a izbutit să împace obiectivele politice cu integritatea producătorilor de filme (din 1097 de filme produse între 1933 şi 1945, numai 96 au fost făcute la cererea Ministerului Propagandei). Ca urmare, talentele multor regizori „nazişti", precum Leni Riefenstahl, sunt în continuare preţuite în lumea cinematografică datorită utilizării unor tehnici cinematice pentru evocarea unor emoţii profunde, în ciuda mesajelor politice de suprafaţă.

În piesa *„Schlageter"* (1934) de Hanns Johst există o frază: „ori de câte ori aud cuvântul cultură îmi înşfac arma". Este un citat atribuit în mod eronat, adeseori, lui Göring, dar acceptarea lui de către autorităţile naziste

subliniază tendința filistină a acestora. Viața culturală în timpul celui de-al Treilea Reich a fost înăbușită - nu putea supraviețui decât în limitele impuse de nazism, iar în această direcție, Goebbels a izbutit. În orice caz, regimul a eșuat, aproape cu certitudine, în încercarea sa de a crea o identitate culturală nazistă, adânc înrădăcinată în conștiința *Volk*-ului. Unii sugerează să ar fi putut să fie o simplă chestiune de timp și că succesul înregistrat de regim în construirea a noi teatre și biblioteci, precum și atragerea cât mai multor oameni înspre evenimentele culturale ar fi adus după sine rezultatul dorit. Pe de altă parte, resurecția culturală foarte puternică din Germania după anul 1945 sugerează faptul că tradițiile și spiritul identității culturale a Germaniei erau prea adânc inculcate pentru a putea fi anihilate de o forță eminamente distructivă și negativă precum nazismul.

8 O revoluție socială?

La prima vedere poate părea ciudată chiar și sugestia că Germania a suferit o „revoluție socială" în timpul celui de-al Treilea Reich, căci nazismul a reprezentat o mișcare de extremă dreapta, iar revoluțiile sunt în mod obișnuit asociate cu partidele politice de stânga. În orice caz, întrucât interesul academic asupra consecințelor sociale ale nazismului a crescut din anii '60, s-au dezvoltat, așadar, două teze majore care sprijină noțiunea de impact revoluționar nazist asupra societății germane.

În cartea sa intitulată „Revoluția socială a lui Hitler"[1] publicată în 1966, David Schoenbaum susținea că nazismul a reprezentat o puternică forță modernizatoare în societatea germană. Interpretarea sa este complexă și se bazează pe diferențierea între ceea ce el descrie ca realitate socială „obiectivă" și „interpretată". Astfel, autorul acceptă ideea că cel de-al Treilea Reich a fost martorul multora dintre transformările tipice care sunt asociate unei societăți industriale în curs de dezvoltare („realitate socială obiectivă"). Oricum, multe dintre aceste schimbări se opuneau ideologiei îndreptate spre trecut, susținută de nazism. Această contradicție evidentă a fost depășită, pretinde el, datorită proiectării încununate de succes de către naziști a imaginii unei societăți lipsite de contrângerile de clasă și stat tradiționale. Astfel, societatea nazistă era privită de popor ca „unitară, asemeni nici uneia din istoria germană modernă, o societate a tuturor posibilităților pentru tineri și bătrâni, clase și mase, o societate care era Noua Ordine și vremurile bune de odinioară deopotrivă." În practică, ideea *Volksgemeinschaft*-ului, a comunității germane conlucrând indiferent de mediu sau rol social, reprezenta reali-

[1] Hitler's Social Revolution

tatea celui de-al Treilea Reich în viziunea cetățenilor săi („realitate socială interpretată"). În această direcție, Schoenbaum sugerează că cel de-al Treilea Reich a fost martorul unei schimbări fundamentale în ceea ce privește valorile și atitudinile sociale, care formau baza unui consens național revoluționar.

O altă interpretare care a câștigat din ce în ce mai multă audiență este ideea unei „revoluții distructive". Potrivit acestei teorii, schimbările din cadrul societății naziste, fie obiective sau interpretate, erau atât de limitate, incoerente și lipsite de consistență, încât ideea unei revoluții sociale este fără substanță. În loc de aceasta, adevărata revoluție consta în distrugerea adusă după sine de efectele războiului total - înfrângerea și ocupația militară, divizarea Germaniei unite.

Astfel de interpretări au fost în mică măsură susținute de acei dintre istorici care puneau accentul pe realitățile dominante ale structurii de clasă a celui de-al Treilea Reich. Pentru marxiștii educați în istoriografia est-germană, ideea unei revoluții sociale în Germania, premergătoare implantării ideologiei eliberatoare a comunismului sovietic și creării Republicii Populare Comuniste (1940), este un nonsens. În viziunea lor, nazismul nu a reprezentat o revoluție socială, ci o reacțiune socială de cel mai grav tip de vreme ce urmărea impunerea și împărțirea poziției elitelor deja împământenite, fiind în special vorba despre puternicele interese ale militarismului și capitalismului, pe seama instituțiilor mai populare, cum ar fi sindicatele.

Dintre toate disputele în legătură cu cel de-al Treilea Reich, „revoluția socială" opusă „reacțiunii sociale" este una dintre cele mai complexe. Simpla definire a unor termeni precum „reacțiune" și „revoluție" este deosebit de dificilă și adeseori se transformă în chiar punctul central al disputelor. În mod asemănător, însuși nazismul nu se supune unei analize directe. El a însemnat un amestec unic de forțe, reflectând o structură variată și cuprinzătoare din punct de vedere social. Așadar, când se face abstracție de propagandă și se pune întrebarea „care erau adevăratele țeluri sociale urmărite de cel de-al Treilea Reich?", precum și „și-a atins cel de-al Treilea Reich aceste obiective?", răspunsurile care se pot da rămân, din nefericire, extrem de obscure. Este dificil să estimezi impactul direct al nazismului - în opoziție cu efectele altor forțe militând pentru schimbare. Istoria Germaniei din prima jumătate a secolului XX este tumultuoasă, iar societatea germană suferise schimbări importante în cei 60 de ani premergători lui 1933. Nazismul se afla la putere de numai 12 ani, dintre care șase fuseseră consacrați luptei în cel mai sângeros conflict armat din istoria omenirii. Poate oare istoricul să facă o demarcație între nazism și război ca un factor catalizator al schimbării lor sociale? Trebuie oare să facă acest lucru, când se poate argumenta că războiul a reprezentat o trăsătură firească nazismului? Acestea sunt tipurile de întrebări care determină caracterul extrem de complex al sarcinii de a analiza impactul social al celui de-al Treilea Reich.

Tablou de Diego Rivera, 1933

În ciuda acestor probleme de interpretare, este greu să consideri mişcarea nazistă aflată la putere capabilă să exercite un impact revoluţionar. Elementele din rândurile Partidului care se ridicaseră în favoarea unei schimbări sociale radicale au fost reduse la tăcere; tiparul deja existent al structurii sociale nu a suferit modificări; conceptul de *Volksgemeinschaft* nu era decât o găselniţă propagandistică. Teza lui Schoenbaum nu putea fi respinsă cu uşurinţă, dar, în aceeaşi măsură opiniile sale în privinţa unei schimbări revoluţionare a atitudinii maselor este foarte greu de susţinut. În orice caz, experienţa trecutului demonstrează în general că încercările de a produce schimbări fundamentale în comportament sunt extraordinar de greu de realizat. În realitate, nazismul nu a reuşit să împace propria ideologie socială, de altfel confuză, cu presiunile permanente ce vizau schimbarea, venite din partea unei societăţi industriale în dezvoltare. Aceste contradicţii au fost adâncite în continuare de cerinţele pragmatismului politic, odată cu stabilirea celui de-al Treilea Reich pe calea expansiunii teritoriale şi a războiului. Astfel, în ciuda sprijinului retoric acordat de naziști *Mittelstand*-ului şi ţărănimii, ambele grupuri s-au aflat sub o enormă presiune socială şi economică; în locul lor, cele care au continuat să deţină supremaţia şi să prospere au fost elitele tradiţionale. Femeile trebuiau să stea acasă şi să aibă mai mulţi copii, însă rolul lor tindea să corespundă cerinţelor economice ale situaţiei. Bisericile creştine ar fi trebuit să piară, dar totuţi au supravieţuit. Cultura nazistă urmărea să-şi ancoreze noile rădăcini în *Volk*, dar nu a exercitat decât un rol negativ, cenzorial. Dacă a existat în cadrul nazismului o tendinţă revoluţionară, se poate dovedi că aceasta ar putea fi găsită în natura şi implementarea obsesivă a politicii sale rasiale. Altminteri, este dificil să nu ajungi la concluzia că nu au existat transformări sociale accelerate în Germania între anii 1933 şi 1945.

În orice caz, o asemenea interpretare nu este incompatibilă cu părerea conform căreia în Germania a avut loc o revoluţie socială, dar în zorii formării celui de-al Treilea Reich. O comparaţie simplă între anii 1933, 1945 şi 1957 este edificatoare. Transformările sociale din Germania în perioada 1945-1957 sunt cu mult mai substanţiale decât în anteriorii 12 ani. Bineînţeles, a predominat continuitatea - tradiţiile culturale şi instituţiile sociale, precum familia şi biserica, nu dispar peste noapte. Oricum, prăbuşirea totală a celui de-al Treilea Reich a pus capăt atât militarismul prusac, cât şi temeliei sale sociale, aristocraţia marilor latifundiari - *Junker*-ii: a condus la o împăţire politică a Germaniei şi la formarea a două state cu condiţii sociale şi economice foarte diferite, ambele fiind rezultatul unor culturi străine şi filosofii politice, sub forma forţelor de ocupaţie anglo-americane şi sovietice. Poate că, ironia soartei, aceasta a fost adevărata moştenire revoluţionară a nazismului.

***Să luăm notițe despre** „Impactului social al celui de-al Treilea Reich"*

Acesta reprezintă un capitol dificil de studiat din mai multe puncte de vedere: unele idei, precum și terminologia - atât cele lansate de nazism, cât și cele utilizate de istorici - sunt greu de înțeles; și, deși este nevoie să intri într-un număr mare de detalii odată cu fiecare secțiune a capitolului, este important să nu te lași „înghițit" de „fapte" în așa fel încât să nu iei în seamă chestiunile de interes mai larg. Așadar, ar fi bine să avem în minte următoarele întrebări, pe *tot* parcursul lecturii:

i) Care erau țelurile teoretice ale nazismului?
ii) În ce măsură se reflecta teoria în realitate/practică?
iii) În ce fel era teoria nazistă compatibilă cu practica și în ce fel erau cele două incompatibile?

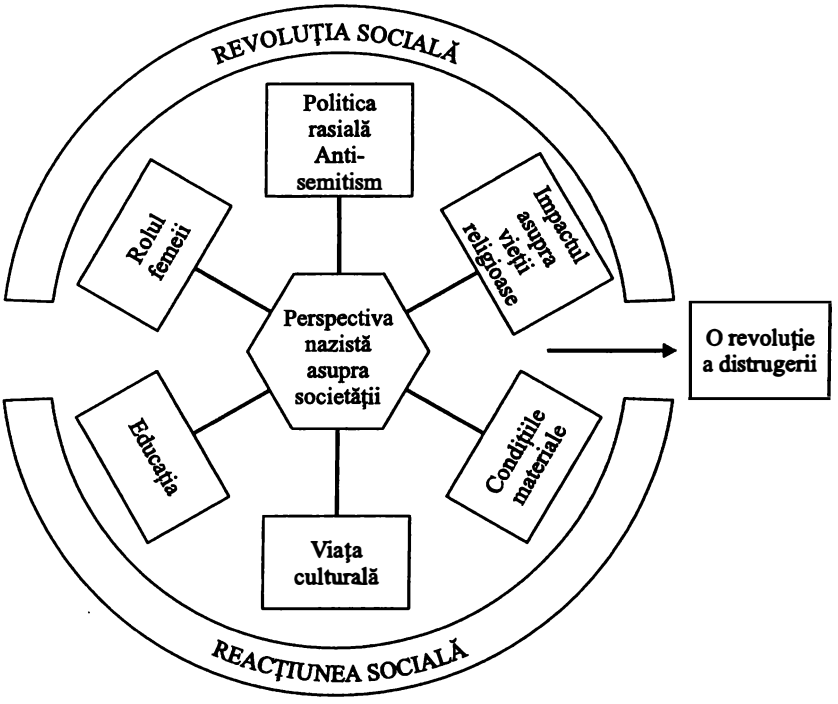

Sumar - Impactul social al celui de-al Treilea Reich

În orice caz, este mai uşor, probabil, să începem prin a face propriile noastre notaţii, urmând structura capitolului. Vom putea apoi încerca să scriem răspunsurile la aceste întrebări. Următoarele titluri şi subtitluri ar putea fi de ajutor:

1 **Opiniile naziştilor în ceea ce priveşte societatea.**
1.1. Conceptul de *Volksgemeischaft*.
2 **Condiţiile materiale.**
2.1. Cine a pierdut? Cine a câştigat? De ce? Muncitorii, ţăranimea; *Mittelstand*-ul; marea finanţă şi industrie.
3 **Antisemitismul.**
3.1. Fundalul istoric.
3.2. Politica gradării.
3.3. Holocaustul.
3.4. Este posibilă o explicare raţională a holocaustului?
4 **Educaţia.**
4.1. Şcolile.
4.2. Organizaţiile de tineret.
4.3. De ce este atât de dificilă estimarea impactului nazismului în domeniul educaţional?
5 **Religia.**
5.1. Politica naziştilor cu privire la: a) bisericile protestante; b) biserica romano-catolică, similarităţi şi diferenţe?
5.2. Organizaţia Credinţei Germane. A avut vreo semnificaţie religioasă sau a reprezentat un simplu act propagandistic?
5.3. În ce fel şi-a dezvăluit biserica creştină forţa şi slăbiciunea în timpul celui de-al Treilea Reich?
6 **Femeile şi familia.**
6.1. Contextul istoric: creşterea populaţiei; schimbarea statutului femeii.
6.2. Munca contra „cei trei K".
6.3. Schimbări cu privire la populaţie.
6.4. A schimbat în vreun fel nazismul orientarea populaţiei? A provocat nazismul o transformare reală a rolului femeii în societate?
7 **Cultura.**
7.1. Ce reprezenta cultura nazistă?
7.2. Efectele asupra: muzicii; literaturii; picturii/sculpturii; cinematografiei.
7.3. Care au fost realizările politicii culturale naziste?
8 **O revoluţie socială?**
8.1. Definiţii ale politicii sociale a naziştilor: „o revoluţie distructivă"; „reacţionară fără rezerve"; „o revoluţie bazată pe realitatea socială interpretată".

8.3. În ce măsură poate fi susținută opinia conform căreia cel de-al Treilea Reich a avut un impact revoluționar?

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Impactul social al celui de-al Treilea Reich."

În acest capitol ați aflat date despre impactul social al celui de-al Treilea Reich în sensul cel mai general și ați început să vă familiarizați cu multe dintre problemele ridicate. În pregătirea răspunsurilor la întrebările-eseu ale acestui capitol este foarte important să vă autoapreciați cu exactitate cunoștințele. Unele întrebări se vor axa pe un punct tematic foarte precis delimitat și vor părea a fi mai directe. Altele vor atinge mai multe chestiuni, dar vor fi mai dificile din punct de vedere analitic. Așadar, este necesar să știți dacă aveți cunoștințele faptice necesare și posibilitatea analitică de a răspunde la fiecare întrebare. Studiați următoarele întrebări:

1. Cum a reușit Hitler să transforme antisemitismul său personal într-o trăsătură atât de puternică a societății germane?
2. Sunteți de acord că scopul formării unui *Volksgemeinschaft* a condus la transformări revoluționare în cadrul societății germane?
3. Comparați relația dintre bisericile creștine și guvernele lui Hitler și, respectiv, Stalin.
4. Au adus politica economică și cea socială vreun avantaj poporului german în perioada premergătoare izbucnirii războiului?
5. „În timp ce bărbatul își aduce sacrificiul suprem pe câmpul de luptă, femeia își poartă lupta supremă în folosul națiunii sale atunci când dă naștere copilului ei." În ce măsură a fost pusă în practică această viziune nazistă?
6. Analizați impactul celui de-al treileea Reich asupra vieții culturale germane.

La fiecare întrebare căutați să vă dați seama ce anume ar reprezenta răspunsul corect.

a) Întrebarea se axează pe o singură chestiune, pe mai multe sau se referă la totalitatea problemelor discutate în capitol?
b) Necesită ea cunoașterea materialului cuprins în alte capitole?
c) Se extinde dincolo de granițele Germaniei?
d) Care anume sunt parametrii cronologici ai întrebării?

Capitolul 7

Ascensiunea şi declinul celui de-al Treilea Reich

1 Contururile politicii externe naziste

Cu toate că această carte tratează în special impactul nazismului asupra politicii interne a Germaniei, cel care studiază cel de-al Treilea Reich nu poate ignora problema politicii externe sau poziţia Germaniei în cadrul comunităţii internaţionale. Ar fi o eroare să tratăm chestiunile interne şi externe izolat unele de altele, întrucât ele sunt în mod clar legate unele de altele în cazul Germaniei naziste. În orice caz, nu trebuie scăpat din vedere faptul că acest capitol analizează acest subiect numai parţial şi că se ocupă, în mod inevitabil, de rolul jucat de Germania (cu toate acestea, un rol foarte important) în cadrul evenimentelor cuprinse între 1933 şi 1945. Pentru o discuţie mai cuprinzătoare asupra relaţiilor internaţionale din perioada interbelică, va fi necesară consultarea altor volume din această serie.

În ciuda prevederilor şi constrângerilor impuse prin Tratatul de la Versailles şi în pofida situaţiei economice precare în care se afla ţara în 1933, Germania s-a dovedit capabilă să genereze un război continental de maximă importanţă la numai şapte ani de la venirea la putere a lui Hitler. Această transformare aparent remarcabilă a destinelor ei s-a datorat în mare măsură balanţei puterii continentale, care se stabilise începând cu 1918. Marile imperii ale Rusiei, Austro-Ungariei şi Turciei dispăruseră pentru totdeauna, creând în centrul şi estul Europei un vid de putere care nu putea fi umplut de URSS-ul slăbit şi izolat, de statele nou apărute din Imperiul habsburgic, a căror situaţie era instabilă sau de Republica Turcia, aflată într-un proces de modernizare şi al cărei interes se centra către problemele sale interne. Mai mult, Anglia şi Franţa fuseseră extrem de zdruncinate de pe urma efectelor războiului total, în timp ce SUA se menţinea izolată faţă de continent şi nu părea să fie interesată în influenţarea ordinii europene, la a cărei instaurare contribuise din plin între anii 1917-1919. Într-o astfel de situaţie, era de aşteptat să se producă refacerea Germaniei, care dispunea de un mare potenţial economic şi forţa de muncă necesară. Într-adevăr, revizuirea Tratatului de la Versailles şi reinstalarea Germaniei pe poziţia de mare putere începuseră să se producă încă din timpul Republicii de la Weimar. Atunci care urmau să fie obiectivele politicii externe naziste?

În anii următori proceselor de la Nürnberg dintre 1945-6, numeroase cercuri erau convinse că ţelurile expansioniste ale politicii externe a naziştilor datau din 1937. Cuvântarea lui Hitler adresată oficialităţilor şi ministrului de Externe în luna noiembrie a acelui an, discurs înregistrat în aşa-numitul Memorandum Hossbach, pare să fi reprezentat momentul de cotitură de la politica revizionistă la una de expansiune agresivă. O asemenea opinie nu mai este astăzi împărtăşită în aceeaşi măsură.

Cu ani în urmă, în 1960, istoricul englez Hugh Trevor-Roper atrăgea atenţia în articolul său „Obiectivele războiului lui Hitler"[2] asupra caracterului sistematic al ideilor lui Hitler cu privire la politica externă înregistrate chiar din primele clipe ale carierei sale politice. Această interpretare a fost adâncită de aşa-zisa şcoală „program" a istoricilor (intenţionaliştii) din Germania. În opinia lor, Hitler avusese nu număr bine definit de obiective, care s-au transformat într-un „plan structurat pe etape" (*Stufenplan*). În orice caz, există opinii contradictorii referitor la stabilirea exactă a gradului ambiţiilor sale. „Continentaliştii" cred că expansiunea planificată trebuia să se limiteze la stabilirea unei hegemonii în Europa; „globaliştii" merg mai departe şi sprijină teza conform căreia Hitler aspira la supremaţia Germaniei în Orientul Mijlociu şi Africa (în special în dauna coloniilor britanice), iar în cele din urmă la o confruntare cu SUA, pentru obţinerea dominaţiei mondiale.

Şcoala „program" a reuşit să obină un neobişnuit de ridicat procent de credibilitate în cercurile academice. Chiar şi disputa dintre „globaliştii" şi „continentaliştii" este mai curând o născocire, de vreme ce nu se ocupă de ceea ce s-a petrecut concret în acei ani, ci de semnificaţia care trebuie acordată anumitor declaraţii, destul de vagi, ale lui Hitler cu privire la viitorul rol al Germaniei pe plan mondial. Totuşi, asupra problemelor esenţiale ambele interpretări cad de acord: ele susţin rolul central al lui Hitler în crearea politicii externe naziste; subliniază cadrul rasist al acestei politici; ambele consideră cucerirea *Lebensraum*-ului ca baza de la care intenţiona Hitler să pornească în construirea statutului de mare putere al Germaniei.

Dacă astăzi sunt numeroşi istorici care acceptă conceptul de „program" al lui Hitler, de orice fel ar fi fost el, interpretări diverse se manifestă destul de pregnant în ceea ce priveşte analiza evenimentelor reale dintre 1933-45. În vreme ce „intenţionaliştii" susţin că personalitatea lui Hitler şi programul au fost factorii-cheie ai stabilirii politicii externe germane, opozanţii din şcoala „structuralistă" au subliniat implicarea altor forţe. În special, susţinătorii viziunii policratice din cadrul celui de-al Treilea Reich afirmă că toate aspectele politice, inclusiv cele ale politicii externe, erau controlate şi determinate de numeroase agenturi şi instituţii, din afara şi din interiorul

[2] Hitler's War Aims.

Partidului. Unii neagă faptul că ar fi existat o anumită consistenţă a obiectivelor. Aceştia nu discern decât o varietate confuză de scopuri - „expansiunea fără obiect". Un istoric merge chiar până la a sugera că ţelurile lui Hitler erau „utopice" şi că ceea ce a transformat *Lebensraum* dintr-o „metaforă ideologică" în realitate politică a fost dinamismul mişcării naziste, cu neîncetatele sale cereri de schimbare. Un alt punct de vedere pune în relaţie evoluţia politicii externe şi presiunile existente în economia internă, apărute în a doua jumătate a anilor '30. Se sugerează, de asemenea, faptul că factorul modelator al politicii externe l-ar fi constituit nevoia de a depăşi nemulţumirile interne cauzate de constrângerile politicii economice duse de nazişti. Pentru a-şi menţine propria supremaţie politică acasă, Hitler a fost nevoit să-şi accelereze ambiţiile războinice.

Astfel de încercări de a prezenta politica şi strategia externă nazistă drept instrumente ale forţelor sociale nu au reuşit să ameninţe poziţia deja bine stabilită a şcolii „program". În orice caz, reprezentanţii ei subliniază într-adevăr necesitatea de a manifesta prudenţă în impunerea unei ordini şi regularităţii excesive în explicaţiile noastre istorice cu privire la politica externă nazistă, utilizând în acest scop clarificările retrospective. În al doilea rând, ei atrag atenţia, în mod corect asupra pericolelor unor interpretări axate pe figura lui Hitler. Forţele dominante în politica externă a unei ţări sunt numeroase. Chiar şi un dictator precum Hitler nu avea imunitate în faţa factorilor legaţi de circumstanţe sau a celor extra-personali. Direcţia ultimă a politicii naziste a reprezentat, fără îndoială, o reflectare a ideologiei personale a lui Hitler. În acest sens, se poate vorbi despre politica externă a lui Hitler.

2 Etapa revizionistă, 1933-7

a) Începuturile politicii externe naziste

Desemnarea lui Hitler în funcţia de Cancelar nu a deschis imediat o nouă eră în politica externă a Germaniei. Într-adevăr, postul de ministru de externe a fost ocupat în continuare de Constantin von Neurath, un naţionalist conservator, fapt care sugera mai degrabă continuitate decât schimbare. O astfel de percepţie publică îi convenea lui Hitler. Circumstanţele economice şi militare cereau o atitudine prudentă: şomajul tocmai atinsese cifra de 6.100.000, iar armata Germaniei nu depăşea 100.000 de oameni. În plus, prioritatea o reprezenta consolidarea dictaturii pe plan intern şi nu escapadele diplomatice grandioase în străinătate. În consecinţă, în primii ani ai politicii externe naziste, obiectivele urmărite de Hitler se limitau la cultivarea prieteniei cu Marea Britanie şi Italia, pentru a evita izolarea Germaniei şi slăbirea puterii şi influenţei Franţei oriunde era realizabil acest lucru.

Hitler a fost ajutat de schimbarea situației internaționale, care se producea în favoarea Germaniei. Invazia japoneză asupra Manciuriei din 1931 nu numai că subliniase ineficiența Ligii Națiunilor, dar pusese în lumină și dilema cu care se confrunta Anglia, mai precis cum ar fi reușit aceasta să-și mențină imperiul, să joace rolul de „polițist mondial" al Ligii și să continue să dețină rolul principal în apărarea *statu quo*-ului european. Gravitatea crizei economice adâncise izolarea Statelor Unite; în Franța, efectele acesteia, deși resimțite cu întârziere, aveau să contribuie la destabilizarea sistemului politic, contribuind astfel la lipsa unei abordări eficiente a afacerilor externe.

În orice caz, nevoia de precauție în această primă fază a politicii externe naziste a fost exploatată constructiv, căci regimul era în măsură să pară rezonabil, reușind astfel să creeze multora impresia de securitate în Europa. Un exemplu îl constituie retragerea Germaniei de la Conferința pentru dezarmare și din Liga Națiunilor (1933), ca urmare a refuzului Franței de a accepta principiul parității în ceea ce privește forțele armate terestre. În acest fel, s-a ajuns să se creadă că partenerul lipsit de moderație era Franța, în vreme ce Hitler a reușit să-și câștige simpatia Marii Britanii și Italiei (aliații săi potențiali). Profituri similare s-au obținut în urma semnării neașteptate a pactului de neagresiune cu Polonia pe o perioadă de 10 ani, document semnat în ianuarie 1934. Aceasta nu numai că a creat o impresie favorabilă de moderație în cercurile diplomatice internaționale, dar a și lăsat polonezilor iluzia că ar putea conlucra cu Germania nazistă. În orice caz, semnificația pactului se extindea dincolo de simpla propagandă; reușise să rupă sistemul de alianțe al Franței în Europa de Est și în scurt timp avea să asigure Germaniei flancul de răsărit; problemele diplomatice erau discutate în sud și în vest. Bineînțeles că Hitler nu avea să lase loc pentru o Polonie independentă în anii următori - această țară nu reprezenta decât poarta în vederea creării în Est a *Lebensraum*-ului.

Astfel de succese nu au dus la nici un acord oficial cu Marea Britanie și Italia în cursul anului 1934. Deși Anglia manifesta o mare simpatie față de cererile revizioniste ale Germaniei, aceasta nu echivala cu o înțelegere militară sau strategică, ca urmare, cele câteva misiuni diplomatice la nivel înalt au eșuat în încercarea de a stabili un precedent. La fel, o alianță cu Italia părea destul de improbabilă. Încercarea de lovitură de stat a naziștilor austrieci din iulie 1934 s-a bucurat, probabil, numai de suportul moral al Berlinului, dar a generat trimiterea a 40.000 de soldați la frontiera austro-italiană de către Mussolini, care considera Austria un stat-tampon util, de preferat sub influența sa. Acest incident era un semn clar al limitelor puterii naziste din acea vreme.

La sfârșitul lui 1934, Hitler își asigurase poziția în interiorul țării, iar economia cunoștea un proces rapid de revitalizare. Prestigiul său a crescut și

mai mult în ianuarie 1935, când Saarland-ul, care fusese sub controlul Ligii Naţiunilor în ultimii cincisprezece ani, a votat cu ocazia unui plebiscit liber şi corect reîntoarcerea la conducerea exercitată de Germania. Oricum dacă Hitler urma să slăbească lanţurile Versailles-ului în mod unilateral, părea că va avea pretenţia acordării unei puteri militare sporite faţă de prevederile tratatului. Faptul că într-o perioadă de numai doi ani tratatul de la Versailles ajunsese ineficient, iar balanţa puterii pe continent se înclinase în favoarea Germaniei, fără să fi fost nevoie de nici un foc de armă, este o dovadă a marii abilităţi diplomatice a lui Hitler.

b) Eliberarea de prevederile Tratatului de la Versailles

Anunţarea de către Germania în martie 1935, a existenţei *Luftwaffe*, urmată la scurt timp de introducerea serviciului militar obligatoriu şi a unei armate de 550.000 de oameni pe timp de pace reprezentau încălcări făţişe ale Tratatului de la Versailles, soldate cu o serie de condamnări verbale din partea Angliei, Franţei şi Italiei - aşa-numita Declaraţie Stresa. Răspunzând parţial preocupării Aliaţilor, Hitler a rostit în faţa *Reichstag*-ului o cuvântare despre inutilitatea războiului după numai câteva săptămâni, la 21 mai:

> Sângele vărsat pe continentul european în ultimii 300 de ani nu suportă comparaţie cu rezultatul naţional al evenimentelor. Ceea ce egoismul pasiunilor politice şi orbirea patriotardă, aparent utilizate în vederea atingerii unor scopuri înălţătoare şi ambiţioase, în fapt cu vărsări de sânge atroce au reuşit să producă cu privire la sentimentul naţional, nu a avut decât consecinţe superficiale. Dacă aceste state ar fi dedicat măcar o proporţie infimă a sacrificiilor lor unor scopuri mai înţelepte, succesul ar fi fost, fără îndoială, mult mai mare şi permanent.

În această atmosferă de incertitudine pe plan internaţional a avut loc semnarea, în iunie 1935, a Acordului naval dintre Marea Britanie şi Germania, care ignora termenii Tratatului de la Versailles şi permitea Germaniei să aibă o flotă navală echivalentă cu 35% din capacitatea celei a Marii Britanii. Hitler reuşise să separe Anglia de restul semnatarelor Declaraţiei de la Stresa şi pusese bazele unui acord fundamental anglo-german - sau cel puţin aşa credea.

În toamna anului 1935 Mussolini a dat ordinul de invadare a Abisiniei (cunoscută şi sub numele de Etiopia), unul dintre cele două state africane care rămăseseră independente. Aceasta a distrus ultimele rămăşiţe ale unităţii dintre Anglia, Franţa şi Italia. Când a devenit clar faptul că agresorul va fi lăsat să triumfe, s-a dovedit şi neputinţa Ligii Naţiunilor în faţa principalelor incidente internaţionale. În plus, s-a creat o atmosferă de criză, materializată în preocupările diplomaţiei anglo-franceze legate de Italia, precum şi în ameninţările de schimbare a ordinii mondiale din afara Europei. În această

situație, Hitler a preluat inițiativa și a ordonat trupelor sale să reocupe zona demilitarizată a Renaniei, în martie 1936. Era un joc primejdios care nu s-a bucurat inițial de sprijinul total al Înaltului Comandament sau al Ministerului de Externe, care erau de părere că riscul unei revanșe militare era prea mare. Astfel de opinii pesimiste s-au dovedit eronate, realitatea dându-i dreptate lui Hitler. Franța nu a manifestat o hotărâre fermă de intervenție, iar Anglia era pur și simplu indiferentă. Condamnarea acțiunii s-a limitat la proteste verbale, vizând mai ales metodele lui Hitler și mai puțin obiectivele acestuia. O privire retrospectivă demostrează faptul că remilitarizarea zonei Renane a reprezentat un punct de cotitură în realitățile internaționale din Europa anilor 1933-9. În termeni diplomatici, nu numai Tratatul de la Versailles, dar și pactul de la Locarmo fuseseră încălcate. Iar un fapt extrem de important a fost acela al pierderii totale a avantajului pe care îl avea Franța, din punct de vedere geografic și politic, asupra Germaniei. Gândirea militară franceză reflecta inerția conducătorilor săi politici. Aceștia s-au dovedit a fi în esență defensivi și incapabili de a lua orice fel de inițiativă militară agresivă la est de linia Maginot - sistemul de fortificații construit de-a lungul frontierei dintre Franța și Germania.

În plus, statutul personal a lui Hitler în interiorul Germaniei a fost considerabil întărit. Iată cum avea să comenteze mai târziu un ziarist plebiscitul axat pe chestiunea remilitarizării:

> 99% din cei 45.453.691 de votanți înregistrați au trecut prin fața urnelor, iar 98,8% dintre ei au fost de acord cu acțiunea lui Hitler. Corespondenți străini care au vizitat punctele de votare au descoperit unele nereguli... Totuși, acest observator, care a reușit să străbată teritoriul Reich-ului de la un capăt la celălalt în perioada alegerilor, nu are nici o îndoială că votul în favoarea loviturii date de Hitler era copleșitor. Și de ce nu? Ignorarea Versailles-ului și imaginea soldaților germani mărșăluind din nou pe cuprinsul a ceea ce era, de fapt, teritoriu german erau lucruri pe care marea majoritate a germanilor le aprobau în mod foarte firesc.

Pendulul diplomatic a continuat să bată în favoarea Germaniei de-a lungul anului 1936. În Spania a izbucnit războiul civil. Aceast lucru a produs o și mai mare nesiguranță politică, exacerbată prin intervenția militară a Italiei, Germaniei și Rusiei. Anglia și Franța, nutrind temerea că acest război ar putea deveni scânteia care să declanșeze un conflict internațional major, se străduiau să mențină o politică de neintervenție. Toate acestea slujeau scopului lui Hitler, căci atenția tuturor nu mai era îndreptată spre centrul Europei. Mai mult, situația existentă furniza un obiectiv comun intereselor Italiei și Germaniei, fapt ce a culminat cu alcătuirea Axei Roma-Berlin, în

noiembrie 1936 - o apropiere bazată pe cooperare politică, economică şi ideologică, deşi deocamdată nu se ridicase problema unei alianţe militare.

La finele anului 1936, statutul internaţional al Germaniei suferise o transformare extraordinară. Dispăruse poziţia dominantă a Franţei pe continent, iar iniţiativa diplomatică şi militară trecuseră în seama Germaniei. Limitele impuse la Versailles şi Locarno fuseseră îndepărtate fără dificultate. Mai mult decât atât, Germania nu mai era izolată - Mussolini se desprinsese de Franţa şi Anglia, îndreptându-se din ce în ce mai mult spre un acord cu Hitler.

c) Planuri de război?

În orice caz, situaţia lui Hitler nu era lipsită de probleme, în special de când transformările politice şi economice din interiorul Germaniei influenţau pe scară largă evoluţia politicii sale externe (de aici pericolul de a trata fiecare problemă în mod izolat). În toamna anului 1936, criza economică dezvăluise instabilitatea expansiunii economice a Germaniei (vezi pag. 76-77). Hitler nu se afla încă pe poziţia din care să rişte declanşarea unui război; de aici a derivat promovarea unui Plan de patru ani care urma să creeze o economie de război, sub conducerea lui Göring. Se punea apoi problema forţelor conservatoare existente în rândurile armatei şi în Ministerul de Externe. Anumite elemente aparţinând acestor două motivaţii deja sugeraseră adoptarea unei politici mai prudente. Dacă Hitler intenţiona să ridice ştacheta diplomatică mai sus, atunci avea nevoie de sprijinul garantat al acestor fracţiuni. În cele din urmă, se punea problema încheierii unei alianţe cu Anglia. Acest lucru nu se materializase, iar voci din interiorul partidului vizau strategii diplomatice alternative. În special Ribbentrop, un nazist de frunte şi având o influenţă destul de însemnată, conducea propriul său „birou", dornic de a se ajunge la o înţelegere tripartită între Germania, Japonia şi Italia, în detrimentul Marii Britanii. Hitler nu a putut fi convins, în ciuda dezvoltării relaţiilor de cooperare dintre cele trei ţări, rămânând fidel ideii sale că o alianţă cu Anglia i-ar fi permis aducerea la îndeplinire a mult doritului său proiect de zdrobire a URSS-ului. Ironia soartei, el l-a trimis pe Ribbentrop la Londra, în calitate de ambasador al Germaniei în toamna anului 1936, cu misiunea clară de a obţine un acord cu Marea Britanie.

S-ar părea că aceste probleme ar furniza o explicaţie parţială a relativei inactivităţi din 1937, an care se conturează în mod explicit ca o linie de demarcaţie între loviturile diplomatice ale perioadei 1935-6 şi crizele premergătoare războiului dintre 1938-9. În orice caz, în noiembrie 1937, la aşanumita Conferinţă Hossbach (denumirea provine de la aghiotantul lui Hitler care a izbutit să ia notiţele ce aveau să supravieţuiască), Hitler s-a adresat ministrului de Externe Neurath, ministrului de Război Blomberg şi celor trei

comandanți-supremi. Semnificația acestei întâlniri a constituit obiectul unei controverse aprinse. Aceasta a fost utilizată de acuzare la procesele de la Nürnberg și de o fracțiune a istoricilor postbelici drept punctul de la care „zarurile fuseseră aruncate. Hitler își făcuse cunoscută decizia irevocabilă de a declanșa războiul." La cealaltă extremă, conferința a fost considerată ca o simplă manevră de ordin intern menită să întâmpine rezervele conservatorilor în ceea ce privește ritmul reînarmării. Ideile lui Hitler erau „în mare măsură iluzii, neavând nici o legătură cu viața reală... Nu era vorba de nici un plan concret, nu se trasase nici o direcție a politicii germane în 1937 și 1939". Este foarte probabil ca presiunile grupurilor de interese rivale din interiorul țării să fi provocat necesitatea rostirii declarației lui Hitler și, bineînțeles, evenimentele nu s-au dovedit a urma scenariul acestuia - deci documentul nu poate fi tratat ca literă de lege a politicii externe naziste. Oricum, ar fi o greșeală respingerea apriorică a conținutului său ca neavând o semnificație deosebită, căci stă mărturie pentru felul în care politica lui Hitler se transforma dintr-una axată pe inițiative diplomatice într-o politică în care forța armată urma să joace un rol mult mai important. O astfel de interpretare este susținută de două evenimente ce au urmat declarației. În primul rând, este vorba de restructurarea Înaltului Comandament al armatei și de numirea lui Ribbentrop în postul de ministru de Externe, ca urmare a criticilor lui Blomberg și Neurath cu privire la pericolele ce decurgeau din „militarizarea" politicii externe; în al doilea rând, decizia de a duce la îndeplinire planul unui război ofensiv împotriva Cehoslovaciei.

3 Drumul către război 1938-9

a) Anschluss-ul

Oricâte dubii ar putea persista în ceea ce privește interpretarea Memorandumului Hossbach, acesta clarificase totuși faptul că următoarele ținte ale lui Hitler urmau să fie Austria și Cehoslovacia. Independența Austriei era garantată prin Tratatul de la Versailles. Practic, poziția sa fusese apărată de dorința lui Mussolini de a avea un stat-tampon pro-italian la frontiera sa nordică. În orice caz, la începutul lui 1938, mișcarea nazistă austriacă se reafirmase ca o forță puternică și distrugătoare, în urma puciului eșuat din 1934, în timp ce prietenia crescândă dintre Mussolini și Hitler dădea de înțeles că o înțelegere în privința Austriei era posibilă. Hitler spera ca presiunile diplomatice și subminarea din interior a situației să conducă la o realizare pașnică a Anschluss-ului Când cancelarul austriac a încercat să contracareze o asemenea posibilitate prin organizarea unui referendum național, Hitler a fost forțat să adopte măsura

pripită şi prost executată a invaziei Austriei în martie 1938 (acest fapt a fost justificat din punct de vedere tehnic printr-o „invitaţie" autoritară dictată de nazişi la adresa guvernului austriac).

Anschluss-ul cu Austria a reprezentat un triumf spectaculos al politicii externe a lui Hitler, după o perioadă de relativă lipsă de acţiune, deşi o perspectivă alternativă interesantă a fost furnizată de SOPADE, SDP-ul din exil:

> În aceste rapoarte noi am exprimat adeseori opinia potrivit căreia Hitler se poate baza pe sprijinul majorităţii poporului ca urmare a două măsuri esenţiale: (1) el a creat locuri de muncă şi (2) el a făcut Germania puternică. Pe măsură ce criza devine din ce în ce mai mult de domeniul trecutului, primul punct pierde din atracţie şi cu atât mai mult dictatura se sprijină pe linia politicii sale externe. Regimul nu putea pur şi simplu să scape o asemenea ocazie favorabilă precum anexarea Austriei, ca o încercare de a-şi justifica politica.
>
> Fără îndoială, marea majoritate a poporului german era pregătită să răspundă pozitiv întrebării plebiscitului în legătură cu „Reunificarea Austriei cu Reich-ul german." Dar dictatura nu se mulţumeea cu majoritatea, nici chiar cu o majoritate semnificativă. După ce rezultatul ultimului plebiscit a fost anunţat ca fiind de 98,8%, de data aceasta nu putea fi mai puţin de-atât; trebuia să fie mai mult. Dictatura se simţea atât de nesigură, încât nu se putea mulţumi doar cu 97%. Astfel devine dictatura prizoniera propriilor metode.

În termeni diplomatici, *Anschluss*-ul dovedise din nou Marii Britanii şi Franţei propria lor neputinţă sau refuzul de a se opune Germaniei, în timp ce Mussolini s-a consolat cu pierderea statului-tampon Austria de dragul prieteniei cu Germania. Existau şi avantaje economice pentru cel de-al Treilea Reich - rezervele de aur şi zăcămintele de minereu de fier, aramă şi plumb erau de mare valoare, dacă ne gândim la balanţa de plăţi a Germaniei. Iar cel mai important aspect îl constituia faptul că Hitler reuşise să răstoarne cu succes balanţa strategică a puterii în Europa Centrală. Jumătatea vestică a Cehoslovaciei era acum încercuită, iar controlul exercitat asupra văii Dunării de la Viena reprezenta o poartă înspre sud-estul Europei.

b) Cehoslovacia

Câştigând un astfel de triumf asupra Austriei, atenţia lui Hitler s-a concentrat aproape imediat spre chestiunea Cehoslovacia. Criza cehoslovacă avea să dureze aproape un an şi avea să aducă Europa foarte aproape de declanşarea războiului. Nu exista nici o indicaţie mai explicită a faptului că Hitler era pregătit să utilizeze de această dată forţa armată decât declaraţia sa revizuită,

scrisă la începuturile planului militar de atacare a Cehoslovaciei: „este hotărârea mea fermă să zdrobim Cehoslovacia prin acțiune armată în viitorul apropiat." Bineînțeles, existența a 3.500.000 de germani sudeți în regiunea de graniță a Cehoslovaciei, fapt ce a stat la baza agitației propagandiste pusă la cale de Partidul sudet german nazist, a reprezentat metoda perfectă de subminare din interior a statului ceh. Atitudinea Angliei și Franței (în pofida existenței unui pact de ajutor reciproc între Franța și Cehoslovacia încheiat în 1924) sugerase între timp că acestea nu aveau intenția să intervină militar în nici o încercare de remodelare teritorială din regiune. Hitler nu ar fi reușit probabil să-și asigure alianța dorită cu Marea Britanie, dar mesajele diplomatice emanate de la Londra l-au convins că guvernul de acolo era gata să sacrifice Cehoslovacia de dragul păcii.

Oricum, atunci când criza a atins punctul culminant în septembrie 1938 - cu ciocniri repetate dintre germanii sudeți și cehi, cu trupele germane și cehe masate la frontiere și cu posibilitatea târârii Marii Britanii și Franței în război - Hitler s-a hotărât pentru o soluționare pe cale diplomatică, aceptând Acordul de la München, care prevedea cedarea către Germania numai a regiunii sudete. Întregul incident a fost prezentat ca fiind încă un succes al Führerului. În mod sigur, acesta a redus la tăcere pe acei generali care plănuiseră să-l aresteze pe Hitler în cazul izbucnirii unui război. Totuși, însuși Hitler era nemulțumit de faptul că „intrarea sa în Praga fusese ratată." El urmărise distrugerea statului ceh în întregime, dar dăduse înapoi în fața unei invazii armate, acceptând o înțelegere negociată, întrucât estimase că riscul unui război continental atotcuprinzător devenise prea mare. Existau de asemeni îndoieli în ceea ce privea gradul de pregătire și acceptare a războiului de către masele populare. O agenție guvernamentală transmitea că:

1 Nu există nici un semn de entuziasm față de vreo angajare militară în chestiunea germanilor sudeți. Incertitudinea situației politice face ca populația să fie cuprinsă de un sentiment al deprimării. Nimeni nu acceptă gândul unui război cu Anglia și Franța. Educarea întregii naț-
5 uni în spiritul cerințelor războiului total, cu toate urmările sale împovărătoare, nu este în nici un caz potrivită.

Starea sufletească a multora este deprimantă, mai ales datorită preocupării pentru faptul că, mai devreme sau mai târziu, războiul va pune capăt înfloririi economice și va produce în cele din urmă distrugerea Germaniei.

10 Având în vedere situația diplomatică și perspectivele războiului care adeseori sunt discutate fățiș, dispoziția generală poate fi descrisă ca fiind apăsătoare, gravă și plină de îngrijorare; există o „psihoză a războiului generalizată.

Anexările făcute de Germania 1938-9

Urmările Acordului de la München au fost numeroase şi complexe. În ceea ce priveşte Germania, era vorba de avantaje economice şi strategice considerabile. Regiunea sudetă era bogată în zăcăminte de cărbune, aramă şi lignit, reprezenta şi un centru puternic de producere a textilelor, materialelor chimice şi maşinilor-unelte. Toate aceste avuţii treceau acum în patrimoniul Germaniei. Mai mult, Cehoslovacia îşi ridicase în regiunea muntoasă sudetă fortificaţiile de frontieră. Acestea au fost preluate pur şi simplu de Germania, îndepărtând astfel orice posibilitate de apărare a statului ceh.

Criza a avut implicaţii profunde şi pentru diplomaţia europeană şi balanţa puterii pe continent, de vreme ce, privind retrospectiv, este clar că Hitler era pregătit acum să ducă o politică războinică, deşi dorea să poarte orice conflict în condiţiile stabilite de el. Ţelul său suprem continua să fie crearea *Lebensraum*-ului pe seama URSS-ului, dar spera să-i fie înlesnită această încercare de politica împăciuitoristă a Marii Britanii, care părea să se transforme într-o acceptare generală a poziţiei dominante a Germaniei în centrul şi estul Europei. În ceea ce priveşte URSS-ul, excluderea sa de la procesul de luare a deciziilor de la München reprezenta un semn sigur al eşecului coaliţiei antifasciste pe care încercase s-o creeze Stalin, sub stindardul „Frontului Popular". În consecinţă, politica externă sovietică începuse, în miezul conflictului sudet, să se îndrepte către posibilitatea de ajungere la un fel de înţelegere cu Germania nazistă, în încercarea de a-şi păstra propria securitate naţională.

Ultimele luni de pace au fost martorele unei activităţi diplomatice frenetice. În martie 1939, Germania folosise ameninţări militare şi diplomatice pentru a determina autodizolvarea statului ceh (provinciile Boemia şi Moravia au fost anexate Germaniei, iar Slovacia a devenit protectorat german). Totuşi, deşi democraţiile occidentale nu au răspuns pe calea armelor la această răstălmăcire a Acordului de la München, garanţia dată de Franţa şi Anglia privind independenţa Poloniei două săptămâni mai târziu arunca îndoieli mari asupra speranţelor lui Hitler de a i se da mână liberă în estul Europei. Unii istorici au atras atenţia asupra diverselor ordine militare date la acea vreme în vederea înfiinţării unor escadroane de bombardiere şi a construirii unei mari flote navale ca fiind simbolice pentru ambiţiile „internaţionaliste" ale lui Hitler şi pregătirile sale de a cuceri Marea Britanie. Aceasta poate să se constituie într-o analiză corectă pe termen lung, dar în mod sigur la acea vreme Hitler nu dorea un război cu Anglia şi Franţa.

c) Polonia

Cum ar fi putut evita Hitler un astfel de conflict susţinându-şi, în acelaşi timp, pretenţiile asupra Poloniei? În luna mai a anului 1939, Hitler reuşise să formeze o alianţă cu Italia prin Pactul de Oţel, dar acesta avea o importanţă

militară limitată. Ceea ce l-a împins pe Hitler spre Stalin a fost speranţa neutralizării Angliei şi Franţei. Negocierile anglo-franceze cu URSS-ul înregistraseră progrese nesemnificative, iar Stalin se convinsese din ce în ce mai mult că democraţiile occidentale nu nutreau nici o simpatie faţă de preocupările sovieticilor de menţinere a securităţii. Acest lucru a creat o atmosferă propice relansării tratativelor comerciale dintre Germania şi URSS în luna iulie. După numai o lună a fost semnat un Pact de neagresiune sovieto-nazist pe o perioadă de 10 ani, cu un număr de prevederi secrete în plus, care urmăreau împărţirea Europei de Est în sfere de influenţă între cele două puteri.

Hitler era acum plin de încredere în ceea ce priveşte neamestecul militar al Vestului ca răspuns la invadarea Poloniei. Chiar în timp ce negocierile încă se mai desfăşurau, Hitler a declarat în faţa unei adunări a comandanţilor supremi ai forţelor armate că nu există motive pentru temeri de ordin diplomatic sau militar:

1 Inamicul nutrea altă speranţă, că Rusia va deveni duşmanul nostru după cucerirea Poloniei. Inamicul nu a luat în calcul întreaga forţă a ţelului meu. Inamicii noştri sunt nişte viermi. I-am văzut la München...

Voi oferi un motiv propagandistic pentru izbucnirea războiului, fie
5 că este sau nu plauzibil. Cuceritorul nu va fi întrebat după aceea dacă a spus sau nu adevărul. Când începi şi finanţezi un război, nu dreptatea contează, ci victoria...

Deveniţi imuni la sentimenul de milă. Acţionaţi ferm. 80.000.000 de oameni trebuie să obţină ceea ce este dreptul lor. Existenţa lor trebuie asigurată. Cel mai puternic are dreptate.

Germania şi-a ataşat vecinul din est la 1 septembrie 1939, conform planului. În orice caz, Anglia şi Franţa şi-au onorat garanţia dată Poloniei, declarând război Germaniei două zile mai târziu. Germania se implicase într-un conflict continental major, care presupunea din partea ei angajamente militare atât pe frontul de est, cât şi pe cel de vest.

4 De ce invadarea Poloniei de către Germania a declanşat în 1939 un război european de proporţii?

La sfârşitul zilei de 3 septembrie 1939, Germania se afla în stare de război nu numai cu Polonia, dar şi cu Anglia şi Franţa. Ironia soartei făcea ca nici una dintre aceste două ţări să nu nutrească cu adevărat dorinţa, în ciuda sprijinului popular faţă de declaraţiile de război, de a-şi asuma vreo iniţiativă militară contra Germaniei, după cum reiese din lunile de inactivitate care au urmat. Deci, cum şi de ce s-a găsit Germania într-o astfel de situaţie nedorită?

Este greu să faci abstracție de concluzia că motivul principal l-a constituit politica externă și rasială plină de pretenții a lui Hitler. Dorința sa de obținere a hegemoniei continentale și de creare a *Lebensraum*-ului în dauna URSS-ului nu puteau fi atinse decât pe calea armelor, după cum știa și el foarte bine. În acest sens, izbucnirea unui război era iminentă atâta timp cât Hitler continua să direcționeze politica externă a Germaniei, pur și simplu pentru că el dorea răsturnarea *statu quo*-ului existent în Europa (și probabil și dincolo de granițele ei). Acest lucru nu era acceptat, în mod clar, de multe alte țări europene. În orice caz, în anul 1939 Germania nu era pregătită, cu certitudine, din punct de vedere economic și militar pentru un război de proporții și importanță continentală. Hitler nu se aștepta decât la implicarea într-un război de proporții reduse, bine delimitat, împotriva Poloniei, care ar fi ajutat la sprijinirea Germaniei pentru conflictul extins care urma să apară. El era convins (mai ales ca un rezultat al sfaturilor lui Ribbentrop) că democrațiile occidentale nu vor interveni, dar în această privință s-a dovedit că se înșela întru totul. În special, Hitler nu a apreciat poziția Marii Britanii după cum se cuvenea. Chiar de la început el dorise o alianță cu Anglia și, deși acest lucru nu era posibil în mod evident în anul 1937, Hitler a continuat să creadă că, sub acțiunea unor anumite presiuni, s-ar fi putut ajunge măcar la o înțelegere. Neîndoielnic că ostilitatea personală a lui Chamberlain față de URSS, precum și dorința lui de a promova politica împăciuitoristă au avut o contribuție de seamă la interpretarea greșită a situației de către Hitler. În orice caz, una dintre trăsăturile tradiționale ale politicii externe britanice era împiedicarea unei singure puteri de a obține dominația asupra Europei. Anexarea Boemiei și Moraviei a semnalat multor englezi faptul că nu se mai putea avea încredere în Germania condusă de Hitler. Astfel că, în ciuda subterfugiilor lui Chamberlain, atitudinea Angliei față de Germania s-a transformat radical, ceea ce a făcut imposibilă reeditarea unui „München" în 1939. Marea Britanie și Franța au garantat independența Poloniei în speranța că-l vor putea ține în frâu pe Hitler și, cu toate că se aflau în dezavantaj din punct de vedere diplomatic în urma Pactului sovieto-nazist, ele au continuat să susțină garanția dată. În consecință, când forțele germane au atacat într-adevăr Polonia, Anglia și Franța în ciuda speranțelor lui Hitler, au declarat război Germaniei.

5 Germania în timpul războiului, 1939-45

Deși Germania s-a pomenit implicată într-un război de anvergură în toamna anului 1939, lucru care ar fi urmat să se întâmple, după aprecierea lui Hitler, de-abia pe la jumătatea anilor '40, ar fi greșit să credem că Germania era, din punct de vedere militar, destinată să eșueze chiar de la bun început. Lanțul de

victorii, din septembrie 1939 până în noiembrie 1941, a stat mărturie pentru formidabila putere militară a maşinii de război naziste şi sugerează faptul că Hitler şi-ar fi putut scoate ţara din impasul strategic. El nu a făcut acest lucru, aşa încât la începutul anului 1943 Germania se confrunta cu perspectiva aproape sigură a înfrângerii; faptul acesta trebuie analizat cu atenţie şi nu pur şi simplu luat ca atare, după cum suntem tentaţi să facem, având de partea noastră toate avantajele perspectivei istorice. Înfrângerea, în cele din urmă, a Germaniei nu era deloc inevitabilă la izbucnirea războiului.

a) Victoriile iniţiale, 1939-41

Înfrângerea totală a Poloniei în numai câteva săptămâni, suportată de aceasta, fără să se fi bucurat de sprijinul Angliei şi Franţei, a determinat punerea la dispoziţia Germaniei a unor materii prime preţioase, precum şi a forţei de muncă ce suplimenta ajutorul deja trimis de URSS, ca urmare a Pactului sovieto-nazist. Hitler era, aşadar, dornic să menţină avântul militar, plănuind invazia Franţei cel mai devreme în noiembrie 1939. Atacul german a fost amânat de câteva ori, în principal din cauza atitudinii lipsite de entuziasm a unor generali de armată importanţi în ceea ce priveşte acest program. Nu a avut loc decât în mai 1940, prelungind astfel cu opt luni „falsul război" anglo-francez. Gândirea lui Hitler pare să se fi concentrat asupra ideii de a neutraliza democraţiile occidentale înainte de a-şi îndrepta din nou atenţia între est. Pentru a urmări acest obiectiv, Germania trebuia „să distrugă Franţa" şi să reducă Marea Britanie la a-şi da acordul în ceea ce priveşte aspiraţiile Germaniei pe continent. În acest mod, se spera ca Marea Britanie, prin presiuni de natură militară, să ajungă la o înţelegere cu Germania.

Victoria germanilor asupra Ţărilor de Jos şi a Franţei în numai şase săptămâni a reprezentat un triumf dramatic atât pentru forţele armate, cât şi pentru Hitler. Generalii circumspecţi au fost în cele din urmă impresionaţi de stăpânirea militară şi politică a evenimentelor de către Führer. Opinia publică germană era exuberantă. Hitler stăpânea nu numai la Berlin, ci şi la Paris, Oslo, Viena, Praga şi Varşovia, în timp ce Reich-ul avea frontiere cu trei puteri „prietene": Spania, Italia şi Rusia. Mulţi credeau că războiul era ca şi încheiat.

Dacă bunul-simţ şi un egoism sănătos ar fi reuşit să domine, Marea Britanie s-ar fi împăcat cu Germania. Dar Churchill a refuzat chiar şi perspectiva unor negocieri. Implicaţiile acestei încăpăţânări erau foarte clare pentru Germania: aceasta trebuia să-şi asigure superioritatea aeriană pentru a invada Marea Britanie şi a-i anihila potenţialul militar şi strategic. Astfel, eşecul Germaniei în ceea ce priveşte câştigarea Bătăliei pentru Anglia din toamna anului 1940 poate fi considerat semnificativ. Dar la fel era şi hotărârea personală a lui Hitler de a-şi reorienta obiectivul militar şi de a începe

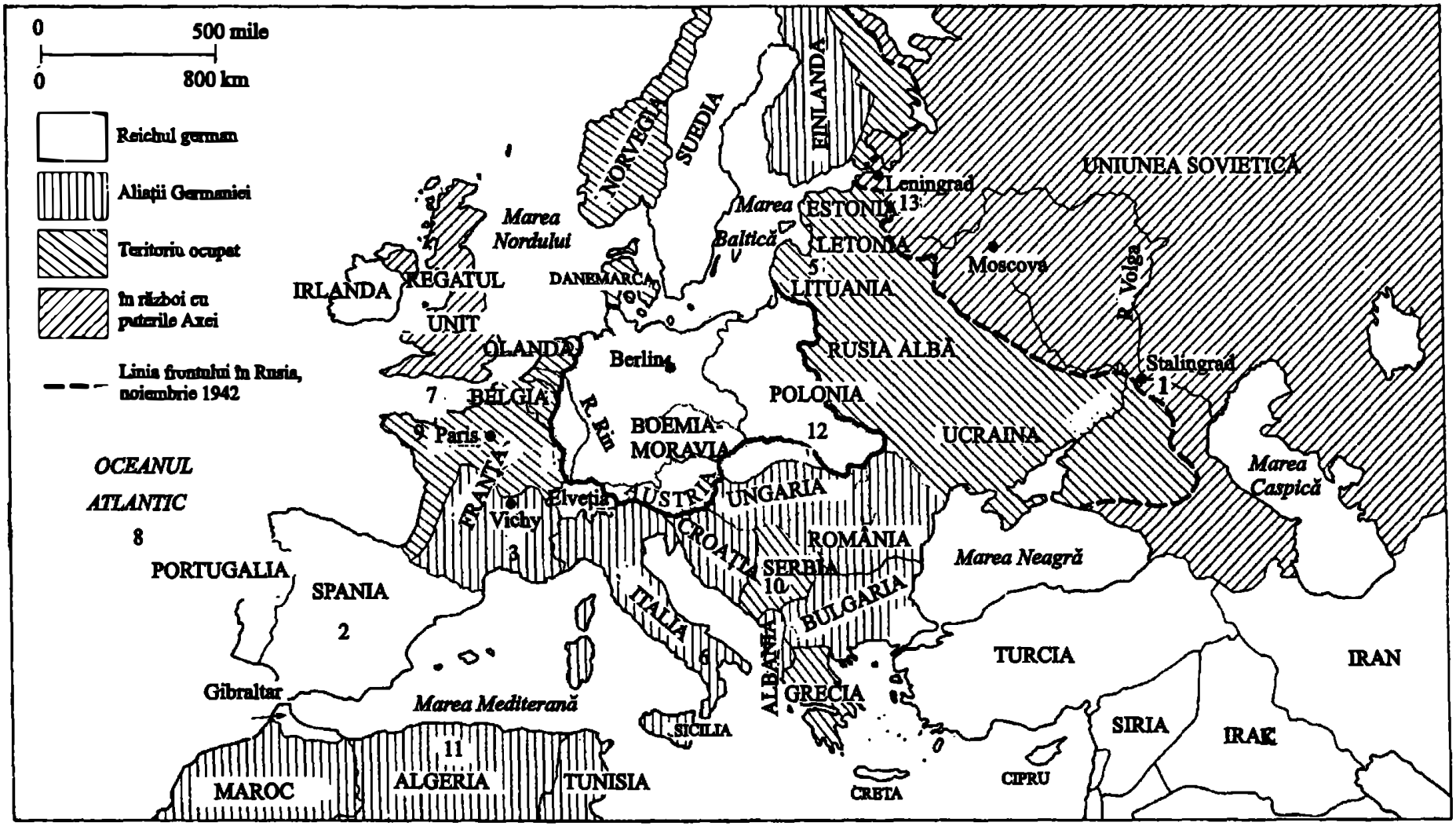

Germania nazistă la apogeu, 1942

pregătirea invadării Rusiei înainte chiar ca Marea Britanie să fie neutralizată. La 18 decembrie 1940 Hitler a dat semnalul „Operaţiunii Barbarosa" prin directiva nr. 21, care stipula că „forţele armate germane trebuie să fie gata să zdrobească Rusia Sovietică într-o campanie rapidă, înainte de încheierea războiului împotriva Angliei". Această decizie nu poate fi explicată decât prin credinţa lui Hitler că *Blitzkrieg*-ul şi tactica acestuia vor izbuti să ducă la o victorie rapidă contra URSS-ului, după cum se întâmplase cu Polonia, Franţa şi multe altele.

Invadarea Rusiei s-a petrecut în iunie 1941, amânările având la bază nevoia de a asigura flancul de sud al Germaniei în Balcani, întrucât Iugoslavia şi Grecia (aceasta din urmă reuşise să se opună unei invazii din partea Italiei) trecuseră în tabăra Angliei. La început totul s-a desfăşurat conform planului.Teritorii întinse au fost ocupate şi s-au luat sute de mii de prizonieri. Totuşi ruşii, nu şi-au pierdut voinţa de a continua lupta, dar până în decembrie 1941 diferendele dintre Hitler şi generalii săi referitoare la obiectivele militare, ajutorul anglo-american şi zăpezile Rusiei, au oprit înaintarea trupelor germane. Jocul lui Hitler de a îngenunchia Rusia printr-un *Blitzkrieg* eşuase, iar acum Germania se confrunta cu perspectiva de a purta un război de lungă durată pe două fronturi.

Germania nazistă la apogeu, 1942 (vezi harta de la pagina antarioară)

1. Stalingrad. Capitularea Germaniei, ianuarie 1943. Punct de cotitură pe frontul de est.
2. Spania. Război civil, 1936-9. În ciuda victoriei naţionaliştilor lui Franco şi a sprijinului militar din partea Germaniei naziste, Spania rămâne neutră.
3. Vichy. Capitala regimului colaboraţionist francez de sub comanda mareşalului Petain.
4. Linia Maginot. Linie de fortificaţii defensivă a francezilor de-a lungul frontierei germano-franceze.
5. Statele baltice - Estonia, Letonia şi Lituania. Anexate de URSS pe baza pactului sovieto-nazist. Ocupate de forţele armate germane între 1941-4.
6. Italia. Aliata Germaniei, 1940-3. Jumătatea nordică a peninsulei este ocupată de Germania după răsturnarea de la putere a lui Mussolini.
7. Normandia. Debarcarea aliaţilor, iunie 1944 (Ziua Z).
8. Bătălia Atlanticului. Campania submarinelor germane nu reuşeşte să oprească convoaiele aliate, 1941-3.
9. Paris. Parisul şi nordul Franţei sub ocupaţie germană, iunie 1940 - august 1944.

10. Serbia. Partizanii sub conducerea lui Tito rezistă ocupației germane.
11. Coloniile franceze din Africa de Nord. Maroc, Algeria, Tunisia. Aflate sub controlul Vichy-ului. Trupele germane alungate de către aliați, mai 1943.
12. Auschwitz. Cel mai mare lagăr de exterminare.
13. Leningrad. Asediul de 900 de zile.

b) Schimbarea cursului evenimentelor, decembrie 1941 - ianuarie 1943

Decembrie 1941 a reprezentat un punct de cotitură şi sub alt aspect, întrucât atacul japonez asupra bazei navale americane de la Pearl Harbor a „globalizat" conflictul. Deşi nu avea obligația de a face acest lucru, Hitler a hotărât trecerea Germaniei de partea Japoniei, declarând război Statelor Unite. Această mişcare a avut probabil ca motiv implicarea din partea Americii în Bătălia Atlanticului, chiar înainte de Pearl Harbor. În orice caz, lucrul acesta nu era deloc convenabil strategiei de moment a Germaniei, mai presus de toate provocând întoarcerea împotriva propriei sale țări a capacității industriale a celei mai mari puteri mondiale. Devine, aşadar, tentantă sugerarea ideii că spre sfârşitul anului 1941 Hitler îşi pierduse clarviziunea militară şi diplomatică ce-i permiseseră înainte să determine evoluția evenimentelor internaționale. Acestea începeau să scape, în mare măsură, de sub controlul *Führer*-ului. Acesta începuse să se adapteze circumstanțelor şi să ia hotărâri strategice care erau determinate de propria-i capacitate de autoamăgire şi de viziunea sa diformă asupra lumii şi nu de interpretarea rațională a situațiilor.

Deşi o privire retrospectivă sugerează faptul că deciziile luate de Hitler în decembrie 1941 au reprezentat într-adevăr punctul de cotitură al soartei Germaniei în privința războiului, acest lucru nu era deloc clar în acel moment. În 1942, forțele germane au avansat adânc în interiorul ținutului petrolifer caucazian, cu obiectivul de a captura Stalingradul, în timp ce Afrika Korps i-au împins pe englezi înapoi în Egipt, silindu-i să părăsească celelalte teritorii ale Africii de Nord. Eşecul acestor două ofensive le-a permis contemporanilor să considere iarna 1942-3 ca fiind momentul schimbării cursului evenimentelor: victoria englezilor de la El Alamein (noiembrie 1942) a dus în cele din urmă la alungarea trupelor germane din Africa de Nord; încercuirea şi capitularea a 300.000 de soldați germani la Stalingrad a marcat începutul contraofensivei ruseşti. Implicațiile acestei situații se puteau cu greu ascunde opiniei publice germane:

1 Cât de diferită este atmosfera de acum față de cea din primul an de război, când la cea mai mică provocare steagurile roşii naziste erau fluturate, tobele răpăiau, iar radioul anunța victoria. De la înfrângerea de la Stalingrad şi din clipa implicării în războiul total, totul este cenu-

şiu şi imobil; la 14 august [1943] Goebbels a declarat întreaga Germanie cuprinsă în eforturile războiului total. Toată lumea a fost mobilizată chiar şi femeile având peste 50 de ani, iar băieţandrii erau nevoiţi să ia parte la antrenamentele contra atacurilor aeriene.

c) Înfrângerea

Începând cu 1943, strategia Germaniei a fost în totalitate defensivă. Hitler era hotărât să apere „Fortăreaţa Europa" de invazia aliată, însă concepţia sa politică şi strategică pierdeau treptat legătura cu realitatea. Din ce în ce mai mult se baza exclusiv pe credinţa de inviolabilitate germană şi pe propriile sale prejudecăţi ideologice în privinţa rasei şi comunismului. Căci, în ciuda tuturor dificultăţilor militare, crearea unei noi ordini rasiale continua - programul de exterminare a evreilor nu fusese în nici un caz amânat. Hitler se autoamăgea cu gândul că alianţa dintre URSS şi aliaţii săi vestici nu putea dura mult timp şi că acest lucru îi va permite apoi Germaniei să-i asmută unii împotriva altora. În orice caz, coordonarea militară aliată continua să funcţioneze mulţumitor. La sfârşitul anului 1943, forţele anglo-americane făcuseră joncţiunea în Africa şi-şi stabiliseră apoi o bază în sudul Italiei, în timp ce armatele ruseşti, ca urmare a marii victorii de la Kursk, înregistrată datorită echipamentelor blindate, recuceriseră în mare parte Ucraina. Războiul începuse să aibă impact şi asupra Germaniei însăşi. Numeroasele raiduri aeriene cu bombe aduseseră după sine distrugeri şi strămutări, cu toate că valoarea lor strategică exactă a fost pusă sub semnul întrebării în ultimii ani. Devenea din ce în ce mai clar faptul că războiul nu putea fi câştigat şi că Germania se confrunta cu perspectiva distrugerii totale dacă nu se accepta cererea aliaţilor de „predare necondiţionată". Aceste realităţi au condus la încercarea de asasinare a lui Hitler (vezi pag. 74) din iulie 1944. Eşecul acesteia a însemnat că războiul trebuia purtat până la amarul său sfârşit. În felul acesta, puternica rezistenţă germană i-a silit pe aliaţi să lupte din răsputeri pentru a păstra capul de pod stabilit în Normandia în 1944, pe când pe frontul de est ruşii înaintau vertiginos în Europa răsăriteană, în ciuda măsurilor defensive disperate. Şi totuşi, în minţile unora dăinuia un optimism orb; Albert Speer, ministrul pentru Reînarmare şi prieten apropiat al lui Hitler, avea să explice mai târziu:

> În Vestfalia am fost nevoiţi să ne oprim din cauza unei pene de cauciuc. De nerecunoscut în lumina amurgului, stăteam în curtea unei ferme, vorbind cu ţăranii. Spre surpriza mea, credinţa în Hitler, care le fusese implantată în minte în toţi aceşti ultimi ani, era încă destul de puternică. Hitler nu putea pierde războiul, spuneau ei. „Führer-ul trebuie să aibă ceva de rezervă, pe care-l va arunca în luptă în ultimul

moment. Atunci va sosi momentul de cotitură. Este doar o capcană faptul că el permite inamicului să înainteze atât de mult în țară noastră".

De-abia în aprilie 1945, când soldații ruși se aflau la o distanță de numai un kilometru de biroul din Berlin, Hitler s-a sinucis. Doar atunci s-a putut elibera națiunea germană de strânsoarea *Führer*-ului și de-abia atunci s-a pus capăt războiului.

6 Concluzie

În mai 1945 Germania era în ruină. Politica externă nazistă ajunsese la finalul său distructiv și nihilist. Ambițiile sale fuseseră nemăsurate: să întemeieze o „Germanie mare", care să se întindă dincolo de moștenirea lui Bismarck din 1870; să distrugă Rusia bolșevică; să creeze o nouă ordine (mondială?), bazată pe conceptul de supremație rasială a arienilor. Mai mult, căile de îndeplinire a acestor obiective includeau acceptarea benevolă a violenței și a vărsării de sânge pe scară largă. Totuși, ar fi injust să sugerăm faptul că politica externă germană suferise o cotitură în 1933. Expansiunea reprezintă un punct final constant în istoria germană către care s-a tins încă de pe timpul imperiului. Eșecul neașteptat al Germaniei în atingerea ambițiilor sale din primul război mondial a lăsat moștenire societății germane un număr de aspirații nesatisfăcute care erau întărite de „Dictatul" de la Versailles. Toate guvernele de la Weimar urmăriseră revizuirea din temelii a Tratatului de la Versailles, în vreme ce în anii '20 voci puternice din rândul armatei continuaseră să avanseze propuneri mai radicale de reinstaurare a poziției continentale privilegiate a Germaniei.

Politica externă nazistă trebuie, așadar, luată în discuție în lumina acestor tradiții și circumstanțe. Hitler a avansat idei îndeajuns de asemănătoare acelora aparținând cercurilor conservatoare din elita armatei, a Ministerului de Externe și a marii finanțe, pentru ca ele să se bucure de acceptul general al grupurilor conducătoare ale Germaniei. În orice caz, acest fapt nu urmărește să sugereze ideea că Hitler a fost doar un „agent" al altor forțe sociale. Și nici nu înseamnă că exista un consens net în ceea ce privește direcțiile politicii externe germane în cadrul partidului și statului. Existența în continuare a unor puncte de vedere și strategii alternative reflectă structura mai curând confuză a guvernării din cel de-al Treilea Reich. Oricum, este clar că în ciuda tuturor presiunilor și cererilor de ordin politic, direcția finală pe care a urmat-o politica externă a naziștilor reprezenta o reflectare a strategiei și liniei ideologice personale ale lui Hitler. În acest sens, se poate vorbi fără tăgadă despre politica externă a lui Hitler și despre războiul lui Hitler.

Faptul că Hitler nu a reușit să-și îndeplinească ambițiile poate fi explicat la un nivel de suprafață prin cârpăceala sa strategică. Hitler crezuse întot-

deauna (mai ales datorită experienţelor personale ca soldat) că războiul pe două fronturi trebuia evitat. În acest scop avea nevoie de o alianţă cu Marea Britanie - sau cel puţin de neutralitatea ei binevoitoare - astfel încât să poată lansa un atac nestânjenit asupra Estului. În consecinţă, când Germania a dat greş în obţinerea neutralităţii Angliei, dar şi a invaziei acesteia în 1940-1, înainte de atacul asupra URSS-ului, s-au arătat semnele, cu bătaie lungă, ale înfrângerii. Germania fusese implicată într-un conflict pentru care nu era complet pregătită, iar ca urmare resursele şi forţa economică au depăşit din nou posibilităţile logisticii militare. Alianţa cu Italia lui Mussolini nu reprezenta o compensaţie. Într-adevăr, slăbiciunea militară a italienilor în Balcani şi în Africa de Nord s-a dovedit scump plătită, căci a îndepărtat forţele germane de pe fronturile europene principale. În ciuda acestor lucruri, Hitler voia, în mod obsesiv, să lanseze semnalul cruciadei ideologice împotriva Rusiei. Eşecul înfrângerii Rusiei din cauza iernii, combinat cu intrarea în război a SUA, au înclinat hotărâtor balanţa. Anglia era liberă să funcţioneze ca punct de pornire pentru frontul de vest şi în acelaşi timp avea posibilitatea să lovească din plin Germania prin bombardamentele aeriene. Rusia putea să menţină frontul de est, bazându-se pe relieful său şi uriaşa forţă de muncă. Oricum, mai presus de orice, resursele şi capacitatea industrială a celor doi giganţi industriali ai lumii erau acum îndreptate către înfrângerea militară a Germaniei.

O astfel de interpretare poate da impresia că analiza istorică poate fi un exerciţiu relativ corect. Pare atât de logică şi evidentă. În orice caz, înainte de a accepta o viziune atât de mecanică a înfrângerii Germaniei în cel ce-al doilea război mondial, trebuie să nu uităm că în 1942 Germania a fost pe punctul de a captura Stalingradul şi de a învinge Anglia în Egipt. Asemenea succese ar fi schimbat cursul războiului cu urmări neprevăzute.

Să luăm notiţe despre „Ascensiunea şi declinul celui de-al Treilea Reich"

Este de mare importanţă să ne aducem aminte că acest capitol nu poate servi decât ca un punct de plecare în ceea ce priveşte studiul acestui subiect. Veţi putea înţelege şi aprecia punctele mai subtile ale discuţiei numai dacă aţi reuşit să dobândiţi o perspectivă mai largă prin i) informaţiile în legătură cu evoluţia politicii externe germane începând cu 1918, de preferat chiar cu 1890; şi ii) integrând politica externă germană în contextul mai larg al relaţiilor internaţionale în perioada 1918-1945.

Cei dintre dvs. care urmează cursuri generale de istorie probabil că deja au lucrat câte ceva pe marginea primului aspect. Dacă da, acum este timpul

să vă împrospătați memoria în legătură cu ceea ce ați învățat anterior. Unii dintre dvs. ați început să vă construiți o imagine a celui de-al doilea aspect atunci când ați studiat istoria altor state. Din nou, acum ar fi timpul să revedeți o parte din notițele pe care le-ați luat atunci. În orice caz, dacă doriți să aveți o perspectivă analitică generală asupra ambelor chestiuni, cel mai eficient mod ar fi să studiați una dintre cărțile despre relațiile internaționale apărute în această serie.

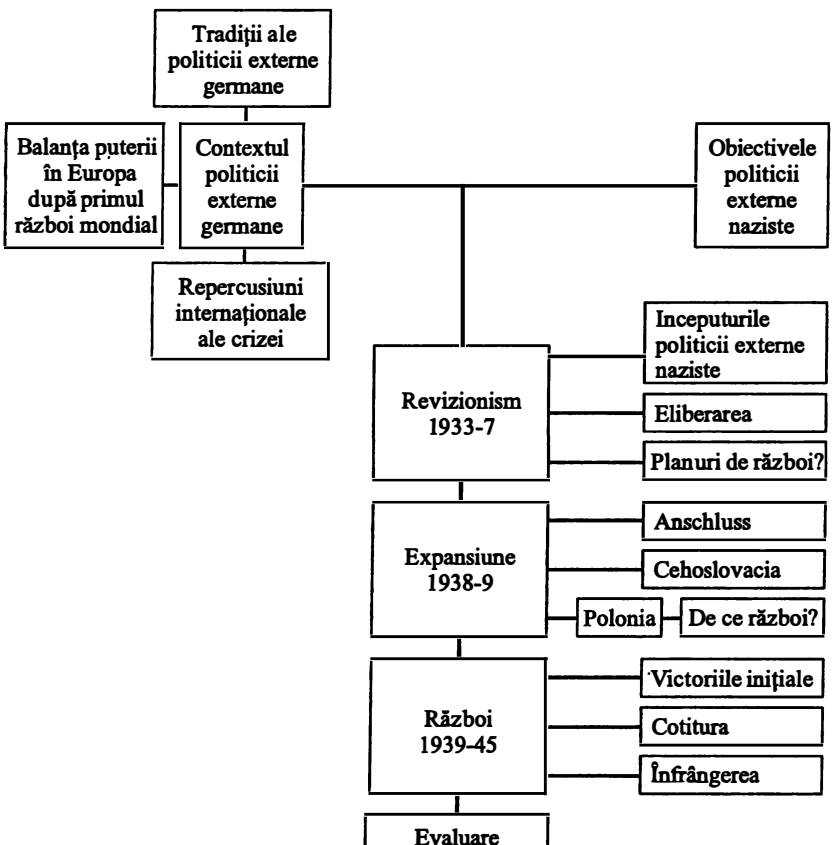

Sumar - Ascensiunea și declinul celui de-al Treilea Reich

După citirea acestui capitol, urmează să vă asumați două obiective:

1. Construiți două tabele cronologice - unul pentru perioada 1933-9 și celălalt pentru 1939-45. În fiecare caz, împărțiți coala de hârtie în trei coloane cu următoarele titluri:

a) Evenimente majore în viaţa internă a Germaniei
b) Iniţiative ale politicii externe germane
c) Evoluţii internaţionale
Ar fi de dorit să consultaţi Tabelul Cronologic de la pag. 155-157 pentru a vă uşura sarcina.

2. Trebuie să începeţi să abordaţi foarte serios câteva dintre chestiunile importante ce se ridică pe marginea politicii externe germane. Ca urmare, ar fi necesar să încercaţi să daţi în scris răspunsuri-rezumat la următoarele întrebări:
a) care erau obiectivele exacte ale lui Hitler în privinţa politicii externe?
b) În ce măsură s-au schimbat, odată cu trecerea timpului, metodele de abordare a politicii externe ale lui Hitler?
c) De ce este primejdios să operăm diferenţieri între politica nazistă internă şi externă?
d) De ce a izbucnit războiul în septembrie 1939?
e) De ce a suferit Germania o înfrângere catastrofală în război?

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Ascensiunea şi declinul celui de-al Treilea Reich"*

Există o gamă largă de întrebări posibile în legătură cu acest subiect, deşi în general examinatorii au tendinţa de a prefera întrebarea generală care necesită o privire analitică vastă. Un mod uzual de a forma aceste întrebări generale este de a folosi un citat dintr-un istoric reputat, invitându-vă apoi să „comentaţi". Studiaţi următoarele exemple:

1. „Consistenţa obiectivului conjugată cu un oportunism total în metode şi tactică" (Bullock). Comentaţi această declaraţie în legătură cu politica externă a lui Hitler.
2. „Hitler nu şi-a planificat nimic - nici în privinţa cuceririi mondiale, nici în legătură cu altceva. El a presupus că ceilalţi îi vor crea ocazii şi că el va profita de pe urma lor" (Taylor). Comentaţi.
3. „Obiectivul suprem al programului lui Hitler era, fără îndoială, revoluţionar" (Hildenbrand). Comentaţi.
4. „Similitudinea în ceea ce priveşte direcţia, chiar dacă nu esenţa ţelurilor germane în cele două războaie este izbitoare". (Fischer). Comentaţi.

Foarte adesea studenţii sunt induşi în eroare de utilizarea numelui unui binecunoscut istoric în încercarea de a dovedi valabilitatea afirmaţiei cuprinse în citatul întrebuinţat. În orice caz, cuvântul-cheie îl reprezintă „comentaţi". Cu

fiecare întrebare, trebuie să vă scoateți o listă de factori care să sprijine citatul și o listă de factori care să-l contrazică. Trebuie să faceți aceasta, cu toate că cea dintâi reacție este de a fi de acord cu afirmația inițială. Este de importanță vitală examinarea ambelor aspecte ale dezbaterii.

Alegeți una dintre întrebările de mai sus și pregătiți un plan de eseu detaliat, urmărind îndeplinirea următoarelor sarcini:

a) Alcătuiți o listă de puncte pentru fiecare aspect al discuției, astfel încât fiecare să formeze baza unui paragraf individual.
b) Notați pe scurt detaliile relevante care sprijină argumentația și exemple împotriva fiecărui punct.
c) Scrieți o propoziție scurtă ca o concluzie a fiecărui paragraf asigurându-vă că ați luat în considerare ideile care stau la baza citatului.
d) Scrieți pe larg o concluzie a întregului eseu. Asigurați-vă că v-ați concentrat atenția asupra formulării citatului și că ați oferit o interpretare atotcuprinzătoare. De exemplu:
   i) Fiți de acord sau în dezacord complet, dar explicați de ce sunteți atât de sigur.
   ii) Fiți de acord sau în dezacord în esență, dar recunoașteți faptul că este important să nu omiți semnificația celuilalt/celorlalți factor(i).
   iii) Nu puteți decide - dovezile nu sunt evidente. Așadar, trebuie să trageți concluzia că citatul simplifică o situație care este, de fapt, mai complexă.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Ascensiunea și declinul celui deal Treilea Reich".*

1 **Atitudinea lui Hitler față de război.**

Studiați cele două extrase din cuvântările lui Hitler de la pag.124-132 și. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați „I-am văzut la München" (pagina 132 rândul 3)
b) Comentați contrastul în ton și limbaj dintre cele două extrase.
c) Cum vă explicați diferențele dintre cele două extrase?
d) Explicați cu propriile dvs. cuvinte cum se referea Hitler la diplomația aliaților în 1939. Credeți că afirmațiile sale erau corecte?
e) „Războiul din 1939 era departe de a fi premeditat. Era o greșeală evitabilă." În ce măsură aceste surse și alte dovezi pe care le cunoașteți sprijină această afirmație?

2 **Opinia publică și politica externă, 1936-9**

Studiați cele trei extrase referitoare la opinia publică de la pag. 125,128 și 129. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicaţi i) „chestiunea germanilor sudeţi" (pagina 129 rândul 2) şi ii) ignorarea prevederilor de la Versailles (pagina 127 rândul 7)
b) Cum explică autorii primelor două extrase procentajul ridicat de voturi în favoarea regimului lui Hitler cu ocazia plebiscitelor? Referiţi-vă la asemănări şi deosebiri.
c) Cum vă explicaţi concluzia la care se ajunge în cazul celui de-al treilea extras?
d) Ce probleme subliniază aceste extrase referitor la evaluarea opiniei publice sub conducere dictatorială?

3 **Atitudinea opiniei publice faţă de război**

Studiaţi cele două extrase de la pag. 137-139. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Explicaţi i) „război total" (pagina 137 şi rândul 4) şi ii) „înfrângerea de la Stalingrad" (pagina 137 rândul 3-4)
b) Care ar putea fi motivele contrastului în ceea ce priveşte aşteptările opiniei publice, după cum sunt descrise în cele două extrase?
c) Primul extras provine dintr-un jurnal personal, iar al doilea dintr-o lucrare scrisă în 1970 de către o figură marcantă a celui de-al Treilea Reich. În ce măsură afectează acest lucru evaluarea de către un istoric a credibilităţii extraselor ca mărturii ale atitudinii opiniei publice faţă de război?

Capitolul 8

Concluzie: Al Treilea Reich şi istoria Germaniei

Chiar de la început, apariţia regimului nazist a supus atenţiei observatorilor nu numai probleme profunde de ordin politic şi economic, dar şi aspecte morale grave. De exemplu, marea majoritate a intelectualilor liberali şi a celor de stânga au considerat nazismul ca fiind în esenţă o mişcare malefică (aşadar reprobabilă din punct de vedere moral). Această dimensiune morală nu a dispărut odată cu scurgerea timpului, deşi nazismul reprezintă acum o problemă de natură istorică. Într-adevăr, odată cu revelaţiile asupra întregii extinderi a teroarei naziste din anii 1944-5 şi a ştirilor care continuă să apară în legătură cu „criminalii de război" şi „crimele de război", este aproape imposibil să explici ascensiunea nazismului fără a lua în considerare implicaţiile sale morale. Astfel, chiar şi problemele istorice în aparenţă extrem de obiective capătă, foarte probabil, răspunsuri cuprinzând un grad destul de însemnat de subiectivitate.

De ce a respins poporul german democraţia? De ce una dintre cele mai avansate şi civilizate naţiuni ale Europei a fost martora dezvoltării unei mişcări politice atât de brutale? Cum şi de ce a reuşit acea mişcare să devină şi să se menţină guvernul legitim al Germaniei? Asemenea întrebări au reprezentat centrul dezbaterilor despre nazism încă din anii '30. Studentul modern este, aşadar, confruntat cu o gamă largă de răspunsuri posibile şi de interpretări istorice, iar numărul acestora continuă să crească pe măsură ce apar noi dovezi, iar noile generaţii tind să interpreteze evenimentele din perspective diferite.

1 Opinii contemporane

În anii '30, analiştii de stânga au avut de înfruntat dificultăţi considerabile în încercările lor de a explica evoluţia nazismului (şi prin extensie, a fascismului în general), de vreme ce dialectica marxistă nu prevedea dezvoltarea unei astfel de mişcări. În cele din urmă, cu prilejul celui de-al 7-lea Congres al Internaţionalei Comuniste din 1935, fascismul a fost definit ca „dictatura teroristă, în mod făţiş, a celor mai reacţionare şi mai şovine, precum şi a

celor mai imperialiste elemente ale capitalismului financiar." De fapt, aceasta a rămas baza ideologică a şcolii est-germane şi sovietice cu privire la nazism, până în momentul reunificării celor două Germanii în 1990. Lipsită de argumentaţie teoria propune o legătură strânsă între nazism şi capitalism. În special, ea îi consideră pe naziştii ca simpli agenţi ai capitaliştilor care mânuiau sforile şi care, pentru a-şi satisface ambiţiile imperialiste şi dorinţa de profit, au dominat o mişcare politică puternică cu scopul de a reprima clasa muncitoare revoluţionară. Aşadar, conform interpretării marxiste, fascismul reprezenta ultima treaptă a capitalismului, care avea să se prăbuşească curând datorită contradicţiilor sale interne, deschizând astfel epoca socialismului.

Dificultatea care se ridică în cazul oricărei explicaţii „generice" a evoluţiei fascismului european este aceea de a dobândi în mod convingător consistenţă cu detalii istorice în cazuri particulare. În cazul Germaniei din anii '30, dovezile sunt neconvingătoare. Au existat, e adevărat, contacte între nazism şi marea finanţă şi naziştii au beneficiat de sprijin financiar (vezi pag. 22-23) din partea a numeroşi industriaşi de primă mărime. În orice caz, este greu de susţinut afirmaţia că naziştii nu erau decât agenţii unui asemenea grup. «Teoria agenţilor» nu este capabilă să expună curelele de transmisie existente între capitaliştii monopolului şi agenţii lor" (M. Kitchen). Mai mult, în încercarea lor de a explica fascismul în termeni economici, analiştii marxişti neglijau aspecte politice importante. Un mai mare accent pus pe acel 37% din populaţie care votaseră realmente în favoarea lui Hitler în 1932 ar fi convins cu siguranţă Internaţionala comunistă că naţional-socialismul era ceva mai mult decât o mişcare a capitaliştilor finanţei în timpul crizei economice.

Oricum, argumentele de stânga referitoare la inevitabilitatea istorică a nazismului erau pe potriva unor opinii la fel de adânc înrădăcinate în cercurile mai conservatoare. Când Anglia s-a găsit din nou în stare de război cu Germania în 1939, au fost exprimate păreri în legătură cu cauzele existente în spatele apariţiei regimului lui Hitler. În 1941, Sir Robert Vansittart, consilier diplomatic principal, a realizat o serie de înregistrări radio intitulate „Dosarul negru - Germania trecută şi prezentă." El era susţinătorul opiniei conform căreia „Germania ca întreg a fost întotdeauna ostilă şi necorespunzătoare democraţiei", susţinând şi faptul că dictatura lui Hitler s-a dezvoltat din sistemul autoritar al lui Bismarck şi al Kaiserului: „Nici un alt popor nu ar fi izbutit să idolatrizeze astfel de oameni."

Opiniile lui Vansittart pot fi puse pe seama profundelor sale sentimente antigermane şi a cerinţelor propagandei din timpul războiului. În orice caz, chiar şi unii istorici universitari scolastici din anii '40 au urmat o linie de reflecţie similară. Unul dintre ei scria într-o carte publicată în 1941 despre rădăcinile naţional-socialismului:

> Teoria național-socialistă derivă aproape întru totul din elemente comune ale gândirii tradiționale germane din ultimii 150 de ani. Căci această gândire, care duce de la Herder la Hitler, este în mod tradițional și tipic germană.

Însuși renumitul A.J.P.Taylor a exprimat păreri similare în „Cursul istoriei germane" din 1945:

> Acesta [al Treilea Reich] a reprezentat un sistem bazat pe teroare, care nu ar fi putut funcționa fără poliția secretă și lagărul de concentrare; dar a însemnat și un sistem care întruchipa cele mai ardente țeluri ale poporului german. De fapt, a fost singurul sistem de guvernământ care a fost creat vreodată din inițiativă germană... el se baza în exclusivitate pe forța germană și pe impulsul german; nu datora nimic puterilor străine.

Nu este deloc surprinzător faptul că astfel de opinii nu erau neobișnuite în țările aflate în stare de război cu cel de-al Treilea Reich la începutul anilor '40.

2 Interpretări postbelice

În anii imediat următori celui de-al doilea război mondial, două direcții de interpretare au devenit predominante. Existau acei istorici non-germani care continuau să discute în același spirit ca și Vansittart. Punctul culminant al acestei opinii a fost probabil atins odată cu publicarea în 1959 a cărții lui William Shirer „*The Rise and Fall of the Third Reich*" (Ascensiunea și declinul celui de-al Treilea Reich). Această lucrare monumentală, scrisă de un ziarist american care fusese corespondent de presă în Germania între 1926 și 1941, a avut un profund impact asupra opiniei publice. În ea se explica faptul că evoluția politică a Germaniei, moștenirea sa culturală și intelectuală, precum și caracterul național al poporului au reprezentat factori care au contribuit la înzestrarea evoluției istorice germane cu o logică interioară ce a condus în mod inevitabil la succesul lui Hitler și la crearea celui de-al Treilea Reich.

Nu este surprinzător faptul că sentimentele antigermane implicit ale istoricilor din țările aliate nu au fost bine primite în Germania, mai ales de către acei intelectuali care se opuseseră lui Hitler. În consecință, în perioada postbelică a apărut în Germania de Vest o școală filosofică ce punea accentul pe „criza morală a societății europene". Acest lucru a fost cel mai bine reprezentat prin scrierile lui G. Ritter; el s-a concentrat asupra cirscumstanțelor europene în care a apărut nazismul. În opinia sa, era greu de crezut că mărețele tradiții politice germane, precum puterea statului prusac sau bogata sa istorie culturală ar fi putut contribui la apariția lui Hitler. În locul acestora,

Ritter subliniază evenimentele şi întâmplările petrecute în Europa începând cu 1918, luate ca un tot unitar. Şocul imprimat ordinii tradiţionale europene de primul război mondial a fost elementul care a creat. fundalul potrivit apariţiei nazismului: declinul religiei şi al standardelor morale tradiţionale; tendinţa către corupţie şi materialism; mai presus de toate, democraţia populară a acelui timp, pe care un demagog cinic precum Hitler a putut-o exploata în vederea satisfacerii propriilor sale ţeluri.

Anii '60 devin martorul începuturilor unei evoluţii fantastice în ceea ce priveşte literatura de specialitate legată de cel de-al Treilea Reich. Acest lucru se datora în parte faptului că arhivele germane aflate în mâinile aliaţilor occidentali au devenit accesibile noului public, dar a reprezentat şi un rezultat al controversei majore generate de publicarea unei cărţi al cărei subiect, ironia soartei, nici nu era Germania nazistă. Cartea lui Fritz Fischer *Griff nach der Weltmacht* („Obiectivele Germaniei în primul război mondial"), publicată pentru prima dată în Germania în 1961, a risipit liniştea şi calmul de suprafaţă care cuprinseseră cercurile istoricilor germani. Principala teză a acestei lucrări era aceea că obiectivele Germaniei în iulie 1914 fuseseră, fără îndoială, ofensive şi urmăriseră instaurarea hegemoniei Germaniei asupra Europei continentale. Implicaţiile acestei teorii erau profunde, căci sugerau în mod deschis similitudinea dintre obiectivele politicii externe a *Kaiserreich*-ului şi cele ale celui de-al Treilea Reich, care la rândul său susţinea ideea unei continuităţi în ceea ce priveşte evoluţia celor două regimuri. Oricum, nu numai mesajul lui Fischer era semnificativ, ci şi metoda sa de expunere a acestuia. De fapt, Fischer a pus în practică începutul unei revoluţii metodologice în cadrul cercetării istorice. Interpretarea lui se baza pe o analiză a interacţiunii dintre politica externă şi cea internă a Imperiului, concentrându-se, în mod deosebit asupra rolului elitelor tradiţionale din societatea germană. În acest fel, Fischer a pus bazele apariţiei şcolii „structuraliste".

Începând cu ultimii ani ai deceniului şase, istoricii „structuralişti" au exercitat o influenţă enormă asupra modului nostru de înţelegere a celui de-al Treilea Reich (deşi aceştia au acordat mult mai multă atenţie *Kaiserreich*-ului). Fără a recurge la remarcile grosolane ale determinismului istoric, ei au dezvăluit forţele ideii potrivit căreia nazismul a reprezentat un „accident" desprins de evoluţia istorică a Germaniei. Ei au atras atenţia asupra continuităţii acestuia faţă de trecut: existenţa şi influenţa exercitată de elitele sociale conservatoare, în special cele din cadrul forţelor armate şi ale administraţiei, precum şi credinţa înrădăcinată că Germania merita de drept statutul şi teritoriul ce se cuvin unei mari puteri. Mai presus de orice, structuralişti au subliniat problemele complexe ale celui de-al Treilea Reich ca structură a puterii prin evidenţierea limitelor conducerii lui Hitler şi a planificărilor în

avans ale acestuia. Mai mult, concentrându-se asupra rolului jucat de alte instituții și grupuri sociale în cel de-al Treilea Reich, ei au scos în evidență elementul de continuitate presupus de elitele sociale ale Germaniei.

În orice caz, „intenționaliștii", oponenții conservatori ai interpretării „structuraliste", au continuat să întreprindă o puternică acțiune de frânare. Pentru mulți dintre ei, între nazism și hitlerism se poate pune semnul egalității și nu se pune la îndoială importanța majoră a personajului Hitler cu privire la dobândirea puterii de către naziști și la regimul care a urmat. Chiar și așa, este important să înțelegem că analiza făcută de „ intenționaliști", în timp ce consideră personalitatea și ideologia lui Hitler ca fiind esențiale, depășește cu mult perimetrul simplei biografii. Aceasta, în esență, este atitudinea adoptată de cel mai de frunte istoric german al nazismului din anii '60 încoace, Karl Dietrich Bracher. Bracher afirmă rolul fundamental al lui Hitler și acceptă termenul de hitlerism ca o alternativă directă a nazismului. În orice caz, după cum presupune și titlul celei mai renumite cărți ale sale *„The German Dictatorship"* („Dictatura germană"), publicată în 1970, autorul consideră nazismul ca fenomen în exclusivitate german/austriac. Acesta a apărut într-o societate aflată sub influența „problemei germane" din secolul al XIX-lea, supusă apoi devastării războiului și umilinței înfrângerii. El a reușit să ajungă la putere din pricina propriei puternice ideologii naționaliste a lui Hitler, cât și a faptului că politica de legalitate a acestuia i-a indus în eroare pe toți opozanții nazismului, până când a fost prea târziu:

1 Ascensiunea la putere a lui Hitler nu a fost niciodată inevitabilă, de vreme ce foarte rar în istorie a existat o atât de strânsă interdependență între factorii generali și cei personali și rolul indispensabil al unui individ ca în perioada crucială dintre 1919 și 1945, de la intrarea lui
5 Hitler în politică și până la ieșirea lui... *Weltanschauung*-ul lui Hitler și nimic altceva a contat în cele din urmă, după cum se poate vedea din consecințele teribile ale antisemitismului său rasist în încercarea de asasinare a evreilor.

Evoluția cea mai recentă în istoriografia celui de-al Treilea Reich a constituit-o sporirea interesului față de *Alltagsgeschichte* (istoria vieții de zi cu zi). Aceasta este, în multe privințe, o excrescență a școlii structuraliste, de vreme ce tinde să ducă analiza istorică chiar mai departe de centrul politic, concentrând-o în schimb asupra rădăcinilor societății. Oricum, această nouă școală a „istoriei sociale" s-a distanțat de munca de pionierat a „structuraliștilor". Ei au încercat, în schimb să se identifice cu filosofia „analiștilor" francezi al căror scop era crearea unei istorii mai „totale" și mai „umane". Din 1980 au fost publicate numeroase studii care au explorat experiențele diferitelor grupuri sociale în diverse regiuni și localități din Germania. S-au

concentrat asupra multor chestiuni: comportamentul sexual; rolul femeilor; structura familiei; atitudinea faţă de moarte şi de crimă. Procedând astfel, ei au lărgit baza metodologică a cercetării istorice prin îmbrăţişarea istoriei orale, a tehnicilor demografice şi antropologice, precum şi a utilizării tehnologiei computerizate pentru cuantificare. Fără îndoială, aceste studii au furnizat perspective noi şi foarte diverse asupra celui de-al Treilea Reich, dar au şi tins la sublinierea, o dată în plus, a continuităţii argumentului evolutiv, iar, după opinia mai multor critici, au urmărit „normalizarea" celui de-al Treilea Reich de parcă acesta nu ar fi fost nimic altceva decât o perioadă oarecare în istoria germană.

3 Idei de încheiere

Puţini sunt istoricii care ar susţine acum faptul că nazismul a fost un rezultat al evoluţiei istoriei germane. În orice caz, ar fi la fel de naiv să-l descriem ca o „aberaţie", rupt de istoria Germaniei şi străin naţiunii. O asemenea interpretare ar face aproape inexplicabilă deţinerea puterii de către nazişti timp de 12 ani. În mod asemănător, numai cel mai extremist dintre „structuralişti" l-ar prezenta pe Hitler ca fiind un simplu agent sau o marionetă, şi chiar şi „intenţionaliştii" tranşanţi vor trebui să accepte că Hitler nu poate constitui de unul singur o explicaţie a celui de-al Treilea Reich.

Aşa că unde îl duc toate acestea pe bietul student în istorie? În primul rând este important să ne dăm seama că nu există nici o concluzie „corectă" ce se poate trage din dezbaterile variate ridicate în acest volum. Toate scrierile istorice reprezintă în mod esenţial o interpretare personală şi provizorie a trecutului. Oricum, ca să fie într-adevăr o istorie demnă de încredere, trebuie să cerceteze dovezile şi să furnizeze explicaţii coerente, convingătoare şi satisfăcătoare din punct de vedere intelectual. Acestea sunt obiectivele comune ale istoricilor consacraţi şi ale studenţilor examinaţi. Interpretările diferite sunt cel mai adesea rezultatul aplicării unor criterii diferite sau al focalizării asupra anumitor probleme. De aceea este foarte importantă nu numai citirea unei game variate de texte istorice, dar şi discutarea dintr-o prismă personală a subiectului cu alte persoane care studiază respectiva problemă. Numai atunci te poţi simţi satisfăcut de propria-ţi opinie. Ceea ce urmează trebuie interpretat în această lumină. Este doar interpretarea autorului de faţă. Nu trebuie în nici un caz considerată ca fiind definitivă ea vă este înfăţişată în speranţa că va alcătui baza unor discuţii ulterioare.

Acum se poate afirma cu siguranţă că apariţia celui de-al Treilea Reich se leagă foarte clar de o serie de date importante din trecutul Germaniei. În primul rând, regimul s-a bucurat de sprijinul elitelor conservatoare din ţară, care au jucat un rol extrem de marcant în cadrul evoluţiei naţiunii, începând cu

1871. În plus, în ciuda radicalismului crescând al sistemului nazist, această tolerare nu a fost nicicând retrasă. În al doilea rând, avântul inițial al politicii externe naziste de creare a *Lebensraum*-ului în Est se apropie foarte mult de obiectivele Germaniei imperialiste de la începutul primului război mondial și transpuse în fapt prin prevederile Tratatului de la Brest-Litovsk din 1918. Aceste referiri reprezintă, de fapt, două aspecte foarte importante ale continuității. În orice caz, ele trebuie precizate odată cu sublinierea unor diferențe fundamentale între cel de-al Treilea Reich și predecesorul său imperial. *Kaiserreich*-ul nu a urmărit distrugerea tradiției federale între granițele Germaniei: nazismul da, dar *Kaiserreich*-ul opera pe baza unei constituții, iar valorile sale erau strict limitate de tradiția a ceea ce germanii numeau *Rechtsstaat* (statul constituțional). Cetățenii se bucurau de anumite drepturi juridice, fapt care însemna, de exemplu, că numai tribunalele civile puteau dispune privarea de libertate a unui individ. Cel de-al Treilea Reich, în ciuda „revoluției legale" s-a dovedit complet arbitrar în decizii, ceea ce a permis (chiar a încurajat) întemnițarea fără judecată, precum și utilizarea violenței la o scară barbară. În ceea ce privește rădăcinile ideologice ale național-socialismului, este sigur că marea majoritate a ideilor sale politice și raționale, cu precădere antisemitismul, apăruseră într-o perioadă precedentă celui de-al Treilea Reich; totuși nu există nici un indiciu în istoria mai recentă a Germaniei care să justifice ororile de la Auschwitz și tot ceea ce reprezintă acesta. Holocaustul s-a petrecut, desigur, la cu totul altă scară decât orice alt act antisemit de până atunci - așadar el marchează mai curând o schimbare fundamentală decât o simplă diferență de gradare. În cele din urmă, în ciuda faptului că politica externă nazistă prezintă o serie de trăsături comune cu ambițiile imperiale, ea se baza pe o premisă total diferită: anume aceea că cel de-al Treilea Reich avea să creeze o utopie rasistă (o „nouă ordine"), care urma să ducă la dominația Germaniei asupra întregii lumi.

Apariția celui de-al Treilea Reich nu poate fi înțeleasă, așadar, fără a atrage atenția asupra condițiilor istorice specifice Germaniei. Rapida industrializare și urbanizare creaseră presiuni sociale pe care elitele conservatoare și autoritățile nu doreau să le îndepărteze prin trecerea la reformă politică, până în momentul în care au fost forțate să facă acest lucru, datorită presiunilor exercitate de împrejurările de ordin militar din 1918. Deși aceste elite (precum și obiectivele lor politico-militare) au fost într-o oarecare măsură eclipsate în timpul Republicii de la Weimar, ele aveau să se impună din nou în 1933, prin alianța dintre o mare parte a cercurilor financiare și de afaceri cu național-socialismul. Astfel, înte anii 1933-45 nu a existat nici o transformare socială profundă, iar acest lucru a determinat existența în continuare a aceleiași structuri tradiționale. Oricum, a existat, totuși, o deosebire crucială; iar această diferență își are rădăcinile în rolul esențial jucat de

Hitler însuşi. Personalitatea şi ideologia lui Hitler au condus la o radicalizare dramatică a politicii în anumite laturi-cheie ale acesteia: din punct de vedere politic, prin crearea unui stat monopartid susţinut prin violenţă de sistemul SS - Poliţie - SD, care în mod treptat a marginalizat oricare altă sursă de influenţă şi de putere; o reorientare a societăţii prin aplicarea legilor rasiale, urmată de o politică a genocidului; în cele din urmă, în ceea ce priveşte politica externă, năzuinţa spre o hegemonie mondială a Germaniei (ariene). În acest sens, anul 1933 a marcat într-adevăr un punct de cotitură, ceea ce-l diferenţiază de istoria germană de până atunci.

Şi totuşi, edificiul moştenit şi construit de Hitler s-a prăbuşit sub conducerea lui. În 1945, Germania ca stat naţional modern încetase de fapt să existe. Aceasta a fost moştenirea lăsată de cel de-al Treilea Reich al lui Hitler şi, în acest sens, anul 1945 reprezintă un punct de cotitură chiar mai important. Cel de-al Treilea Reich trebuie considerat ca un moment de răscruce în istoria Germaniei. Se diferenţiază net atât faţă de Republica de la Weimar, cât şi de Imperiu deoarece, sub influenţa malignă a lui Hitler, a fost posibilă apariţia şi apoi devierea abominabilă a anumitor tendinţe în Germania. În orice caz, dinamica nazistă nu a putut fi susţintă, iar mult visata nouă ordine rasială mondială nu a fost niciodată instaurată. În loc de aceasta, cel de-al Treilea Reich s-a prăbuşit într-o orgie a distrugerii, care a dus la apariţia, în anul 1945, a unei Germanii total diferite de cea a anilor 1933, 1938, 1890 sau 1871.

Să luăm notiţe despre: *„Concluzie: Al Treilea Reich şi istoria Germaniei"*

Acesta nu este un capitol după care să se ia notiţe în modul de-acum obişnuit. Mai curând, el are menirea de a forma o bază pentru reflecţii şi dezbateri ulterioare asupra a două probleme-cheie care se leagă între ele în mod intrinsec - i) Ce a fost nazismul? şi ii) Cum se integrează cel de-al Treilea Reich în contextul mai larg al istoriei germane?

Capitolul prezintă interpretările istoricilor privind al Treilea Reich, precum şi pe cele ale contemporanilor. Acestea ar trebui să fie un punct de plecare în dezvoltarea unui raţionament propriu.

Citind toate aceste opinii diferite, v-aţi putea simţi oarecum pierdut; în acelaşi timp, este posibil să fi început să vă formaţi propriile dvs. impresii. În ambele cazuri, este important să treceţi în revistă aceste probleme şi să vă clarificaţi ideile, astfel încât să dobândiţi încrederea de a vă susţine punctul de vedere în cadrul lecţiei sau sub forma unui eseu. Pentru a realiza acest lucru, analizaţi poziţia pe care vă situaţi în raport cu alte opinii mai radicale. Studiaţi următoarele afirmaţii:

1. Național-socialismul a fost produsul firesc al istoriei germane.
2. Nazismul nu a fost nimic altceva decât hitlerism.
3. Între 1871-1945 există o linie clară de continuitate în istoria Germaniei, bazată pe structura sa militară şi socio-economică.
4. Al Treilea Reich a fost o aberație atât în istoria Europei, cât şi în cea a Germaniei.
5. Nazismul a fost echivalentul german al fascismului european.

La fiecare punct de vedere trebuie să aveți grijă să:

a) Faceți referiri la notele capitolelor precedente.
b) Recitiți finalul capitolelor 3, 4, 5, 6 şi 7.
c) Alcătuiți o listă a tuturor opiniilor, ideilor şi faptelor care susțin afirmația şi a celor care i se opun.
d) Scrieți un comentariu (100 de cuvinte) pe marginea respectivului punct de vedere.

Aceste paragrafe au fost scrise pornind de la premisa că studenții stăpânesc cunoştințe temeinice nu numai asupra istoriei celui de-al Treilea Reich, dar şi că posedă o bună cunoaştere a istoriei mai recente a Germaniei, cât şi a altor aspecte ale istoriei europene din secolul XX. Aceasta, deorece nu se poate estima corect o problemă istorică dacă nu-i înțelegi contextul. Asta şi pentru că una dintre adevăratele „plăceri" ale istoriei este evaluarea asemănărilor şi deosebirilor sau a continuității şi schimbării. Probabil că nu sunteți gata să îndepliniți aceste sarcini până în clipa în care se va apropia sfârşitul cursului şi veți fi câştigat mai multă experiență. Oricum, la un moment dat va fi nevoie să vă confruntați cu problemele şi temele importante. Nu va fi uşor, dar aceasta este însăşi esența istoriei şi aceste rânduri vă vor oferi un sprijin eficient în pregătirea examenelor.

Să răspundem la întrebări-eseu despre: „Concluzie: Al Treilea Reich şi istoria Germaniei"

Nu vă ocupați de această parte a capitolului până nu veți fi parcurs cu atenție secțiunea precedentă.

Analizați următoarele întebări-eseu:

1. Comparați şi evaluați regimurile lui Hitler şi Mussolini.
2. Este adecvată descrierea Germaniei lui Hitler şi a Rusiei lui Stalin ca fiind state „totalitare"?
3. Este incorect să definim nazismul ca fiind manifestarea fascismului în Germania?

Toate aceste eseuri sunt întrebări „comparative". Chiar şi întrebarea 3 aparţine acestei categorii, întrucât i se poate răspunde numai făcând referiri la fascism în general. Astfel de întrebări nu sunt uşoare. Trebuie să le abordaţi numai în cazul în care aveţi cunoştinţe bogate în legătură cu toate regimurile pe care le implică întrebarea. Vă mai este necesară şi uşurinţa de a organiza aceste cunoştinţe într-o manieră flexibilă şi clară (iar dacă vă aflaţi în cadrul unui examen, toate acestea trebuie făcute foarte rapid).

Cum abordaţi aceste întrebări? Desigur, nu trebuie să redactaţi un eseu în două părţi, căci acest lucru va împiedica analiza adecvată a similitudinilor şi a diferenţelor. Este important să alcătuiţi o schemă care va facilita realizarea comparaţiei pe tot cuprinsul temei. Reluaţi întrebarea 1 şi completaţi tabelul de mai jos:

	Germania lui Hitler	Italia lui Mussolini	Evaluare
Structura regimului			
Politica economică			
Ideologia			
Politica externă			
Politica socială			

După cum puteţi constata, există o cantitate însemnată de material ce poate fi exploatat. Aşadar, este de maximă importanţă să vă planificaţi realmente analizarea eficientă a subiectului. Abordându-l tematic, creaţi o structurare clară în timp ce faceţi permanent referiri la similitudini şi diferenţe. Când aţi alcătuit un plan temeinic şi aţi redactat o încheiere atotcuprinzătoare, încercaţi o abordare similară şi în cazul întrebării 2.

Tabel cronologic

1918		noiembrie	Capitularea Germaniei în primul război mondial. Abdicarea Împăratului. Proclamarea Republicii.
1920		februarie	Alcătuirea programului în 25 de puncte al NSDAP-ului.
1923	8	noiembrie	*Puciul* de la berăria din München: un eşec dezastruos.
1924			Hitler în închisoarea Landsberg. Scrie *Mein Kampf*.
1925	27	februarie	Refondarea NSDAP-ului.
1926		februarie	Conferința Bamberg: revenirea lui Hitler în funcția de lider al partidului.
1929		octombrie	Moartea lui Gustav Stresemann. Crahul din Wall Street.
		decembrie	Referendum național cu privire la Planul Young.
1930		martie	Căderea guvernului de coaliție al lui Müller. Numirea lui Brüning în funcția de Cancelar.
		septembrie	Alegeri pentru *Reichstag*: naziştii se dovedesc a fi al doilea partid ca mărime.
1932		aprilie	Realegerea lui Hindenburg ca preşedinte.
		mai	Demisia lui Brüning. Papen devine Cancelar.
		iulie	Alegeri pentru *Reichstag*: Naziştii-cel mai numeros partid.
	13	august	Cererea lui Hitler de a se afla în fruntea unui nou guvern este respinsă de Hindenburg.
		noiembrie	Alegeri pentru *Reichstag*.
		decembrie	Demisia lui Papen. Numirea lui Schleicher în funcția de Cancelar.
1933	30	ianuarie	Hitler numit Cancelar.
	27	februarie	Incendierea *Reichstag*-ului: învinovățiți comuniştii.
	5	martie	Ultimele alegeri conform constituției de la Weimar.
	23	martie	Votarea Legii de împuternicire.
	1	aprilie	Boicotarea magazinelor evreieşti.
	2	mai	Dizolvarea sindicatelor libere.
	14	iulie	Orice opoziție politică față de NSDAP declarată ilegală.

	14	octombrie	Germania se retrage din Liga Naţiunilor şi de la Conferinţa de dezarmare.
1934	26	ianuarie	Semnarea pactului de neagresiune cu Polonia.
	30	iunie	„Noaptea cuţitelor lungi": distrugerea SA-ului de către SS.
	2	august	Moartea lui Hindenburg.: Hitler îşi asumă prerogativele cumulate de cancelar şi preşedinte. Jurământul de credinţă din partea armatei.
1935	13	ianuarie	Revenirea de la Saar.
	16	martie	Reintroducerea concentrărilor militare.
	18	iunie	Acordul naval germano-englez.
	15	septembrie	Legile rasiale de la Nürnberg.
1936	7	martie	Remilitalizarea ţinutului renan de către trupele germane.
	26	iulie	Începutul intervenţiei germane în războiul civil din Spania.
	9	septembrie	Introducerea „Planului de patru ani".
	25	octombrie	Apropierea Germania-Italia - axa Roma-Berlin.
1937	5	noiembrie	Discursul lui Hitler în faţa conducătorilor forţelor armate - aşa-numita Conferinţă Hossbach.
	26	noiembrie	Demisia lui Schacht din funcţia de ministru al Economiei: controlul asupra economiei trece în seama lui Göring.
1938	4	februarie	Demiterea lui Blomberg. Neurath ministru de Externe este înlocuit cu Ribbentrop.
	12	martie	*Anschluss*-ul cu Austria.
		septembrie	Criza sudetă.
	30	septembrie	Acordul de la München prevede cedarea regiunii sudete Germaniei.
	9	noiembrie	*Kristallnacht*. Pogromul organizat împotriva evreilor.
1939	15	martie	Invadarea Cehoslovaciei: încălcarea Acordului de la München, iar autodeterminarea este ignorată.
	22	mai	Pactul de Oţel - alianţa militară germano-italiană.
	23	august	Pactul sovieto-nazist.
	1	septembrie	Germania invadează Polonia.
	3	septembrie	Anglia şi Franţa declară război Germaniei.
1940	9	aprilie	Germania invadează Danemarca şi Norvegia.
	10	mai	Germania invadează Ţările de Jos şi Franţa.
		septembrie	Luftwaffe pierde Bătălia pentru Anglia.
1941	6	aprilie	Germania invadează Iugoslavia şi Grecia.
	10	mai	Fuga lui Hess în Scoţia: Bormann preia controlul aparatului de partid.

	22	iunie	„Operațiunea Barbarossa" - invazia Germaniei asupra URSS. *Einsatzgruppen* încep operațiunile.
		decembrie	Înaintarea trupelor germane oprită înainte de Moscova.
	11	decembrie	Germania declară război SUA ca urmare a atacului împotriva bazei de la Pearl Harbor: „globalizarea" războiului continental.
1942	20	ianuarie	Conferința de la Wannsee: se ajunge la un acord asupra „soluției finale" în problema evreiască.
	8	februarie	Moartea lui Fritz Todt, ministrul înarmării: succesorul său, Albert Speer, a impulsionat producția de armament în vederea satisfacerii cererilor „războiului total".
	3	noiembrie	Victoria englezilor la El Alamein.
1943	31	ianuarie	Capitularea germanilor la Stalingrad.
	18	februarie	Declararea „războiului total" de către Goebbels.
	10	iunie	Încep bombardamentele anglo-americane.
1944	6	iunie	Atentatul cu bombă a lui Stauffenberg: eşecul a generat represiuni sângeroase. Epurarea radicală a armatei.
1945		ianuarie	Trupele ruseşti avansează pe teritoriul Prusiei.
	30	aprilie	Sinuciderea lui Hitler.
	7	mai	Capitularea Germaniei: împărțirea Germaniei.

Glosar

Anschluss	Unirea Germaniei şi Austriei.
Bekennende Kirche	Biserica confesională. Clericii protestanţi se opun amestecului nazist în cadrul bisericii.
BDM	Bund Deutscher Mädel - Liga Tinerelor Fete Germane.
Blitzkrieg	Războiul-fulger. Stategie militară ce urmărea înaintarea rapidă prin utilizarea infanteriei motorizate, a tancurilor şi a bombardierelor.
DAF	Deutsche Arbeitsfront - Frontul german al muncii. Organizaţie nazistă a muncitorilor.
Deutsche Christen	Creştinii germani. Protestanţi care urmăreau reconcilierea creştinismului cu naţional-socialismul.
DFW	Deutsches Frauenwerk - Asociaţia femeilor germane. Organizaţie a femeilor naziste.
Diktat	Descriere aparţinând extremiştilor de dreapta a Tratatului de la Versailles. Literal, o pace „dictată"/„impusă".
Einsatzgruppen	Grupe de acţiune. Unităţi SS răspunzătoare de asasinarea raselor inferioare.
Führer	Conducător.
Führerprinzip	Principiul conducerii.
Gau	Regiune. Baza organizării partidului nazist.
Gauleiter	Conducător de partid regional/districtual.
Gestapo	Geheime Staatspolizei - poliţia secretă de stat.
Gleichschaltung	Coodonare. Politica nazistă de instaurare a controlului centralizat.
Historikerstreit	Dispută a istoricilor. Disputa academică din sânul istoricilor germani din 1986.
Herrenvolk	Rasa de stăpâni.
HJ	Hitler Jugend - Tineretul hitlerist.
Junker	Latifundiar prusac.
Kaiser	Împărat.
Kaiserreich	Germania imperială între 1871-1918.
KDF	Kraft durch Freude - Putere prin bucurie. Organizaţie nazistă pentru recreerea muncitorilor.
Kinder, Küche, Kirche	Copii, bucătărie, biserică. Slogan prin care femeile erau încurajate să stea acasă.

Kreis	District.
Kristallnacht	Noaptea de cristal. Pogromul din noiembrie 1938.
Kulturkampf	Lupta culturală. Politica anticatolică a lui Bismarck din 1870.
Landtag	Parlamentul regional.
Lebensborn	Literal „Izvorul vieţii". Organizaţie nazistă care avea în grijă mamele necăsătorite (ariene).
Lebensraum	Spaţiul vital. Politica de expansiune.
Luftwaffe	Aviaţia militară.
Mein Kampf	„Lupta mea". Autobiografia şi expunerea ideilor politice ale lui Hitler (1924).
Mit Brennender Sorge	Cu o cumplită îngrijorare. Enciclicul papal din 1937, critică la adresa nazismului.
Mittelstand	Clasa de mijloc. În mod tradiţional, se referă mai degrabă la artizani şi la proprietarii de magazine decât la noii antreprenori industriali.
Napolas	Şcoli de elită.
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei - Partidul naţional-socialist al muncitorilor germani.
NSF	Nationalsozialistische Frauenschaft - Organizaţia femeilor naţional-socialiste.
NSLB	Nationalsozialistische Lehrer Bund - Liga profesorilor naţional-socialişti.
OKW	Oberkommando der Wehrmacht - Înaltul Comandament al forţelor armate. Creat în 1938 pentru a supune armata controlului lui Hitler.
Ordensburgen	Şcoli de elită.
Putsch	Lovitură de stat sau revoltă.
Rechtsstaat	Statul constituţional. Stat bazat pe litera legii.
Reich	Imperiu.
Reichsrat	Camera inferioară a parlamentului german, reprezentând provinciile federale.
Reichstag	Camera reprezentativă a parlamentului.
Reichsstatthalter	Împuterniciţii/Comisarii Reich-ului. Numiţi în 1933 pentru a supraveghea preluarea de către naziştii a provinciilor federale.
SA	Sturn Abteilung - Trupe de asalt.
SS	Schutz Staffeln - grupuri de protecţie.
Stahlhelm	Căştile de oţel. Organizaţie paramilitară a veteranilor. Orientare de dreapta.

Stufenplan	Planul în etape. Teorie conform căreia politica externă a lui Hitler era proiectată să urmeze un număr de etape.
Volk	Un popor/o națiune cu identitate etnică şi culturală.
Völkischer Beobachter	Observatorul național. Ziar nazist.
Volksgemeinschaft	Comunitatea națională. Concept nazist de integrare națională bazată pe principii rasiale.
Wehrwirtschaft	Economie de apărare.Teorie conform căreia economia germană trebuia adaptată chiar şi în timp de pace nevoilor războiului.

Lecturi suplimentare

Manuale

Datorită importanței acestei probleme în istoria Germaniei și a Europei ar merita osteneala să citiți mai multe manuale generale. Nu trebuie să luați notițe foarte amănunțite pe marginea lor, dar ar trebui să încercați să înțelegeți cum vede autorul cel de-al Treilea Reich în context internațional. Dar cea mai accesibilă dintre multele istorii generale ale Germaniei este:

William Carr, *A History of Germany 1815-1990* (O istorie a Germaniei 1815-1990) (Edward Arnold a patra ed. 1992)

Aceasta este o trecere în revistă a întregii perioade, accesibilă lecturii, care evidențiază diferitele interpretări istorice.

Lucrări speciale sunt:

Volker Berghahn *Modern Germany (*Germania modernă*)* (OUP a doua ediție 1987)

Gordon Craig, *Germany 1866-1945* (Germania 1866-1945) (OUP 1981)

Abordarea problemelor în aceste două cărți este total diferită. Ar fi foarte bine dacă ați putea detecta aceste diferențe analizând unul sau două dintre capitolele fiecărei cărți.

Biografii

Există numeroase biografii ale lui Hitler. Totuși, multe dintre ele au un stil de senzație și populist. Istoricii de profesie au încercat să evite stilul biografic fiind conștienți de faptul că această abordare este inadecvată pentru explicarea celui de-al Treilea Reich în întregul său. Un alt motiv al acestui lucru ar putea fi acela că prima biografie importantă, publicată după 1952, încă nu pare a fi fost înlocuită:

Allan Bullock, *Hitler. A Study of Tyranny* (Hitler. Un studiu despre tiranie) (Penguin 1962)

Această carte este o carte de referință. Este un excelent exemplu de cum poate fi scrisă o bună istorie într-un stil accesibil. Citiți în special cap. 3-5, care se ocupă de ascensiunea lui Hitler și de instaurarea dictaturii și cap. 7, care demonstrează cum abordează un bun biograf un astfel de subiect.

O altă carte care îl are pe Hitler în atenție și pe care ar trebui s-o citiți este:
Ian Kershaw, *The „Hitler Myth"* (Mitul Hitler) (OUP 1987)
Scrisă de unul dintre specialiștii de frunte ai Marii Britanii în problema Germaniei naziste, cartea încearcă să analizeze rolul lui Hitler în cel de-al Treilea Reich examinând imaginea propagandistică și realitatea politică.

Dacă vreți să aflați amănunte despre alți lideri naziști cea mai bună lucrare cu care să începeți este:
Joachim Fest, *The Face of the Third Reich* (Chipul celui de-al Treilea Reich) (Penguin 1977).

Lucrări de istoriografie

Lucrarea cea mai bună care se ocupă de controversele provocate de Germania nazistă este:
Ian Kershaw, *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation* (Dictatura nazistă. Probleme și perspective de interpretare) (Edward Arnold ed. a doua, 1989).
Deși este o lucrare foarte sistematică, astfel încât fiecare capitol abordează o zonă diferită a controversei, ea nu este o lectură foarte facilă și va trebui s-o citiți încet și să analizați aspectele criticile abordate. Dacă veți avea răbdare să o citiți, veți fi răsplătiți.
Puteți citi, pentru variație:
Klaus Hildebrand, *The Third Reich* (Al Treilea Reich) (Allen & Unwin 1984).
Această carte este scurtă și ceva mai ușor de citit.

Studii speciale

Dacă vreți să studiați mai amănunțit unele controverse istorice, trebuie să vă selectați cu mare atenție lucrările. Literatura de specialitate pe tema celui de-al Treilea Reich este enormă și în mare măsură detaliată și foarte specializată. Vă sugerăm câteva „puncte de plecare" pentru diferite aspecte ale problemei:

a) Ascensiunea la putere
Peter D. Stachura (ed.) *The Nazi Machtergreifung* (London 1983)
W.S. Allen, *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single Town* (Venirea la putere a naziștilor. Experiența unui oraș singur) (Eyre & Spottiswoode 1966)

Jeremy Noakes, „Nazi Voters" in *History Today* („Electoratul naziştilor" în History Today) (August 1980)

b) Structura regimului
Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship* (Dictatura germană) (Penguin 1973).

c) Societate şi economie
R. Grunberger, *A Social History of the Third Reich* (O istorie socială a celui de-al Treilea Reich) (Penguin 1974)
R. Overy, *The Nazi Economic Recovery 1932-1938* (Regenerarea economică în perioada nazistă 1932-1938) (Londra 1982).

d) Politică externă
William Carr, *Arms, Autarky and Aggression* (Arme, autarhie şi agresiune) (Londra ed. a doua 1979)
Klaus Hildebrand, *The Third Reich* (Allen & Unwin 1984).

Izvoare

Pentru o colecţie generală de documente apelaţi la:
J. Noakes & G. Pridham (ed.) *Nazism 1919-1945*, (Nazismul 1919-1945) 3 volume. (Exeter 1983)
Pentru o colecţie mai selectată de izvoare apelaţi la:
J. Laver, *Nazi Germany 1933-1945* (Germania nazistă 1933-1945). (Hodder & Stoughton 1991)..

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

***Germania: Al Treilea Reich* ne oferă în egală măsură o relatare narativă și analitică despre național - socialism în Germania. Sunt analizate aspectele sociale, economice și politice ale celui de-al Treilea Reich, în paralel cu o prezentare a politicii externe a Germaniei, 1933-1939 și a efectelor războiului asupra statului nazist. Autorul abordează o serie de probleme majore ale istoriografiei privitoare la Germania nazistă, ocupându-se în același timp de moștenirea celui de-al Treilea Reich, pe care-l analizează în contextul întregii istorii a Germaniei.**

ISBN 973-571-335-7

9 789735 713355